

Programma 'NAAR EEN RIJKE WADDENZEE'

2 februari 2010

Naar een Rijke Waddenzee

Programmaplan voor natuurherstel in de
Waddenzee

datum
14 januari 2010

ons kenmerk
NHP

auteur
Programmateam

Programmaplan

Versie
2.1

Inhoudsopgave

1	Voorwoord bij het programma 'Naar een rijke Waddenzee'	1
2	Naar een rijke Waddenzee, samenvatting	4
3	Waarom een Programma 'Naar een rijke Waddenzee'?	8
3.1	Stroomlijning	8
3.2	Richting geven	9
3.3	Concrete agenda	9
3.4	Kaders en afbakening	9
3.4.1	Gebiedsbegrenzing van het programma	9
3.4.2	Uitgangspunten	10
4	Naar nieuwe manieren van samenwerken in een dynamisch systeem	11
4.1	Een dynamisch systeem onder druk	11
4.2	De filosofie achter het Programma 'Naar een rijke Waddenzee'	11
4.3	Het streefbeeld: niet als einddoel, maar als baken voor samenwerking	12
4.4	Andere manier van samenwerken	12
4.5	Leren door doen	13
4.6	Een brug tussen het streefbeeld als baken en procesbeheer als werkmethode	15
5	Het streefbeeld voor 2030	16
5.1	Met de ogen dicht	16
6	De bouwstenen	20
6.1	Thematische en doelgerichte ordening	20
6.2	Samenvatting advies van de themagroep 'Wadbodem en Waterkolom'	21
6.2.1	Probleemomschrijving	21
6.2.2	Oplossingsrichtingen vanuit de themagroep	22
6.3	Samenvatting advies van de themagroep 'Completeren van het Voedselweb'	22
6.3.1	Probleemomschrijving	22
6.3.2	Oplossingsrichtingen vanuit de themagroep	23
6.4	Samenvatting advies van de themagroep 'Herstel biobouwers'	24
6.4.1	Probleemomschrijving	24
6.4.2	Oplossingsrichtingen vanuit de themagroep	24
6.5	Samenvatting advies van de themagroep 'De Waddenzee klimaatbestendig'	25
6.5.1	Probleemomschrijving	25
6.5.2	Oplossingsrichtingen vanuit de themagroep	25
6.6	Samenvatting advies van de themagroep 'De internationale samenhang van de Waddenzee'	26

6.6.1	Probleemomschrijving	26
6.6.2	Oplossingsrichtingen vanuit de themagroep	27
7	Van bouwstenen naar ontwikkeltrajecten	28
7.1	Dwarsverbanden door de themagroepen heen	28
7.2	Orderingsprincipe en type aanpak	29
7.2.1	Ordering in vier niveaus en tien trajecten	29
7.2.2	In samenhang starten met alle tien trajecten	32
8	Ontwikkelagenda 2010 en verder	33
8.1	Tien ontwikkeltrajecten	33
8.2	Cluster Voedselweb en biodiversiteit	36
8.2.1	Ontwikkeltraject 'Completeren voedselweb'	36
8.2.2	Ontwikkeltraject 'Stimuleren van sedimentstabiliserende biobouwers'	39
8.2.3	Ontwikkeltraject 'Verduurzaming visserij'	41
8.2.4	Ontwikkeltraject 'Leren van kombergingsgebieden'	43
8.2.5	Werkagenda voor het cluster Voedselweb en biodiversiteit (als geheel)	45
8.3	Cluster Morfologie en Water	47
8.3.1	Ontwikkeltraject 'Natuurlijk bereikbaar: innovatie in transport en baggeren'	47
8.3.2	Ontwikkelingstraject 'Integrale agenda Eems-Dollard'	50
8.4	Cluster 'De randen van het Natte Wad'	53
8.4.1	Ontwikkeltraject 'Overgangen vaste land – natte wad'	53
8.4.2	Ontwikkeltraject 'Klimaat en slimme zandtoevoer'	57
8.4.3	Ontwikkeltraject 'Afsluitdijk'	60
8.5	Cluster en Traject Internationale inbedding	63
9	Borging van het beheer van het herstelde wad	67
10	Borgen van het cyclisch proces van 'leren door doen'	69
11	Organisatie van de uitvoering	71
11.1	Inleiding	71
11.2	De partners van het Programma 'Naar een rijke Waddenzee'	71
11.3	Uitgangspunten voor de programmaorganisatie	72
11.4	De programmaorganisatie	72
11.4.1	De Regiekamer stuurt	73
11.4.2	Het dagelijks opdrachtgeverschap	75
11.4.3	Het programmabureau coördineert de uitvoering en organiseert de monitoring	75
11.4.4	De projectleiders van de projecten en initiatieven voeren het programma uit	77
12	Financiering van het Programma 'Naar een rijke Waddenzee	79
12.1	De financieringsbehoefte in kostensoorten	79
12.2	De dekking	80

13	Communicatie en afstemming met wonen, werken en recreëren	82
13.1	Inleiding	82
13.2	Communicatie: faciliteren van de dialoog	82
13.2.1	Bekendheid geven aan het programma Naar een Rijke Waddenzee	83
13.2.2	Inspireren, mijlpalen markeren en verbinden	83
13.2.3	Partnerorganisaties organiseren zelf communicatie binnen hun organisatie en voor hun projecten, programmaorganisatie faciliteert	84
13.3	Afstemming met wonen, werken en recreëren	84
14	Tot slot	85
Bijlagen		86
Bijlage 1: Opdracht Minister Verburg	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.	

1 Voorwoord bij het programma 'Naar een rijke Waddenzee'

De Waddenzee is één van de grootste ononderbroken getijdengebieden ter wereld, beïnvloed door dynamische processen die voor een belangrijk deel in een onaangetaste staat functioneren. Het is daarom op wereldschaal een uniek gebied. Om deze redenen zijn op 26 juni 2009 de Nederlandse en Duitse Waddenzee door de UNESCO aangewezen als Werelderfgoed. Een aanwijzing op basis van de huidige bescherming en op basis van het huidige medegebruik van de Waddenzee.

Verkrijging van de werelderfgoedstatus is een erkenning waar we trots op mogen zijn, maar die ook verplichtingen schept. Ondanks de erkenning van de unieke waarden van de Waddenzee staat het systeem ook onder druk.

Daarin gaat verandering komen. Voor u ligt een eerste versie van het Programma 'Naar een rijke Waddenzee', met als ambitie om de Waddenzee als natuurgebied weer sterker en veerkrachtiger te maken. Dit in het besef dat het hele Waddengebied ook als woon-, werk- en recreatiegebied vitaal en sociaal-economisch gezond moet zijn. Kortom, een Rijke Zee voor natuur en mens.

In januari 2009 heeft minister Verburg de opdracht gegeven voor het opstellen van een meerjarig programma voor natuurherstel in de Waddenzee (zie bijlage 1). Directe aanleiding was het in het najaar van 2008 gesloten convenant 'Transitie mosselsector en natuurherstel Waddenzee'. Dit convenant is ondertekend door de minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, de producentenorganisatie Mosselcultuur, Vogelbescherming Nederland, de Waddenvereniging, de Stichting WAD en de Vereniging Natuurmonumenten. De partijen kwamen daarin twee zaken overeen:

- toewerken naar een duurzame mosselvisserij;
- opstellen en uitvoeren van een programma voor natuurherstel.

Ook het B&O-plan Waddenzee dat in mei 2009 werd vastgesteld, zet de realisatie van een Programma 'Naar een rijke Waddenzee' op de agenda. Het herstelprogramma sluit daarmee aan bij zowel een rijks- als een regionale ambitie.

Bij het opstellen van het Programma 'Naar een rijke Waddenzee' werken landelijke en regionale partijen nauw samen. Het betreft hier de volgende partijen: Het Ministerie van LNV, het Ministerie van VROM, Rijkswaterstaat, leden van RCW (Regionaal College Wadden), de Coalitie Wadden Natuurlijk (bestaande uit de Waddenvereniging, Natuurmonumenten, Vogelbescherming, Stichting WAD, Staatsbosbeheer, Groninger Landschap, It Fryske Gea en het Noord-Hollands Landschap) en een toenemend aantal betrokkenen.

De partijen stelden zich ten doel om er voor te zorgen dat er eind 2009 een plan ligt:

- ... dat de ambitie verwoordt waarmee tal van betrokkenen de komende jaren van start gaan om het herstel van de Rijke Zee te realiseren;
- ... waarin gezamenlijke uitgangspunten zijn geformuleerd over de wijze waarop partners in de regio met elkaar omgaan om deze ambitie te realiseren en te behouden;

- ... met een agenda voor op te starten processen en projecten voor de periode 2010-2030. Deze agenda is leidend voor het ondernemen van initiatieven voor de korte termijn en flexibel genoeg voor aanpassingen en bijsturing voor de langere termijn;
- ... dat de relatie weergeeft tussen de activiteiten in dit plan en tal van bestaande initiatieven die al door veel organisaties worden voorbereid of uitgevoerd;
- ... dat omschrijft hoe monitoring van het herstel gestalte zal krijgen, en van daaruit ook vorm en inhoud geeft aan processen van evaluatie en bijsturing;
- ... dat aangeeft hoe de eerstkomende fase van de uitvoering van het programmaplan, alsmede de monitoring en bijsturing, wordt georganiseerd en gefinancierd;
- ... waarin de relatie is gelegd met de wetenschappelijke agenda van de Waddenacademie;
- ... dat werkelijk beweging brengt in de Waddenzee.

Werkwijze

Bij de realisatie van dit concept programma zijn diverse tussenstappen gemaakt. Tussen april en juli 2009 zijn vijf themagroepen aan de slag gegaan om het streefbeeld voor een rijke Waddenzee (zie hoofdstuk 3) verder uit te werken. Wat is het probleem, wat is nodig om dit streefbeeld te bereiken, welke initiatieven worden op dit moment al genomen en welke processen en projecten zijn aanvullend nodig? Deze werkgroepen waren samengesteld op basis van hun inhoudelijke expertise.

Het betrof hier de volgende themagroepen:

1. Wadbodem en waterkolom
2. Verbetering van het voedselweb
3. Herstel biobouwers
4. De Waddenzee klimaatbestendig
5. De internationale samenhang is geborgd.

Een zesde groep werkte aan een advies over de organisatie en financiering van de uitvoering van het Programma 'Naar een rijke Waddenzee'.

De uitgewerkte resultaten van de themagroepen dienen als inhoudelijke bouwstenen voor het opstellen en uitwerken van dit programma. Deze bouwstenen zijn in een separate bijlagenbundel beschikbaar.

In de periode tussen augustus en oktober 2009 zijn dwarsverbanden en relaties gelegd tussen alle bouwstenen en gesprekken gevoerd met verschillende gebruikers, natuurorganisaties en overheden in het gebied. Ook heeft een onafhankelijke reviewcommissie onder leiding van prof. dr. Peter Herman de tussenproducten beoordeeld. Op basis hiervan is een tussenrapportage opgesteld, die op 8 oktober 2009 door de Stuurgroep Programma 'Naar een rijke Waddenzee' aan de Minister van LNV werd aangeboden. De minister heeft haar vertrouwen uitgesproken in de hoofdlijnen van het programma en een budget beschikbaar gesteld voor de startfase. In de maanden oktober tot begin december zijn tien ontwikkeltrajecten van het programma in goed overleg met een aantal gebruikers en overheden in de regio aangescherpt en geconcretiseerd. Deze zijn verwerkt in een laatste versie die in de RCW-bijeenkomst van 3 december is besproken. Ook zijn de laatste versies van de inhoudelijke bouwstenen en van het conceptprogrammaplan door de reviewcommissie becommentarieerd. In de voorliggende

eindversie zijn opmerkingen van onder meer RCW en aanbevelingen van de reviewcommissie verwerkt. Het verslag van de reviewcommissie treft u aan in de separate bijlage.

Rond medio januari 2010 zal (met alle betrokkenen en partners) de eerste versie van het Programma 'Naar een rijke Waddenzee' gezamenlijk worden vastgesteld. Op basis van de voortgang en de resultaten van de maatregelen en ontwikkelingstrajecten zal het programmaplan van tijd tot tijd worden geactualiseerd en de ontwikkeltrajecten met betrokken partijen in het gebied verder ingevuld.. Daarmee zal het plan steeds richting geven aan de concrete te nemen maatregelen voor de korte termijn, en ambities laten zien voor de langere termijn. De eerstvolgende stap is op basis hiervan opstellen van een uitvoeringsagenda voor de komende twee jaar.

2 Naar een rijke Waddenzee, samenvatting

De Waddenzee! Werelderfgoed, Nederlands grootste en misschien wel enige wildernis, een prachtig en dynamisch natuurgebied. Voor veel mensen een jaarlijkse pleisterplek en een bron van inkomsten. Verkrijging van de werelderfgoedstatus is een erkenning waar we trots op mogen zijn, maar die ook verplichtingen schept. Ondanks de erkenning van de unieke waarden van de Waddenzee staat het systeem ook onder druk. Daarin gaat verandering komen. We moeten alles op alles zetten om er voor te zorgen dat de Waddenzee als natuurgebied weer sterker en veerkrachtiger wordt. Dit in het besef dat het hele Waddengebied ook als woon-, werk- en recreatiegebied vitaal en sociaal-economisch gezond moet zijn. Kortom, een Rijke Zee voor natuur en mens.

Eind 2008 zijn tussen de mosselvisserij, natuurorganisaties en LNV afspraken gemaakt om te komen tot een transitie van de mosselsector en natuurherstel in de Waddenzee. Dit met als doel: een Rijke Waddenzee in 2030 voor de natuur en de gebruikers van het gebied. Voorliggend rapport schetst de weg waarlangs we dat doel willen gaan bereiken. Er is voor gekozen om geen dichtgetimmerd programma op papier te zetten. Het voorliggende programmaplan is veel meer een 'routeboekje' waarmee partijen stap voor stap het wenkend perspectief van een rijke Waddenzee dichterbij brengen. In nauw overleg en nauwe samenwerking met alle gebruikers, natuurorganisaties en overheden in het gebied, met de intentie om stap voor stap het streefbeeld dichterbij te brengen, te leren van deze stappen en vervolgens nieuwe stappen te zetten.

Met het uitbrengen van het concept Programma 'Naar een rijke Waddenzee' is de eerste stap gezet. Partijen hebben elkaar gevonden in een gezamenlijk ambitie: een Waddenzee met een robuuste natuur en in combinatie met een duurzame toekomst voor de gebruikers van het gebied. Nu kan de blik worden gericht op de uitvoering en realisatie van de beschreven trajecten.

Waarom een Programma 'Naar een rijke Waddenzee'?

De Waddenzee is een uniek gebied in de wereld. Niet voor niets heeft het gebied in 2009 de status van werelderfgoed gekregen. De wonderlijk gevarieerde natuur op de grens van land en water is van levensbelang voor zeldzame planten en dieren. En voor de 12 miljoen trekvogels die het gebied elk jaar op hun tussenstop aandoen. Maar de waarde van de Waddenzee voor de natuur en het medegebruik staat ook onder druk. Door visserij, morfologische veranderingen onder meer door baggerwerkzaamheden, recreatie en bedijkingen en inpolderingen rondom het gebied, maar ook door invloeden van buitenaf, zoals de klimaatverandering en de invloed van exoten. Dit met gevolgen voor de waterkwaliteit, de helderheid, de opbouw van het voedselweb, het areaal biobouwers (mosselbanken e.d.), de klimaatbestendigheid en de functie van de Waddenzee in de internationale ecologie.

Begin van dit jaar heeft Minister Verburg de opdracht gegeven voor het opstellen van een meerjarig Programma 'Naar een rijke Waddenzee' voor de Waddenzee. Directe aanleiding is het convenant 'Transitie mosselsector en natuurherstel Waddenzee' dat in het najaar van 2008 door de overheid, de mosselsector en verschillende natuurorganisaties is ondertekend. Naast natuurherstel zet dit convenant ook in op duurzame alternatieven voor de bodemberoerende mosselzaadvisserij. Het Natuurherstelplan is een uitwerking van de PKB-Waddenzee en het

B&O-plan, waarbij het B&O-plan de regionale inbreng vanuit het eigen schaalniveau koppelt aan de opgaven uit de Derde Nota Waddenzee. Deze dienen dan ook als integrerend kader voor de verdere uitwerking van de diverse ontwikkelingstrajecten.

Daarnaast legt het programma relaties met bijvoorbeeld het beheerplan Natura 2000, de Kaderrichtlijn Water, het Waddenfonds, projecten van de individuele partners en de kennisagenda van de Waddenacademie.

Naast het stroomlijnen van deze en andere bestaande initiatieven, wil het Programma 'Naar een rijke Waddenzee' ook met nieuwe oplossingen komen. Oplossingen die goed zijn voor de natuur, maar die ook kansen bieden aan mensen die in het Waddengebied werken. Dat vraagt om een nieuwe aanpak waarbij partijen samen op zoek gaan naar een duurzame toekomst voor de Waddenzee waarbij natuur en economie hand in hand gaan.

De aanpak: leren door doen

De Waddenzee is een complex systeem. Het is niet altijd eenvoudig vast te stellen welke maatregelen voor natuurherstel precies wanneer en hoe ingezet moeten worden. De richting is wel duidelijk. Het *streefbeeld* voor een rijke Waddenzee beschrijft een gezamenlijke ambitie om natuur te herstellen en tegelijkertijd nieuwe kansen te creëren voor een duurzaam gebruik van het gebied. Het is geen vaststaand einddoel, maar een wenkend perspectief dat tijdens het proces kan worden bijgewerkt en bijgesteld afhankelijk van de ervaringen bij herstelmaatregelen.

Het zoeken naar synergie tussen natuur en gebruik vraagt van overheden, natuurorganisaties en gebruikers dat ze samen tot een agenda voor natuurherstel en een duurzaam gebruik komen. Dat gaat verder dan afstemmen alleen. De uitkomsten van zo'n aanpak staan in veel gevallen niet exact vast. Er is sprake van *leren door doen*. Partijen zetten stappen die, met de kennis van nu, nodig zijn. De effecten daarvan voor ecologie en economie bepalen welke nieuwe stappen vervolgens nodig zijn. Afhankelijk van hoe complex de stap is en welke kennis beschikbaar is, zal soms het leren centraal staan en soms het doen. De precieze route zal werkende weg en in onderlinge dialoog moeten worden gevonden.

Het streefbeeld voor 2030

Het Programma 'Naar een rijke Waddenzee' is opgehangen aan een streefbeeld, niet als vaststaand einddoel, wel als richting waarlangs we de ontwikkeltrajecten voor natuurherstel willen vormgeven. Een streefbeeld ook dat afhankelijk van de leerervaringen van maatregelen waar nodig aangepast kan worden.

Uitgangspunt voor dit streefbeeld is een Rijke Zee in 2030: niet alleen voor de natuur, maar ook voor een gezonde toeristische sector, een gezonde visserijsector en andere economische sectoren. Sectoren die de natuur ook benutten om meerwaarde te genereren voor hun product. Een Rijke zee voor de natuur, maar ook voor een sterke Waddeneconomie. Dat vraagt om creativiteit en innovatie.

Het streefbeeld is opgebouwd aan de hand van vijf kernthema's:

- Voedselweb in evenwicht
- Grootschalige aanwezigheid biobouwers
- Schoon en helder (genoeg) water
- De Waddenzee als veilige plek
- Optimaal ingebed in de internationale keten

Van streefbeeld naar ontwikkeltrajecten

In het voorjaar van 2009 zijn vijf groepen met inhoudelijke experts aan de slag gegaan met de vijf thema's uit het streefbeeld. Daarbij is per thema gekeken naar het probleem, mogelijk oplossingen en maatregelen. Een zesde groep werkte aan een advies over de organisatie en financiering van de uitvoering van het programma. Dit leverde de inhoudelijke bouwstenen voor het Programma 'Naar een rijke Waddenzee' op die in de zomer van 2009 zijn besproken met verschillende gebruikers van het Wad en andere betrokkenen. Dit heeft geresulteerd in tien zogenaemde 'ontwikkeltrajecten': een verzameling van activiteiten/initiatieven voor de korte en voor de lange termijn die zich in samenhang richten op het behalen van het streefbeeld.

De tien ontwikkelingstrajecten

De tien ontwikkeltrajecten zijn in een aantal clusters in te delen. De indeling in clusters is ingegeven door inhoudelijke overwegingen, type gebruikers en het soort maatregelen. Daarnaast verschillen de clusters in de mate waarin partijen het eens zijn over de problemen en het effect van maatregelen. Naarmate er meer consensus is over het probleem en de oplossingen, ligt het accent in een cluster meer op doen en daar samenhang in brengen. Is er minder consensus omdat onvoldoende kennis voorhanden is, dan krijgt het leren meer nadruk. In het Programma 'Naar een rijke Waddenzee' worden de volgende clusters en ontwikkelingstrajecten onderscheiden:

Cluster voedselweb en biodiversiteit

1. Traject 'completeren voedselweb'
2. Traject 'stimuleren van (sediment-stabiliserende) biobouwers'
3. Traject 'leren van kombergingsgebieden'
4. Traject 'verduurzaming visserij'

Cluster morfologie en water

5. Traject 'natuurlijk bereikbaar: innovatie in baggeren en transport'
6. Traject 'integrale management agenda Eems-Dollard'

Cluster de randen van het wad

7. Traject 'overgangen vaste wal - natte wad'

8. Traject 'klimaat en slimme zandtoevoer'
9. Traject 'natuurherstel en Afsluitdijk'

Cluster Internationale inbedding

10. Traject 'internationale inbedding'

Organisatie en financiering van het programma: draagvlak en daadkracht

In het Programma 'Naar een rijke Waddenzee' werken veel landelijke en regionale partijen samen¹. Het programma kan daarmee rekenen op het nodige draagvlak. Tegelijkertijd vraagt de uitvoering van het plan om een slagvaardige organisatie, die krachtig genoeg is om op korte termijn initiatieven op te pakken en die flexibel genoeg is om ruimte te bieden voor ontwikkelingen in de toekomst. Daarom krijgt het Programma 'Naar een rijke Waddenzee' een eigen programmaorganisatie die én zelfstandig is én kan rekening op draagvlak bij bestaande partners van het programma.

De aansturing van het programma vindt plaats door een zogenaamde 'Regiekamer Rijke Zee'. Hierin zijn zowel overheden, natuurorganisaties en gebruikers vertegenwoordigd. Het programmabureau onder leiding van een programmanager, coördineert de uitvoering en organiseert de voortgangsbewaking en monitoring van het programma. De uitvoering van de activiteiten in het programma ten slotte vindt plaats via de bestaande organisaties in het gebied.

De verschillende partners die het Programma 'Naar een rijke Waddenzee' dragen, zullen in gezamenlijk overleg ook de benodigde financiering en capaciteit van de programmaorganisatie leveren. Voor de uitvoering van herstelmaatregelen wordt een beroep gedaan op verschillende fondsen en budgetten, waaronder het Waddenfonds. Ter versterking van de programmatische aansturing voor de besteding van middelen vanuit het Waddenfonds is daartoe een nauwe koppeling gelegd met de thema's vanuit dit Programma naar een Rijke Waddenzee.

Hoe verder?

Begin 2010 zal de eerste versie van het definitieve Programma 'Naar een rijke Waddenzee' gereed zijn die van tijd tot tijd zal worden geactualiseerd. Daarmee zal het plan steeds meer richting geven aan de concrete te nemen maatregelen voor de korte termijn en de ambities beschrijven voor de langere termijn. Eerst volgende stap is het op basis van de ontwikkeltrajecten en in dialoog met de betrokken overheden en gebruikers in het gebied opstellen van een werkprogramma voor 2010-2011.

---

¹ Het Ministerie van LNV, het Ministerie van VROM, Rijkswaterstaat, het Regionaal College Wadden, de Coalitie Wadden Natuurlijk (bestaande uit de Waddenvereniging, Natuurmonumenten, Vogelbescherming, Stichting WAD, Staatsbosbeheer, Groninger Landschap, It Fryske Gea en het Noord-Hollands Landschap) en een toenemend aantal partners.

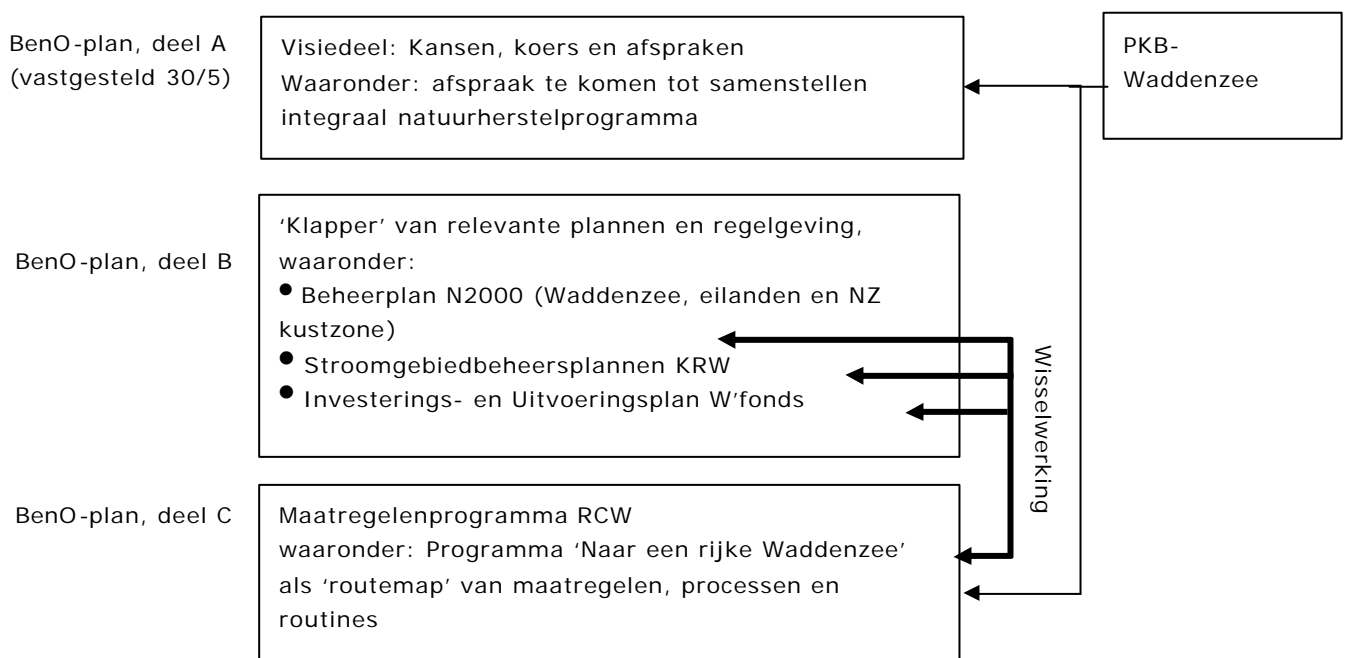
3 Waaron een Programma 'Naar een rijke Waddensee'?

Het opstellen en uitvoeren van het Programma 'Naar een rijke Waddensee' voor het natte wad komt voort uit enerzijds het Mosselconvenant en anderzijds uit de vastgestelde beleidskaders: de pkb Derde nota Waddensee en het Beheer- en Ontwikkelingsplan Waddengebied. Het is gericht op enerzijds stroomlijning van bestaande initiatieven en anderzijds richting geven aan nieuwe initiatieven.

3.1 Stroomlijning

Een belangrijk doel van het herstelprogramma is stroomlijning van bestaande initiatieven, zoals de Kaderrichtlijn Water (KRW), het Waddenfonds of initiatieven van natuurorganisaties. Er gebeurt al van alles in het Waddengebied om te werken aan natuurherstel. Er is echter een breed gedragen gevoel van urgentie om structureel aandacht te besteden aan het herstel van het natte wad en hier samenhang in aan te brengen, vanuit het besef dat de geformuleerde doelstellingen alleen behaald kunnen worden als de vele initiatieven ook in hun samenhang worden gezien en opgepakt. Vanuit deze doelstelling is sprake van een directe wisselwerking en afstemming tussen het programma en het beheerplan Natura 2000 Waddensee, eilanden en NZ kustzone, de uitwerking KRW, de programmering voor het Waddenfonds, de plannen en projecten van de individuele partners en de kennisagenda van de Waddenacademie.

Relatie Programma 'Naar een rijke Zee' met het Beheer- en Ontwikkelingsplan RCW, Beheerplan N2000 en andere trajecten

3.2 Richting geven

Naast stroomlijning is het plan bedoeld om ambitie te benoemen en richting te geven. Bovenop de bestaande werkzaamheden moet er immers serieus werk worden gemaakt van aanvullende maatregelen. Dat gaat alleen maar werken als we gezamenlijke oplossingen en kansen weten te benutten. Dat is wat een rijke Waddenzee kan bieden; een zee aan nieuwe kansen, op ecologische en op economisch gebied. Het Programma 'Naar een rijke Waddenzee' wil hier enthousiasmeren, richting geven en energie mobiliseren bij natuurorganisaties, overheden en gebruikers om te zoeken naar oplossingen die de natuur ten goede komen, maar ook bijdragen aan een duurzame toekomst voor andere gebruikers in de Waddenzee. Het programma houdt de veranderingen samen met de sectoren scherp in de gaten en kijkt hoe daarvan voor de toekomst kan worden geleerd.

Het Programma 'Naar een rijke Waddenzee' is geen 'vastgetimmerd plan' voor de komende 30 jaar, maar het vertrekpunt voor een proces waarin alle betrokken partijen gezamenlijk kijken hoe we kunnen toewerken naar een Rijke Zee.

3.3 Concrete agenda

Blijft het herstelprogramma daarmee vaag? Nee, naast de gemeenschappelijke richting en ambitie is het programmaplan wel degelijk ook concreet. Het dient als agenda en initiatievenportefeuille voor de programmaorganisatie die vanaf januari 2010 met de verdere uitwerking en uitvoering aan de slag gaat. Het richt zich op:

- het verkrijgen en behouden van overzicht over tal van initiatieven die er al zijn.
- het ontwikkelen van nieuwe projecten en maatregelen om het natuurherstel een impuls te geven.
- het aanjagen en faciliteren van coalities om tot kansrijke ontwikkelingen te komen op tal van deelgebieden.
- het mede-organiseren van monitoring en evaluatie om te leren van de effecten en van de wijze van werken en om te kunnen bijsturen.
- het realiseren van kansen voor financiering van projecten, of van bundelingen van projecten.
- Het communiceren van voortgang en resultaten.

3.4 Kaders en afbakening

3.4.1 Gebiedsbegrenzing van het programma

Het programma richt zich primair op het natte Wad, ofwel het gebied zoals begrensd in de PKB Waddenzee.

Echter, om natuurherstel in de Waddenzee te realiseren zijn soms ook maatregelen nodig buiten het pkb-gebied. In dit Programma naar een Rijke Waddenzee worden dus ook maatregelen in beeld gebracht, geïnitieerd en soms geagendeerd in de overgangszone tussen

het Waddengebied en het vasteland, op de (randen) van de Waddeneilanden, elders in de Noordzee en in trilateraal verband.

3.4.2 Uitgangspunten

Het Natuurherstelplan is een uitwerking en nadere invulling van de PKB-Waddenzee en het B&O-plan, waarbij het B&O-plan de regionale inbreng vanuit het eigen schaalniveau koppelt aan de opgaven uit de Derde Nota Waddenzee. Deze dienen dan ook als integrerend kader voor de verdere uitwerking van de diverse ontwikkelingstrajecten.

Het programma is geen wettelijk ruimtelijke of juridisch instrumentarium zoals een structuurvisie of convenant.

4 Naar nieuwe manieren van samenwerken in een dynamisch systeem

4.1 Een dynamisch systeem onder druk

Uit onder meer de Natuurbalans 2008, de PKB Waddenzee en het B&O plan Waddenzee blijkt dat de Waddenzee niet de kwaliteit bezit die we graag willen. Want, hoe mooi en bijzonder ook, het gebied staat ook onder druk. Van binnen uit, door visserij, morfologische veranderingen onder meer door baggerwerkzaamheden die er plaats vinden, recreatie en de bedijkingen en inpolderingen in het verleden. Zo hebben de afsluiting van de Zuiderzee en de inpoldering van de Lauwerszee nog altijd effect op de sedimentatiepatronen in de Waddenzee. Tegelijkertijd hebben factoren van buitenaf een sterke invloed op het systeem. Zoals de klimaatverandering, leidend tot een versnelde stijging van de zeespiegel, tot stijging van de temperatuur en de zuurgraad van het water en tot veranderende zoetwateraanvoeren. Daarnaast zijn er binnendringende exoten en beïnvloedt ook de visserij buiten de Waddenzee waarschijnlijk het systeem. Tevens zorgt de afnemende eutrofiëring mogelijk tot verandering van de productiviteit (verminderde draagkracht). Hierdoor staan de waarden van de Waddenzee voor de natuur, maar ook voor het medegebruik ervan, nog altijd onder druk. Zo is de afgelopen jaren de zaadval van mosselen verminderd en is mede onder invloed van bevissing ook het areaal aan sublitorale mosselbanken afgenomen, is de waterhelderheid op veel plaatsen minder dan een eeuw geleden, verkleinen tal van geulen en eroderen, bijvoorbeeld in de westelijke Waddenzee, de hoge platen. Ook is de opbouw van de vispopulatie sterk veranderd; vooral de jonge vis, maar ook grote roofvissen zijn grotendeels uit de Waddenzee verdwenen.

4.2 De filosofie achter het Programma 'Naar een rijke Waddenzee'

De Waddenzee is een complex systeem dat onderhevig is aan verschillende invloeden, waarvan de effecten soms niet bekend zijn. Niet alleen de mens oefent invloed uit op het ecosysteem; de natuur zet tevens haar randvoorwaarden. Bovendien is sprake van externe factoren als klimaatverandering en de invloed van exoten waarvan op voorhand niet duidelijk is in welke mate deze in lijn is met het streefbeeld zoals beschreven in het volgende hoofdstuk.

In een dergelijk dynamisch systeem is nooit eenduidig vast te stellen welke maatregelen precies wanneer en hoe ingezet moeten worden om te komen tot een Rijke Zee. Misschien is het streefbeeld nooit te realiseren door invloeden van buitenaf of misschien is het wel te realiseren met maatregelen die we in 2009 nog niet kunnen voorzien. De innovatie als gevolg van de MZI's is daar een mooi voorbeeld van. Tien jaar geleden voorzagen we niet welke rol deze zouden kunnen vervullen bij het terugdringen van de bodemberoerende mosselvisserij. Dankzij innovaties in de sector en het op gang komen van een gesprek tussen de mosselkwekers, natuurorganisaties en overheid is een gezamenlijke ambitie ontwikkeld om te komen tot natuurherstel.

Juist naar dit type innovaties zijn we op zoek. Innovaties die enerzijds de natuurbelangen centraal zetten, maar tegelijkertijd nieuwe kansen bieden aan mensen die in het Waddengebied werken. Met dit Programma 'Naar een rijke Waddenzee' willen we met de verschillende

sectoren die processen op gang brengen om te kijken waar natuurherstel en een duurzame economische ontwikkeling samen gaan om te komen tot een Rijke zee voor natuur en mens. Sturen op synergie in plaats van sturen met vergunningen. Dit betekent ook een sociale innovatie in de manier van werken zoals we gewend zijn in het Waddengebied. Maatregelen voor natuurherstel worden niet alleen geformuleerd vanuit overheden en natuurorganisatie, maar ook met de gebruikers van het gebied. Dat gaat verder dan alleen afstemmen. Het Programma 'Naar een rijke Waddenzee' gaat alleen maar werken als gebruikers direct bij de verschillende ontwikkeltrajecten worden betrokken. Niet apart, maar samen op. Dit vraagt nogal wat: het loslaten van bestaande zekerheden, voor overheden, voor natuurorganisaties en voor initiatiefnemers van economische ontwikkelingen.

Om deze transitie richting natuurherstel mogelijk te maken zijn 3 elementen van belang, die samen de filosofie vormen van het Programma 'Naar een rijke Waddenzee':

- Een gezamenlijk streefbeeld. Niet als vaststaand doel, maar als baken voor de lange termijn als baken voor de samenwerking en het uitwerken oplossingsrichtingen.
- Andere manieren van samenwerking gericht op gezamenlijk zoeken naar oplossingsrichtingen voor natuurherstel en een voor de toekomst duurzame sector.
- Leren door doen.

4.3 Het streefbeeld: niet als einddoel, maar als baken voor samenwerking

In het volgende hoofdstuk wordt een streefbeeld voor de Waddenzee geformuleerd. Een streefbeeld voor natuur, maar dat nieuwe kansen biedt voor een duurzame economische ontwikkeling. In lijn met de nieuwe manier van werken moet het streefbeeld ook worden gezien als gezamenlijk wenkend perspectief voor het uitwerken van maatregelen en het zoeken naar innovaties. Een wenkend perspectief dat in een dynamisch systeem ook nooit kan dienen als vaststaand einddoel, maar wel dient als baken voor de samenwerking waaraan de inspanningen getoetst kunnen worden en zo nodig aangepast. Een streefbeeld dat voldoende stevig is, maar dat afhankelijk van de ontwikkeling van de Waddenzee en de resultaten van maatregelen, ook bijgesteld kan worden.

4.4 Andere manier van samenwerken

"Samen op reis; de koers weten we, maar waar we precies uitkomen niet"

Naast het werken met een gezamenlijke ambitie betekent Waddenherstel ook een andere manier van met elkaar omgaan. Niet alleen door duurzame economische ontwikkeling en natuurherstel als twee gescheiden trajecten te zien, maar ook te kijken waar maatregelen voor natuurherstel en innovaties in de sectoren samen op kunnen gaan. Soms is dat mogelijk, soms ook niet. Ook niet door tegenover elkaar te gaan staan en zaken afdwingbaar te maken, maar wel door samen het gesprek aan te gaan om binnen de gezamenlijke ambitie te kijken wat de gezamenlijke agenda is, welke stappen daarin al gezet kunnen worden en welke trajecten uitgezet moeten worden om dat verder in beeld te brengen. Met dit programma willen we trajecten benoemen waar dat mogelijk is, en die trajecten verder op gang brengen en

bewaken. Trajecten waarbij vanuit een gezamenlijke ambitie een proces op gang kan worden gebracht waarbij we met maatregelen voor natuurherstel en innovaties in de sector werken aan natuurherstel, maar die ook voor het medegebruik op de lange termijn meerwaarde heeft.

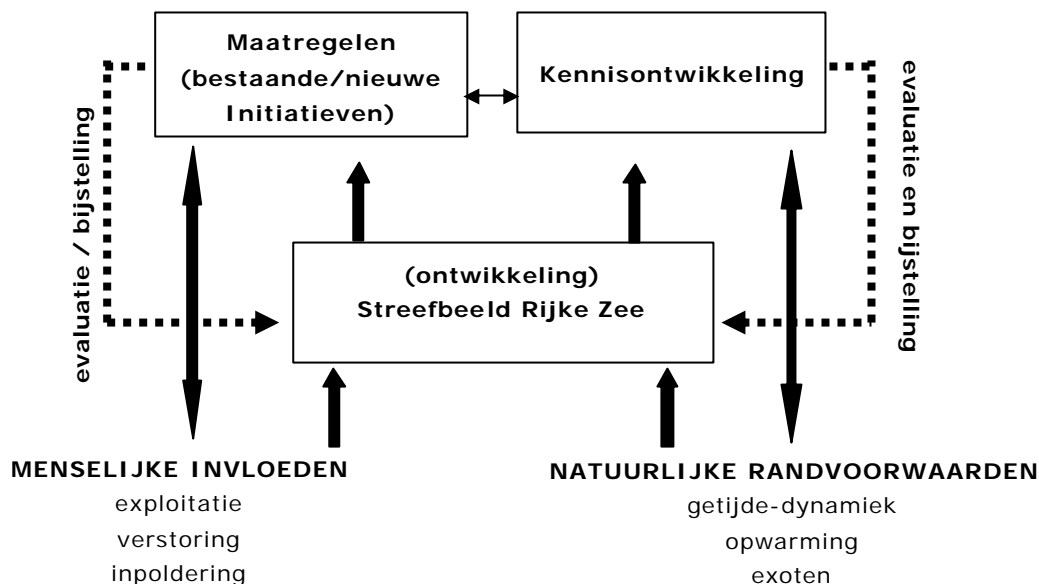
De mosselvisserij heeft samen met de natuurorganisaties een eerste stap gezet om ecologische en economische ontwikkeling hand in hand te laten gaan. Ook de garnalenvisserij zoekt nu samen met natuurorganisaties naar een duurzame vorm van visserij. En misschien dat ook de discussie over de vaargeulverdieping voor de Eemshaven, hoe tegenstrijdig het ook klinkt, leidt tot een gesprek over een oplossing die nuttig is voor natuur en economie en zo een impuls kan geven aan de kwaliteit van het Eems-Dollard gebied. En zo zijn er nog veel meer voorbeelden te geven, zoals bijvoorbeeld het convenant vaarrecreatie waar natuurorganisaties, gebruikers van het wad en overheden elkaar hebben gevonden in een gezamenlijk ontwikkelingsrichting. Deze manier van werken willen we op ook op de verschillende natuurherstel trajecten op gang brengen.

4.5 Leren door doen

Natuurherstel en een duurzame ontwikkeling in een dynamisch gebied betekenen ook een andere manier van werken aan oplossingsrichtingen. In een complex systeem als de Waddenzee zijn de ecologische effecten van initiatieven en maatregelen met onzekerheden omkleed en de kennis van de Waddenecologie is veelal beperkt. Het gaat veelal om een complex aan factoren, waarvan niet 1 op 1 is te voorspellen welke ingreep welk effect heeft. Niet van het medegebruik van de Waddenzee, maar ook niet van herstelprojecten. Hoe relevant is helder Waddenwater voor herstel? Komen mosselbanken spontaan terug als we bepaalde gebieden met rust laten, of moeten we actief de natuur een handje helpen om het herstel op gang te krijgen? De meningen daarover verschillen en we moeten het dus gaan uitzoeken.

De Wadden is één van de meest onderzochte ecosystemen in Nederland, waardoor veel kennis inmiddels beschikbaar is. Toch weten we door de complexiteit van het systeem soms te weinig over de precieze effecten van maatregelen. Dat pleit voor meer gericht onderzoek en monitoring. Echter onderzoek alleen zal in een dergelijk complex systeem niet altijd leiden tot zekerheid over de effecten van maatregelen en innovaties. Gezien de huidige druk op het Waddengebied en met het oog op de eventuele gevolgen van een klimaatverandering is het toch nodig om stappen te kunnen maken. Voor omgang met die onzekerheid is een andere aanpak nodig. De kern van het Programma 'Naar een rijke Waddenzee' als een transitieproces is 'leren door doen': stappen zetten (soms klein, soms groot) waarvan we nu, met onze beperkte kennis, aannemen dat ze nodig zijn, goed kijken (monitoren) wat de effecten zijn voor ecologie en economie en op basis daarvan nieuwe stappen zetten en zo nodig ook nieuwe doelen stellen. Met andere woorden: het traject naar natuurherstel verloopt niet lineair; het gaat om een cyclisch proces. Afhankelijk van die complexiteit staat soms het 'leren' meer centraal, soms het 'doen'.

In schema:

Daarnaast is er in het Programma Naar een rijke Waddenzee op tal van onderdelen extra kennis nodig om gepaste maatregelen te kunnen opstellen. De kennisontwikkeling zal soms leiden tot bijstelling van het streefbeeld en leiden tot gepaste maatregelen richting de verwerkelijking ervan.

Het Programma 'Naar een rijke Waddenzee' gaat daarmee uit van een beleidscyclus waarin de effecten van de maatregelen systematisch worden gevolgd; lering getrokken wordt over het functioneren van het ecosysteem in relatie tot de probleemanalyse en op grond waarvan doelstellingen en evt. het streefbeeld zo nodig worden bijgesteld. Langs deze cyclus zal het streefbeeld gaandeweg concreter worden en komt de invulling van de doelstelling geleidelijk aan dichterbij. Het kan echter ook betekenen dat maatregelen die we nu in gedachten hebben, uiteindelijk niet effectief blijken te zijn en gestopt kunnen worden.

Een dergelijk cyclisch programma vraagt om:

- o inrichting van adequate monitoring en onderzoek om maatregelen te begeleiden;
- o regelmatige aanpassing van doelstellingen op grond van bevindingen;
- o externe toetsing om de voortgang en kwaliteit te bewaken;
- o een gepaste organisatie van de uitvoering met integraal overzicht.

4.6 Een brug tussen het streefbeeld als baken en procesbeheer als werkmethode

In de discussies over natuurherstel in de Waddenzee zijn veelal twee visies te onderscheiden. De eerste is gericht op procesbeheer, waarbij uitgangspunt is om natuurlijke processen zo veel mogelijk ongestoord hun rol te laten spelen om het systeem vorm te geven. De tweede is gericht op het resultaat. Waarbij men op basis van probleemanalyse en een beeld van de oude situatie vaststelt hoe het streefbeeld eruit zou moeten zien en welke maatregelen daar bij passen om dat einddoel te bereiken.

Bij de keuze of men voor 'procesbeheer' dan wel voor 'streefbeeldbeheer' moet kiezen, speelt wetenschappelijke onzekerheid een grote rol. Indien men over voldoende kennis beschikt lijkt het logisch om voor een streefbeeldbeheer te kiezen, immers men weet waar men wil uitkomen en welke maatregelen daarbij horen. Omgekeerd is streefbeeldbeheer moeizaam te realiseren als er onvoldoende kennis is over de causale relaties en dus de effectiviteit van maatregelen. Voor een dynamisch systeem als de Waddenzee is, in tegenstelling tot veel natuurgebieden op het land, het laatste vaak het geval.

In hoofdstuk 5 waar de bouwstenen worden besproken, wordt aangegeven dat op onderdelen nog onvoldoende kennis is over de causale relaties. Dit zou pleiten voor een procesbeheer. Echter, met de bovenbeschreven aanpak kiezen we voor een aanpak waarbij we niet jaren hoeven te wachten met het nemen van maatregelen totdat alle causale relaties en referentiesituatie duidelijk is, maar waarbij we wel rekening houden met het feit dat nog veel niet bekend is. Met de cyclische aanpak worden stappen gezet richting natuurherstel, echter door de bovenbeschreven aanpak leren we tegelijk van de effecten van die maatregelen en of de maatregelen bijgesteld moeten worden, of zelfs het streefbeeld bijgesteld moet worden.

Voor sommige trajecten zal het accent dan ook meer liggen op het leren van maatregelen om ook systeemkennis op te doen. Voor andere trajecten zijn relaties meer duidelijk. Daar ligt de nadruk meer op het 'doen'. Bij de beschrijving van de ontwikkeltrajecten in hoofdstuk 7 wordt dat omschreven.

Het streefbeeld in dit programmaplan heeft dan ook een andere functie dan een vaststaand eindbeeld. Een streefbeeld dat bijgesteld kan worden, maar tegelijk als wenkend perspectief dient om de samenwerking tussen overheden, gebruikers en natuurorganisaties te richten. Op deze manier willen we met deze aanpak ook een 'brug' leggen tussen een procesbeheer en het streefbeeldbeheer. Niet wachten tot alles bekend is, wel maatregelen in gang zetten, maar op een zodanige manier dat ook geleerd kan worden van de effecten en de werking van het systeem.

5 Het streefbeeld voor 2030

In dit hoofdstuk schetsen we wat we in het Programma 'Naar een rijke Waddenzee' als streefbeeld willen hanteren. Oftewel, wat wordt bedoeld wanneer we proberen om in 2030 van de Waddenzee weer een rijke zee te maken voor mens en natuur? Een streefbeeld niet als 'vastgetimmerd' einddoel, maar wel als gezamenlijk perspectief voor de dialoog en het zoeken naar oplossingen, maatregelen en innovaties.

5.1 Met de ogen dicht

Met de ogen dicht zien we in 2030 een zee vol rijkdommen voor ons: een voor natuur en economie meer aantrekkelijke Rijke Zee, rijker dan nu! Een ecologisch gezonde zee met schoon water, uitgestrekte schelpdierbanken en, wellicht, zeegrasvelden. Vissen, vogels en zoogdieren vinden er rust en voedsel. Ook de mens vindt er zijn plek, woont, werkt en recreëert er. Eilandbewoners, bewoners langs de vaste wal, vissers, wadvaarders, natuurbeheerders, overheden en vele anderen werken samen om het gebied te beschermen en de natuurwaarden te versterken. Niet alleen voor de natuur, maar ook voor een gezonde toeristische sector, een gezonde visserijsector, de middenstand en andere economische sectoren. Sectoren die de natuur ook benutten om meerwaarde te genereren voor hun product. Een Rijke zee voor de natuur, maar ook voor een sterke Waddeneconomie. Dat vraagt om creativiteit en innovatie.

Innovatiekracht is dankzij de typische combinatie van nuchterheid en creativiteit de motor gebleken voor een inmiddels internationaal gerespecteerd model: de Waddeneconomie. Juist door natuur centraal te stellen zijn economische partners samen met overheden en belangenorganisaties op zoek gegaan creatieve en andere oplossingen om de economie te versterken. De producten uit het Waddengebied staan voor kwaliteit in plaats van kwantiteit. Hoogwaardige producten rechtvaardigen een hoge prijs die dankzij de exclusiviteit goede afzet vinden bij een steeds bewustere samenleving. Deze transformatie biedt een werkelijke toekomst voor de moderne visserij uit de regio, hoogwaardige landbouw, goede verbindingen en duurzame vormen van energie. Daarnaast biedt de kwaliteit van het Waddengebied het hoogwaardige exclusieve product waar anno 2020 veel vraag naar is: natuur, recreatie en rust. In 2030 biedt het Wad ruimte aan natuur én mens die allebei hun onmisbare rol vervullen in de rijke Waddenzee.

De Waddenzee is in 2030 is nog steeds een internationaal erkend en gewaardeerd Werelderfgoed. Dit landschap, dat ademt op het ritme van eb en vloed is dan ook uniek in de wereld. Mensen bezoeken het gebied en genieten van het samenspel van wind, water en golven. Laten zich verrassen door het afwisselende landschap bestaand uit geulen, zandplaten, mosselbanken, slikwad, kwelders, witte stranden en duinen. Juist door de dynamiek van wind, zand en getijden is een wonderlijk gevarieerde natuur ontstaan. Zeldzame plant- en diersoorten weten zich te handhaven op de grens van land en water, in een gebied waar zoet en zout water elkaar ontmoeten. Het belang van de Waddennatuur is daarmee nauwelijks te onderschatten. Er zijn ruim 10.000 soorten land- en waterdieren. Elk jaar maken 12 miljoen vogels op hun trektocht een tussenstop in het Waddengebied.

Deze vogels vinden voldoende voedsel en broedgelegenheid op een brede, natuurlijke kwelderzone langs de Fries/Groningse kust. Een deel is nieuw ontstaan, een ander deel lag aanvankelijk hoog maar overstroomt weer door een combinatie van zeespiegelstijging en, deels, het weghalen van kades. Het totaal areaal kwelders is daarbij in stand gehouden – ook conform de PKB. De kwelderzone biedt bovendien extra bescherming van de dijk tegen golfoploop: samen vormen ze een ‘ijzersterke’ verdediging. Wandel –en fietsroutes vergroten de beleefbaarheid van het gebied. De dijk is breder en de kwelders zijn aan de wadzijde aangegroeid. Nieuwe binnendijkse natuurgebiedjes vormen een goede hoogwatervluchtplaats voor vogels bij hoogwater. Daarbij is rekening gehouden met eventuele effecten van verzilting. De infrastructuur van fietspaden en vogelkijkhutten is aantrekkelijk voor recreanten, zonder de rust van vogelconcentraties aan te tasten. Dit binnen de kaders van de PKB Waddenzee en met behoud van het huidige veiligheidsniveau.

Het waddegebied is ondanks de verwachte zeespiegelrijzing en klimaatverandering een veerkrachtige klimaatbuffer gebleven: veilig voor mensen om te wonen en met behoud van de rijke natuur. In de zeereep en de duinen is meer dynamiek ontstaan. Via de kwelders op de punten van eilanden wordt een deel van het zand naar de Waddenzee gevoerd. Een andere deel komt via duinopeningen op achterliggende natuurgebieden waar dynamiek vrij spel heeft, zodat pioniersituaties blijven bestaan en het gebied natuurlijk opgehoogd wordt, zoals dat aan de wadzijde gebeurt door de natuurlijke opslibbing via geulen in de kwelder. Zo nodig wordt de zandbehoefte kunstmatig aangevuld: onder water voor de Noordzeekust. Natuurlijke processen brengen het zand op de plaatsen waar het nodig is. Natuurgebieden op de eilanden achter de zeekering fungeren als opvangbekkens voor regenwater.

Met een aangepast spuiregime bij de Afsluitdijk, het Lauwersmeer en elders langs de kust is sprake van veel geleidelijkere overgangen van zoet en zout water, worden zoetwater ‘schokken’ zo veel mogelijk vermeden en is er juist een continue “lokstroom” van zoetwater ontstaat, die vissen aantrekt en soorten als de paling mogelijk maakt vanuit de Waddenzee via vispassages landinwaarts te zwemmen. De Waddenzee is ecologisch één geworden met de Waddeneilanden en het vaste land achter de dijken. De overgangen naar het IJsselmeer en het Lauwersmeer zijn minder hard en beide gebieden vervullen weer een functie voor de Waddennatuur. Ook kleinere zoet-zout overgangen leveren hun bijdrage aan het herstel van migrerende vissoorten.

Het areaal aan mosselbanken is sterk toegenomen, eerst in kleine stappen later meer grootschalig. In 2020 is de bodemberoerende mossel(zaad)visserij verdwenen. De innovatie via MZI’s bleek succesvol en ook andere innovaties vanuit de sector zijn op gang gekomen. Ook de garnalensector is in staat gebleken te verduurzamen door innovaties en krijgt een hogere prijs voor een kwalitatief hoogwaardig Waddenproduct.

Nadat proeven met resistent zeegras succesvol bleken, zijn deze verder uitgebreid en later, toen het water daarvoor weer geschikt was ook spontaan weer ontstaan. De mosselbanken en zeegrasvelden leveren op hun beurt weer een bijdrage aan het vastleggen van sediment.

De bereikbaarheid van de eilanden is gewaarborgd, terwyl de bodemberoering door de baggerwerkzaamheden is geminimaliseerd door andere technieken en innovaties in de

scheepvaart en de baggersector. In de Eems-Dollard is natuurherstel op gang gekomen in goede afstemming met de economische ontwikkelingen van de Eems-Dollard regio.

In de rijke Waddenzee is ruimte voor visserij, soms kleinschalig, soms grootschalig, maar altijd duurzaam. Een moderne visserij die bijdraagt aan een rijke en gevarieerde visstand, die de flora en fauna van de bodem niet aantast en juist kan profiteren van die rijkere visstand.

Toerisme dat rekening houdt met de kwetsbaarheid van het gebied en juist van rust geniet, biedt een exclusief en internationaal concurrerend product. Van verstoring is daarom geen sprake. Alleen zeer gevoelige plaatsen, zoals rond vogelbroedkolonies, hoogwatervluchtplaatsen en zogende zeehonden kunnen, al dan niet tijdelijk, verboden terrein zijn.

Dankzij goede samenwerking tussen wetenschap en praktijk zijn hiaten in de wetenschappelijke kennis opgevuld en is het Waddengebied één van de beste begrepen mariene systemen in de wereld. Dit wordt benut voor verdere verbetering en innovatie, die steeds effectiever blijkt.

De ecologische piketpalen:

Voor de rijke Waddenzee in 2030 zetten we de volgende vijf ecologische piketpalen uit. Ook voor deze piketpalen geldt dat deze geen vaststaand einddoel zijn vanwege de vele onzekerheden, maar wel een 'baken' voor de gezamenlijke aanpak en dialoog voor het werken aan een Rijke Zee.

a. Voedselweb in evenwicht

Het voedselweb is evenwichtig van opbouw, zowel wat betreft de primaire producenten (zoals algen en zeegrassen), primaire consumenten (zoals schelpdieren, harders, en ganzen), secundaire consumenten (zoals garnalen, krabben, vissen en kanoeten) en toppredatoren (zoals grote vissen, aalscholvers en zeehonden). Ook de populatiedynamiek (bv. geboorte, sterfte, migratie) van en de interacties tussen de soorten (b.v. prooi-predator, interferentie) in het voedselweb worden niet op nauwelijks beïnvloed door menselijk handelen.

Schelpdieren, kreeftjes, garnalen en jonge vis vinden een thuis in uitgestrekte mosselbanken en, mogelijk, zeegrasvelden. Zij vormen op hun beurt een voedselbron voor vissen en vogels. Hieraan doen grote vissen en vogels, zeehonden en dolfinnen zich weer te goed. Een rijke Waddenzee is een kinderkamer voor vis en zeezoogdieren, een broedplaats voor vogels en een tankstation voor trekvogels. Herstel van uitgestrekte schelpdierbanken en mogelijk zeegrasvelden, betere visserijtechnieken, voldoende rustgebieden en schoon (spui)water hebben bijgedragen aan het verbeteren van het voedselweb.

b. Grootschalige aanwezigheid biobouwers

'Biobouwers', zoals mosselbanken, sabellariariffen en zeegrasvelden zijn wenselijk voor een gezond leefklimaat in de rijke Waddenzee. Ze zorgen dat het water helder en schoon blijft en bieden beschutting aan allerlei planten en dieren. Ook dragen ze bij aan het opvangen van de effecten van klimaatverandering.

In 2030 is sprake van een groot areaal aan sediment stabiliserende biobouwers, zeegrasvelden, stabiele epibenthische schelpdierbanken, Sabellariariffen en kolonies Sertularia. Bij laag water is het wad weer groen in plaats van geel en grijs. Bij hoog water bieden de wuivende planten beschutting aan jonge visjes, krabbetjes, kreeftjes, garnalen en schelpdieren. Om de biobouwers kans te geven om zich te herstellen wordt het oppervlak van de wadbodem niet zodanig verstoord dat de vestiging en ontwikkeling van biogene structuren en biobouwers er door wordt gehinderd.

c. Schoon en helder (genoeg) water

Het water van de Waddenzee is zo helder dat in de waterkolom en op de wadbodem het lichtklimaat optimaal is voor de groei van respectievelijk phytoplankton en phytobenthos en dat er nergens zuurstoftekorten optreden. Door innovaties in de scheepvaart zijn diepe vaargeulen minder nodig. De bodemberoering, bijvoorbeeld door de visserij, is verder beperkt. Het water bevat bovendien minder chemische stoffen en nutriënten, waardoor ook minder algen in het water zweven. Schoon en helder (genoeg) water is de basis voor een rijke Waddenzee. Helder water vangt voldoende licht en heeft voldoende zuurstof. Algen, schelpdierbanken en zeegrasvelden krijgen de kans om te herstellen en te groeien. Voorwaarde is dat de bodem met rust wordt gelaten

d. De Waddenzee als veilige plek

De veiligheid voor de bewoners en gebruikers in het gebied is optimaal gewaarborgd. De Waddenzee groeit op een natuurlijke wijze mee met de zeespiegelstijging. Ook bij een veranderend klimaat behoudt het gebied zijn karakteristieken: een zee die bij eb deels droogvalt, begrensd door eilanden en kwelders. Het nemen van veiligheidsmaatregelen houdt gelijke tred met de natuurlijke ontwikkeling van het gebied. Onder het motto 'het één doen, maar het andere niet laten' gaan het behoud van de veiligheid en het vergroten van natuurwaarden hand in hand. Bijvoorbeeld door brede stranden, dynamisch kustbeheer in de duingebieden, brede en natuurvriendelijke waterverdedigingszones rond de zeedijken en herstel van natuurlijke zoet-zout overgangen. De randen van de Waddenzee worden gekenmerkt door geleidelijke overgangen en het huidig areaal kweldergebied is behouden, maar wel met een regelmatige verjongingscyclus (meer dynamiek). Hierdoor krijgen natuurlijke processen meer de ruimte, maar kan ook de Waddenzee meer slib invangen. Gevolg is dat het natte wad geleidelijk ophooft als de zeespiegel stijgt. Zo blijft de Waddenzee een buffer voor het vaste land en de onmisbare schakel in het leven van wadvogels, ook bij klimaatverandering.

e. Optimaal ingebed in de internationale keten

De Waddenzee is onderdeel van een wereldwijd netwerk van wetlands. Het gebied is een onmisbare rustplaats voor trekvogels en een kraamkamer voor bijvoorbeeld vissen. Voor vogels is de Waddenzee een heel belangrijke schakel in een leefgebied dat zich uitstrekt van de overwintergebieden langs de kust van West-Afrika tot de broedgebieden in Siberië. De internationale positie van de Waddenzee, zowel in Nederland, Duitsland en Denemarken, is vooral ook dankzij een uitstekende trilaterale samenwerking in 2030 verder versterkt. De samenwerking met gebieden die aan de Waddenzee 'gelieerd' zijn, zoals de toendra's van Siberië, de Banc d'Arguin in Mauritanië is versterkt.

6 De bouwstenen

6.1 Thematische en doelgerichte ordening

Bij het opstellen van dit programma voor herstel van de Waddenzee zijn de vijf concrete ecologische elementen (de piketpalen) uit het streefbeeld 'De Rijke Zee' als rode draad genomen. Aan de vijf inhoudelijke themagroepen is gevraagd om per thema in kaart te brengen wat eventuele problemen zijn, welke doelen er moeten worden nagestreefd om het streefbeeld dichterbij te brengen, te analyseren wat dat voor inspanning vraagt (bij wie) en wat dat voor kansen biedt. Ook heeft men geïnventariseerd welke activiteiten er binnen het betreffende thema reeds geagendeerd of uitgevoerd worden en wat aanvullende oplossingsrichtingen en maatregelen zijn. Ook is de themagroepen gevraagd om de samenhang tussen de thema's goed in beeld te brengen en optimaal af te stemmen.

De vijf thema's zijn:

- Wadbodem en waterkolom
- Completeren van het voedselweb
- Herstel biobouwers
- De Waddenzee klimaatbestendig
- De internationale samenhang is geborgd.

Er zijn natuurlijk diverse andere vormen denkbaar en hanteerbaar van ordening waarlangs het waddenherstel kan worden benaderd. Denk hierbij bijvoorbeeld aan een geografische focus of een 'lagenbenadering' in geulen, wadplaten, water en oeverzones. Bij de ordening van ontwikkelingstrajecten (hoofdstuk 7) komen we hier op terug.

In de navolgende paragrafen wordt per thema een korte samenvatting gegeven van de analyses en adviezen die de vijf themagroepen hebben gegeven.

De inhoudelijke bouwstenen, zoals opgesteld door inhoudelijke experts, zijn een uitgangspunt voor het programma geweest maar hebben geen dwingende uitwerking in het programmaplan. Daarnaast heeft andere input aan het programma 'Naar een rijke Waddenzee' ten grondslag gelegen, zoals ervaring en kennis van gebruikers in het gebied en randvoorwaarden vanuit het beleid.

Om het Programma 'Naar een rijke Waddenzee' op inhoud goed te borgen zijn de bouwstenen (evenals het concept programmaplan) in diverse stadia voorgelegd aan een onafhankelijke reviewcommissie o.l.v. prof. dr. Peter Herman. Naar aanleiding van een eerste tussenbeoordeling van de bouwstenen door deze commissie zijn de bouwstenen verder vervolmaakt. Ook deze laatste versies van de bouwstenen zijn getoetst. In de aparte bijlage, waarin het integrale commentaar van de reviewcommissie is opgenomen, is te lezen op welke wijze het commentaar direct is verwerkt in deze laatste versie, dan wel een plek krijgt in de vervolgopdracht van het programmateam. De bouwstenen vormen daarmee nu de onderleggers van het Programma 'Naar een rijke Waddenzee'

De hieronder opgenomen samenvatting geeft een impressie van de bouwstenen. Voor het opstellen en de uitvoering van het programma worden uiteraard de gehele bouwstenen benut.

6.2 Samenvatting advies van de themagroep 'Wadbodem en Waterkolom'

6.2.1 Probleemomschrijving

De primaire productie, als basis voor de voedselketen, wordt in de Waddenzee mede beïnvloed door de hoeveelheid licht in het water, oftewel de helderheid van het water. Deze helderheid wordt vooral bepaald door de hoeveelheid zwevend slib (oftewel: gesuspendeerd sediment). In de Waddenzee is het sediment voortdurend in beweging door natuurlijke processen als wind en getij, maar op luwere plaatsen kan het tot bezinking komen, waarbij grover materiaal eerder bezinkt dan fijner materiaal. Het slib in de Waddenzee komt van oorsprong uit de Noordzee. Het materiaal dat de vertroebeling veroorzaakt is echter vooral lokaal opgewerveld slib. Sinds de ijstijden is in de bodem van de Waddenzee tussen het zand een enorme hoeveelheid slib tot afzetting gekomen. De gemiddelde slibconcentratie in de Waddenzee en in de bodem varieert enorm.

Slib in de bodem kan een bron van gesuspendeerd slib worden door erosie van de bodem. Van nature kan dat door natuurlijke processen als (veelal door wind gedreven) golven, getij en veranderingen in stroomsnelheid. Deze erosie kan nog eens vergroot of verkleind worden door activiteiten van op of in de bodem levende organismen, die een stabiliserende of destabiliserende werking kunnen hebben. Bekende bio-stabilisatoren zijn cyanobacteriën en bodemdiatomeeën, banken van mossels, oesters of schelpkokerwormen, zeegrasvelden en kweldervegetaties. Zij vangen slib in, maar houden vooral het gesedimenteerde slib langer vast. Dieren die in de toplaag van de bodem leven (zoals kokkels en slijkgarnalen) of op het sediment (zoals jonge platvis en garnalen) dragen echter bij aan de destabilisering van het sediment.

Ook antropogene factoren kunnen verantwoordelijk zijn voor het in suspensie gaan van slib. Zo heeft het afsluiten van de zeegaten en verkleinen van de Waddenzee gezorgd voor veranderende stromingspatronen en heeft het verdwijnen van ondiepe en luwe zones langs de kust geleid tot een kleiner areaal voor de bezinking van slib. En nog steeds zorgt het baggeren en storten voor het op diepte houden van vaarwegen en havens voor de scheepvaart, alsmede de bodemberoerende schelpdier- en garnalenvisserij, en mogelijk ook de zandverplaatsing voor winning of suppleties, in ieder geval lokaal en tijdelijk voor meer of minder troebeling van het water.

Uit de beschikbare meetgegevens van de slibconcentraties in de Waddenzee zijn geen conclusies te trekken over een eenduidige lange termijn ontwikkeling (oftewel trend) van

troebelheid (of helderheid) in de Waddenzee. Maar wel is duidelijk dat bovenstaande natuurlijke en antropogene factoren in meer of mindere mate bijdragen aan een meer of minder tijdelijke vertroebeling van het water in de Waddenzee. In het Eems estuarium hebben langdurige morfologische veranderingen, door inpolderingen, kanalisatie en verdieping, tot ingrijpende hydrologische en ecologische veranderingen geleid.

6.2.2 Oplossingsrichtingen vanuit de themagroep

Het Natuurherstelplan zou zich, wat betreft de verbetering van de wadbodem en de waterkolom, kunnen richten op de 4 onderstaande thema's, waarin 12 projecten gevat zijn, die hopen bij te dragen aan een verbetering van de kennis over en de natuur van de Waddenzee, inclusief het Eems estuarium. Ze staan daarom ook niet los van elkaar.

Natuurherstel van het Eems estuarium

Gezien de ernst van de problematiek in het Eems estuarium wordt voorgesteld om een apart Eems herstelplan te maken. Dit verdient grote prioriteit. Ook de ontwikkelingen in de Eemshaven (en alternatieven) dienen hierbij meegenomen te worden, omdat dit gebied een duidelijk onderdeel is van zowel het estuarium als de Waddenzee zelf.

Ecosysteemherstel van de Waddenzee dmv bodembescherming

Projectvoorstellen pleiten voor een integrale systeemanalyse en -monitoring, om te komen tot een grootschalige bescherming van de Waddenzee, om meer geïntegreerd te leren over de Waddenzee als systeem.

Vermindering van het baggerbezwaar

Om zowel maatregelen te nemen voor, als inzicht te krijgen in de relatie tussen de baggeractiviteiten in de Waddenzee en de helderheid van het water, wordt ingezet op projecten gericht op het blijven zoeken naar andere en betere manieren van transport en de facilitering ervan.

Zachtere randen

Hier zijn projecten voorgesteld naar klimaatbestendige oplossingen voor de harde grenzen aan de randen van de Waddenzee, waardoor een aantal natuurwaarden in het Waddengebied verloren zijn gegaan en de Waddenzee als geheel minder flexibel kan omgaan met grootschalige veranderingen zoals die van het klimaat.

6.3 Samenvatting advies van de themagroep 'Completeren van het Voedselweb'

6.3.1 Probleemomschrijving

In de Waddenzee bestaat een unieke voedselketen, of beter: een voedselweb. Het voedselweb is het geheel van organismen (planten en dieren) die eten en gegeten worden. Een gezond voedselweb bestaat uit primaire producenten (zoals algen en zeegrassen), primaire

consumenten (zoals schelpdieren, harders en ganzen), secundaire consumenten (zoals garnalen, krabben, (plat)vissen en kanoetstrandlopers) en toppredatoren (zoals grote vissen, aalscholvers en zeehonden). De populatiedynamiek van de soorten (b.v. geboorte, sterfte, migratie) en de interacties ertussen (b.v. prooi-predator, interferentie) in het voedselweb worden, als het systeem gezond is, niet of nauwelijks beïnvloed door menselijk handelen. Uitgangspunt is dus dat een compleet, gezond en complex voedselweb het waddenecosysteem stabiliteit, veerkracht en herstelvermogen biedt.

De huidige situatie is anders. Menselijk handelen heeft veel invloed op diverse onderdelen van het voedselweb. Populaties van soorten staan onder druk, onder meer door overexploitatie en invasies van exoten. Bovendien verandert het klimaat en dat grijpt in op alle niveaus van het systeem. De overmatige aanvoer van voedingsstoffen is de afgelopen jaren teruggelopen en leidt tot veranderingen in voedselrelaties, en de wadbodem wordt verstoord door bodemberoering door onder meer de bodemberoerende visserij en baggerwerkzaamheden.

De waterkwaliteit werkt vooral door aan de basis van het voedselweb. Via het voedselaanbod van de primaire producenten of door de verontreinigende stoffen heeft dit weer effect op de hogere niveaus. Exploitatie (visserij, schelpenwinning) en verstoring (bodemberoering, vaarbewegingen, landrecreatie) hebben weer effect op bodemdieren, vissen en vogels. Klimaatveranderingen hebben effect op het hele voedselweb. Door het verdwijnen van zeegrasvelden en andere planten vormt het plankton nu alleen de voornaamste bron van primaire productie. Behalve de zeehonden zijn er weinig grote predatoren zoals roofvissen en andere zeezoogdieren. Het voedselweb lijkt nu dus op meerdere manieren aangetast. Van verschuivingen in soorten en functies, tot wijzigingen in de interacties tussen de trofische niveaus.

6.3.2 Oplossingsrichtingen vanuit de themagroep

In een robuust en veerkrachtig voedselweb is de natuurlijke trofische structuur, met de bijbehorende functies, gewaarborgd. Dat wil zeggen dat alle niveaus in het voedselweb, zowel jonge als oudere dieren en alle verhoudingen van soorten aanwezig zijn. Ook horen er duurzame levensvatbare populaties te zijn van karakteristieke soorten als zeegras, mosselbanken, eidereenden, scholeksters, trekvissen en grote roofvissen en zeehonden. Grootschalige en dynamische natuurlijke processen zijn dan weer leidend voor de toestand van het voedselweb. Omdat vaak het menselijk handelen deze natuurlijke processen heeft verstoord moeten oplossingen allereerst gericht zijn op het in balans brengen van menselijk handelen en de natuurlijke processen. Hiermee krijgt het systeem de kans zich te herstellen volgens haar eigen dynamiek. Randvoorwaarden daarbij zijn een goede waterkwaliteit en waterkwantiteit; beperking van bodemberoerende en andere activiteiten die direct ingrijpen (inclusief verduurzaming van de visserij); natuurlijke overgangen voor zoet-zout en land-water.

Het voedselweb van de Waddenzee is nauw verweven met dat van de Noordzee en met het Duitse en Deense wad. Oplossingsrichtingen moeten hier ook rekening mee houden.

Voor deze oplossingsrichtingen zijn in de themagroep initiatieven uitgewerkt, die deels in hoofdstuk 8 zullen terugkeren. Voor het overige verwijzen we naar de bouwsteenrapporten in de bijlagen.

6.4 Samenvatting advies van de themagroep 'Herstel biobouwers'

6.4.1 Probleemomschrijving

Biobouwers ("ecosystem engineers") zijn planten of dieren die banken, bedden of riffen vormen, zoals mosselen en zeegras. Ze filteren enorme hoeveelheden water en leggen het slib vast waardoor het water helderder wordt. Een m² mosselbank filtert per uur makkelijk 3 m³ water. Hun structuren bieden habitats voor veel andere diersoorten. Andere biobouwers zoals wadpieren bevorderen met hun graafactiviteit juist de erosie. Hun invloed strekt zich uit over veel grotere oppervlakten dan hun eigen oppervlakte alleen; het volledige systeem van de Wadden staat onder hun invloed. De aantallen biobouwers in de Waddenzee (met name schelpdierbanken en zeegrasvelden) zijn echter dramatisch afgenomen in de afgelopen decennia.

Nieuw gevormde mosselbanken overleven winters moeilijk en kunnen binnen twee jaar weer verdwijnen. Schelpdierbanken zijn in de eerste fase minder stabiel, en hebben enkele jaren nodig om stevige structuren te vormen. Van nature verdwijnen en verschijnen mossel- en oesterbanken. Overlevende mosselbanken kunnen echter tientallen jaren oud worden. Ook het zeegras is verdwenen uit grote delen van de Waddenzee, terwijl het ooit grote delen van de droogvallende platen en geulen bedekte. In het kader van de mosseltransitie wordt nu een eerste mosselbank sublitoraal niet meer bevestigd. Of en in hoeverre deze weer uitgroeit tot meerjarige mosselbank is nog niet duidelijk en vereist nadere monitoring.

Er is nog veel onderzoek nodig om processen rondom biobouwers en de interacties tussen biobouwers te kunnen begrijpen. Bijvoorbeeld de vestigingsvoorwaarden en hun precieze effecten op de omgeving zijn nog niet doorgrond. Zo zijn in de oostelijke Waddenzee grootschalig mosselbanken teruggekeerd op de platen, maar minder in de westelijke Waddenzee. Het is niet exact bekend hoe dit komt.

6.4.2 Oplossingsrichtingen vanuit de themagroep

Voor het herstel van biobouwers worden door de themagroep als oplossingsrichtingen voorgesteld: beperken van de verstoring van de bodem (o.a. in geulen door beperken van bodemberoering door visserij, door lokaal aanpassen van de zoetwatertoevoer en de spuiregimes), meer geleidelijke overgangen, actief helpen (o.a. door het aanbieden van substraat voor vestiging en eventueel actieve aanleg) en de aanpak van lokale helderheid door regulering van de slibstort en kwelderontwikkeling. Initiatieven zijn zowel op lokale schaal als op systeemniveau ontwikkeld.

Voor deze oplossingsrichtingen zijn in de themagroep initiatieven uitgewerkt, die deels in latere hoofdstukken zullen terugkeren. Voor het overige verwijzen we naar de adviesrapporten in de bijlagen.

6.5 Samenvatting advies van de themagroep 'De Waddenzee klimaatbestendig'

6.5.1 Probleemomschrijving

Wat is er voor nodig om de Waddenzee klimaatbestendig te maken? Hoe kunnen we de veerkracht van het gebied herstellen of versterken? Daarover gaat deze bouwsteen. Klimaatverandering wordt een probleem, zeker in het Waddengebied dat zo precies op de grens van water en land ligt. Temperatuurstijging en zeespiegelrijzing zullen het Waddengebied langs verschillende wegen raken. Veel diersoorten zullen te lijden hebben van de veranderende temperaturen van lucht en water, voor andere dieren biedt het kansen. De stijging van de zeespiegel is mogelijk nog ernstiger omdat de nu droogvallende wadplaten niet meer droog zullen vallen. De aanpak tot nu toe was: de dijken verhogen en voorzien van meer steen en asfalt. Die oplossing kunnen we niet eeuwig volhouden. Ook de Natuurbalans 2009 constateert dat de natuurkrachten onmisbaar zijn om de veiligheid te verbeteren.

6.5.2 Oplossingsrichtingen vanuit de themagroep

Om de Waddenzee te behouden bij een veranderend klimaat geeft de themagroep aanbevelingen hoe gebruik gemaakt kan worden van de natuurlijke veerkracht van het waddensysteem om de effecten van klimaatverandering op te vangen. Kan je de natuur zelf voor je laten werken en daarmee de veiligheid van de Wadden vergroten? Uitgangspunt voor de oplossingsrichtingen is dat het huidige Waddengebied ongeveer in stand blijft. De eilanden blijven waar ze liggen, de duinen en dijken blijven op hun plaats, de huidige verhoudingen van water, land en periodiek droogvallende gebieden blijft ongeveer gelijk. Niet alleen betere dijken en meegroeiende wadplaten zijn behulpzaam. Ook groeiende mosselbanken en grote velden zeegras zijn onmisbaar voor het vastleggen van zand en slib en zijn een onderdeel van een noodzakelijk compleet voedselweb. De systeembenadering biedt daarbij een robuustere aanpak voor het meegroeien van de Waddenzee met klimaatveranderingen.

Daarvoor zijn nodig: beschikbaarheid van sediment (voldoende zand en slib), het vastleggen van dit sediment (meer luwe zones) en de vrije toegang voor wind en water (natuurlijke transporteurs van sediment naar de juiste plekken). Kunstmatige, menselijke ingrepen zullen kritisch moeten worden bepaald: mogelijk andere plaatsen, minder diep, storten op plaatsen waar het zand en slib hun werk beter kunnen doen. De kwelders zijn goede plekken waar de natuur op grote schaal het land ophooft, in een tempo dat de zeespiegelrijzing kan bijbenen. Daarnaast is ook het vrij kunnen uitstromen van beken en rivieren belangrijk voor de aanvoer van voedingsstoffen zodat de biobouwers kunnen groeien. Omdat we nog weinig weten hoe deze processen werken en om ervaring op te doen met deze nieuwe benadering stellen de

onderzoekers voor om met proeven te beginnen in de gebieden die de natuurorganisaties in beheer hebben.

De strategie voor een klimaatbestendige Waddenzee zal zich moeten richten op manieren om het natuurlijke systeem te ondersteunen (bijv. met zandsuppleties) en om met eenmalige ingrepen de natuurlijke processen op gang te brengen (bijv. zomerkades langs een kwelder weghalen). Soms moeten ook eerdere menselijke ingrepen waardoor de natuur zijn werk niet meer kan doen ongedaan worden gemaakt.

Voor deze oplossingsrichtingen zijn in de themagroep initiatieven uitgewerkt, die deels in latere hoofdstukken zullen terugkeren. Voor het overige verwijzen we naar de adviesrapporten in de bijlagen.

6.6 Samenvatting advies van de themagroep 'De internationale samenhang van de Waddenzee'

6.6.1 Probleemomschrijving

Het programma 'Naar een rijke Waddenzee' heeft een internationale reikwijdte. De Waddenzee is van het Deense Esbjerg tot aan de Kop van Noord-Holland, en inclusief de aangrenzende delen van de Noordzee, één geheel. Daarnaast is het gebied door soorten die over grenzen migreren, verbonden met de andere cruciale gebieden langs de trekroutes. Het natuurgebied de Waddenzee is een open huis.

Het ecosysteem van de Waddenzee is daarom pas compleet wanneer de ecologische processen, die verbonden zijn aan het komen en gaan van deze soorten, ongestoord kunnen plaatshebben. De kwaliteit en het herstel van de Waddenzee is direct afhankelijk van hoe het deze soorten op andere plekken langs hun trekroutes, vergaat. Andersom is een Waddenzee-ecosysteem dat niet op orde is, een bedreiging voor vogels van de Oost-Atlantische trekroute en voor internationale populaties vissen en zeezoogdieren.

Soorten vogels, vissen en zeezoogdieren geven een goed beeld van de staat van de Waddenzee en de andere gebieden langs hun trekroute. De themagroep 'internationale samenhang' beschouwt ze als de ambassadeurs van de internationale verbondenheid tussen natuurgebieden, waaronder de Waddenzee. De internationale samenhang van de Waddenzee gaat echter verder dan deze soortgroepen. Ook de andere thema's in het Programma 'Naar een rijke Waddenzee' moeten in internationaal perspectief worden geplaatst. Zowel vanuit het perspectief van de trilaterale Waddenzee, als vanuit migrerende soorten en de gebieden die door trekroutes met elkaar verbonden zijn.

Via ondermeer het *Trilateral Monitoring and Assessment Program (TMAP)* is er relatief veel bekend van de ecologie en internationale verspreiding van vogels. Wat echter ontbreekt is een adequaat instrumentarium om tijdig trends te kunnen waarnemen van migrerende soorten. Een voortschrijdend en structureel zicht op oorzaken, en waar knelpunten langs de trekroute zich voordoen, ontbreekt.

Ook van vissen is beperkt kennis beschikbaar. Vis is nog geen onderdeel van het TMAP. Van de zeezoogdieren wordt alleen de ontwikkeling van zeehonden gevolgd. Behalve het nauwlettend volgen van (een selectie van representatieve en bedreigde) soorten ontbreekt ook in de belangrijke internationale gebieden zélf een goede vinger aan de pols.

Een herstelprogramma dat de internationale samenhang waarborgt doet niet alleen recht aan het ecologisch functioneren van soorten en gebieden, maar ook aan de gedeelde verantwoordelijkheid tussen landen en de internationale afspraken en verplichtingen die Nederland is aangegaan.

6.6.2 Oplossingsrichtingen vanuit de themagroep

Herstel van de internationale Waddenzee en migrerende populaties begint bij het structureel opsporen van knelpunten voor migrerende soorten en in gebieden. Het implementeren van *early warning* systemen voor wadvogels, zeezoogdieren en gebieden is noodzakelijk. Over de levenscyclus van vissen en het gebruik van gebieden door vissen dient eerst meer kennis ontwikkeld te worden. De informatie uit de *early warning* systemen dient vervolgens ook in de beleid- en beheercyclus te worden benut.

De themagroep pleit ervoor dat nationale gebiedsgebonden bevoegdheden voor een samenhangend functioneren van de hele Waddenzee dienen te worden overgedragen aan een orgaan dat zijn werkgebied heeft in zowel Nederland, Duitsland als Denemarken. Een dergelijke autoriteit met bevoegdheid in het hele trilaterale waddeengebied doet recht aan het bovennationale en Europese belang van goed beheer van dit wetland.

De uitvoering en naleving van internationale verdragen en overeenkomsten (als AEWA, Ramsar-conventie) kan worden versterkt met Europese regelgeving. Internationaal beleid en Waddenzeebeleid kunnen verder op elkaar worden afgestemd. Voor deze oplossingsrichtingen zijn in de themagroep enkele initiatieven uitgewerkt, die deels in latere hoofdstukken zullen terugkeren. Voor het overige verwijzen we naar de adviesrapporten in de bijlagen.

Een goede bescherming van gebieden langs de trekroute staat of valt bij steun en begrip van de bevolking en lokale gebruikers. Draagvlak wordt verkregen door voorlichting en communicatie. Het stimuleren van 'site support groups' draagt bij aan maatschappelijke bewustwording en aan de opbouw van de 'civil society'.

Voor bovenstaande oplossingsrichtingen zijn in de themagroep initiatieven uitgewerkt, die deels in latere hoofdstukken zullen terugkeren. Voor het overige verwijzen we naar de adviesrapporten in de bijlagen.

7 Van bouwstenen naar ontwikkeltrajecten

In het voorgaande hoofdstukken zijn per thema de problemen en mogelijke oplossingsrichtingen verkent. Voor de verdere uitwerking van het Programma 'Naar een rijke Waddenzee' in ontwikkeltrajecten (zoals beschreven in hoofdstuk 7) is gekeken naar:

1. Dwarsverbanden door alle themagroepen heen
2. Ordeningsprincipe en type aanpak

7.1 Dwarsverbanden door de themagroepen heen

Hoewel ieder thema vanuit een eigen facet van het streefbeeld te werk is gegaan en onvermijdelijk daarmee een eigen afbakening kent, zijn er ook dwarsverbanden te noemen:

- **Wad sterk onder invloed natuurlijke processen, maar ook menselijk handelen.**
Alle themagroepen wijzen erop dat de natuur van de Waddenzee sterk onder invloed staat van niet-beïnvloedbare natuurlijke processen, maar dat zij tevens door tal van menselijke activiteiten aan kwaliteit heeft ingeboet.
- **Doel: zelfregulerend vermogen – nu soms tijdelijk stimuleren**
Het zelfregulerend vermogen van de natuur in de Waddenzee is aangetast. Het terugkrijgen van dit zelfregulerend vermogen staat centraal. Soms is het echter tijdelijk actief ingrijpen nodig om dat zelfregulerend vermogen terug te brengen.
- **Niet altijd overeenstemming probleemanalyse of causaliteit, wel vaak over maatregelen**
Binnen de discussies in de themagroepen was er niet altijd overeenstemming over de probleemanalyse of de mate van causaliteit. Hierbij bleek het lang niet altijd mogelijk om op alle vlakken op korte termijn een sluitend bewijs aan te voeren voor oorzaak-gevolg-relaties. Wel geven alle adviezen aan dat (sterke) vermoedens van oorzaken voldoende motief zijn om, mits zeer goed voorbereid en gemonitord, op dit moment een ontwikkelagenda voor alle vijf de thema's in gang te zetten. Op maatregelniveau is een opvallende eensgezindheid. Dit dus soms zonder de volledigheid zekerheid dat ingrepen het probleem zullen verhelpen, maar wel met de zekerheid dat niets doen tot verdere achteruitgang van het systeem zullen gaan leiden.
- **Waddenzee benaderen als een systeem**
Als we de rapporten over de vijf thema's verder overzien dan valt op dat vrijwel iedere themagroep de natuur in de Waddenzee als *systeem* benadert. Dat wil zeggen dat alle onderdelen van de natuur, zowel biologisch als abiotisch op elkaar ingrijpen. Zij beïnvloeden elkaar, stellen eisen aan elkaar en moeten daarom in hun samenhang worden beschouwd. Dit complexe ecosysteem is soms nog onvoldoende begrepen. Veel onderzoek heeft zich gericht op deelprocessen en soorten. Integraal onderzoek naar de systeemwerking en de samenhang tussen deelprocessen en interacties tussen soorten ontbreekt vaak. De voorgestelde oplossingsrichtingen in de bouwstenen zijn dikwijls gericht op systeemniveau. De conclusie is dat ingrijpen nodig is op alle niveaus, maar

dat nog extra inhoudelijke samenhang en kennis nodig is om te kunnen inschatten welke ingreep op welk niveau voor het systeem uiteindelijk doorslaggevend is.

- **Schaalniveau: van intercontinentaal tot priel: kombergingsgebied als eenheid op systeemniveau**

Voortvloeiend uit deze systeembenadering wijzen alle themagroepen op de verschillende schaalniveaus waarop processen zich afspelen. Intercontinentaal als het bijvoorbeeld om vogels gaat, de invloeden van de Noordzee op de Waddenzee, de verschillende gebieden binnen de Waddenzee, de interactie tussen geulen, wadplaten, randen en water en het microniveau van de prielen. In vrijwel alle bouwstenen komt als schaalniveau het *kombergingsgebied* aan de orde. Een kombergingsgebied wordt gezien als een uitstekende maat voor het nemen van maatregelen gericht op de waterbodem omdat de processen zich hier voor een groot deel relatief zelfstandig binnen dit schaalniveau en in samenhang afspelen.

- **Geduld met effecten, wel doorgaan...**

De tijdschaal die alle themagroepen hanteren is in het algemeen gericht op het bereiken van effecten binnen een termijn van minimaal 20 jaar. De gekozen oplossingsrichtingen moeten soms op korte en soms op middellange termijn worden opgestart om die lange termijn effecten te kunnen realiseren. Concrete initiatieven op de korte termijn kunnen wel op relatief korte termijn concrete resultaten opleveren, maar moeten altijd door goede monitoring en kennisverdieping in de context van effecten op lange termijn worden geplaatst.

7.2 Ordeningsprincipe en type aanpak

Uit de bouwstenen, maar ook uit de opmerkingen vanuit beleidsmakers en gebruikers over de oplossingsrichtingen en maatregelen komt een zekere ordening, die van belang is voor de ambities van het programma.

7.2.1 Ordening in vier niveaus en tien trajecten

Het blijkt nuttig voor de uitvoering van het Programma 'Naar een rijke Waddenzee' om de Waddenzee onder te verdelen in de volgende niveaus:

- De randen van het natte Wad
- Morfologie, bodem en water
- Voedselweb/biologische processen
- Internationale inbedding

Naast de inhoudelijke samenhang binnen deze clusters blijkt uit de gesprekken over de bouwstenen en de oplossingsrichtingen er bij de drie niveaus verschillen zijn in de consensus over de probleemanalyse en de effectiviteit van maatregelen. Bij projecten op de overgang van kust en Waddenzee is de consensus groter, waardoor in het uitvoeringsprogramma de nadruk meer komt te liggen op het 'doen' en hiervan leren voor vervolgstappen. Voor een ander

niveau, zoals het voedselweb, is er veel minder consensus over de problemen in de Waddenzee en de effectiviteit van maatregelen. Hier gaat het in eerste instantie om het doorgronden van biologische processen. Hier zijn veel meer onzekerheden over de effectiviteit van in te zetten maatregelen. Hier staat het 'leren' in eerste instantie veel meer centraal. Het niveau van morfologie, bodem en water lijkt hiertussen te liggen. Het blijkt dat groepen gebruikers elkaar ook enigszins geordend per niveau tegenkomen. De niveaus zijn hieronder uitgewerkt.

Uitgaande van de drie verschillende niveaus tekent de volgende clustering in trajecten zich af, waarbij de hieronder omschreven trajecten moeten worden gezien als een zowel inhoudelijke als organisatorische bundeling van prioritaire activiteiten gericht op het bereiken van een Rijke Zee.

Cluster Voedselweb en biodiversiteit: LEREN van biologische processen

We streven naar een natuur die in staat is om zichzelf in stand te houden. Daartoe is het allereerst nodig dat er voldoende 'leven is en blijft in de Waddenzee'. Een rijke Waddenzee bestaat in ieder geval uit een robuust en evenwichtig voedselweb. Daaronder verstaan we een zelfregulerend voedselweb met een rijke biodiversiteit, waarbij alle trofische niveaus zijn ingevuld.

Gezien de kennissituatie ligt het accent bij 'Voedselweb en biodiversiteit' vooral op 'leren'. De oorzaak-gevolg relaties in het voedselweb zijn complex en laten zich veel minder gemakkelijk vertalen in concrete projecten. De ontwikkeling van het voedselweb is bovendien sterk afhankelijk van de behaalde resultaten in de andere clusters en ontwikkeltrajecten. Binnen dit cluster zijn de volgende ontwikkeltrajecten te onderkennen:

Traject completeren voedselweb: Een traject dat zich specifiek richt op dit voedselweb, waarbij de nadruk ligt op kennisontwikkeling, zowel van het functioneren van het ecosysteem zelf, de hiaten daarin, de invloed van exoten erop als de effecten die menselijke ingrepen hebben.

Traject stimuleren van biobouwers: Via de mosseltransitie is al een belangrijk stimuleringstraject ingezet. Daarnaast wordt er aan mosselbanken al belangrijk onderzoek gedaan, en worden ook pilots met aanleg voorzien, in de projecten Mosselwad en Waddensleutels. Ook voor zeegras zijn aanlegpilots voorzien in het kader van de KRW-maatregelen.

Traject verduurzaming visserij: Visserij hoort bij de Waddenzee. Belangrijke aspecten daarbij zijn de effecten van bijvangst en bodemberoering door de visserij op ecologische processen in het systeem. De bodemberoering door de mosselvisserij wordt reeds diepgaand onderzocht, en de transitie om deze te verminderen is ook al ingezet. De garnalenvisserij staat nog aan het begin van een dergelijk traject. Bij die sector is het nu vooral van belang om tot concrete actie over te gaan, zowel op het gebied van onderzoek naar effecten als op het gebied van maatregelen waarmee verwachte effecten kunnen worden verminderd.

Traject leren van kombergingsgebieden: Een ander traject, waarover het advies uit de bouwstenen behoorlijk eensluidend is, is de uitwerking van maatregelen op het niveau van kombergingsgebieden. Daarbij is het vooral van belang om te leren van de verschillen in gebruik en natuurkwaliteiten tussen de kombergingsgebieden in de trilaterale Waddenzee. Op basis daarvan kan worden bepaald wat de specifieke aard is van deze gebieden en welke effecten met bepaalde maatregelen kunnen worden behaald.

De ontwikkeling van het voedselweb is mede afhankelijk van de behaalde resultaten in andere clusters die randvoorwaarden scheppen voor een completer voedselweb: 'morfologie en water' en 'randen van de Waddenzee'. Vanuit de kennis die verkregen wordt binnen het cluster voedselweb zullen dus in belangrijke mate eisen worden gesteld aan de agenda en uitvoering binnen de hieronder beschreven andere clusters.

Cluster Morfologie en water: Ieren EN doen

Een gezond voedselweb vraagt erom dat de waterkwaliteit en de bodemstructuren in orde zijn. Op een aantal gebieden voldoet de waterkwaliteit niet en wordt de bodemstructuur verstoord.

Bij dit niveau gaan Ieren en doen meer hand in hand. Een aantal onderzoeken kan vrij eenvoudig worden opgestart, huidige werkzaamheden kunnen een vertaling naar pilots krijgen, waarbij mogelijk belangrijke innovaties in de sector in gang worden gezet. Binnen dit cluster zijn als start in 2010 de volgende ontwikkeltrajecten te onderkennen:

Traject innovaties in baggeren en transport: Hierbij gaat het om het zoeken naar innovatieve oplossingen bij transport en om de effecten van baggeren op de bodemstructuur te verminderen. In het kader van de Kaderrichtlijn Water zijn hiervoor reeds enkele initiatieven in voorbereiding.

Traject integrale managementagenda Eems-Dollard: Juist in dit gebied zijn de opgaven vanuit natuur- en economie groot. Vertrekpunt van dit ontwikkelingstraject is om te komen tot een gezamenlijk streefbeeld en bijbehorende uitvoeringsagenda voor de ontwikkeling van de Eems-Dollard regio in combinatie met natuurherstel.

Cluster De randen van het Wad: Ieren door DOEN

Binnen dit cluster verenigen zich de meer concrete initiatieven en projecten op de overgang van land en wad. In de ontwikkelrichtingen 'overgangen vaste land – natte wad', 'de Afsluitdijk' en 'klimaat en slimme zandtoevoer' vinden nu reeds initiatieven plaats om te komen tot natuurherstel, zoals verschillende kwelderherstelprojecten. In 'De randen van het Wad' ligt het accent meer op het 'doen' en het brengen van samenhang tussen de verschillende projecten.

Cluster Internationale inbedding

Een apart cluster, dat dwars door de andere clusters heenloopt, en verder reikt dan de grenzen van het Nederlandse Wad is het cluster Internationale Inbedding. Veel ontwikkeltrajecten zijn ook relevant voor de trilaterale Waddenzee. Ook worden enkele nieuwe initiatieven geïnitieerd die in trilateraal verband moeten worden opgepakt, dan wel gericht zijn op het versterken van de samenwerking met gebieden langs de 'african eurasian flyway'.

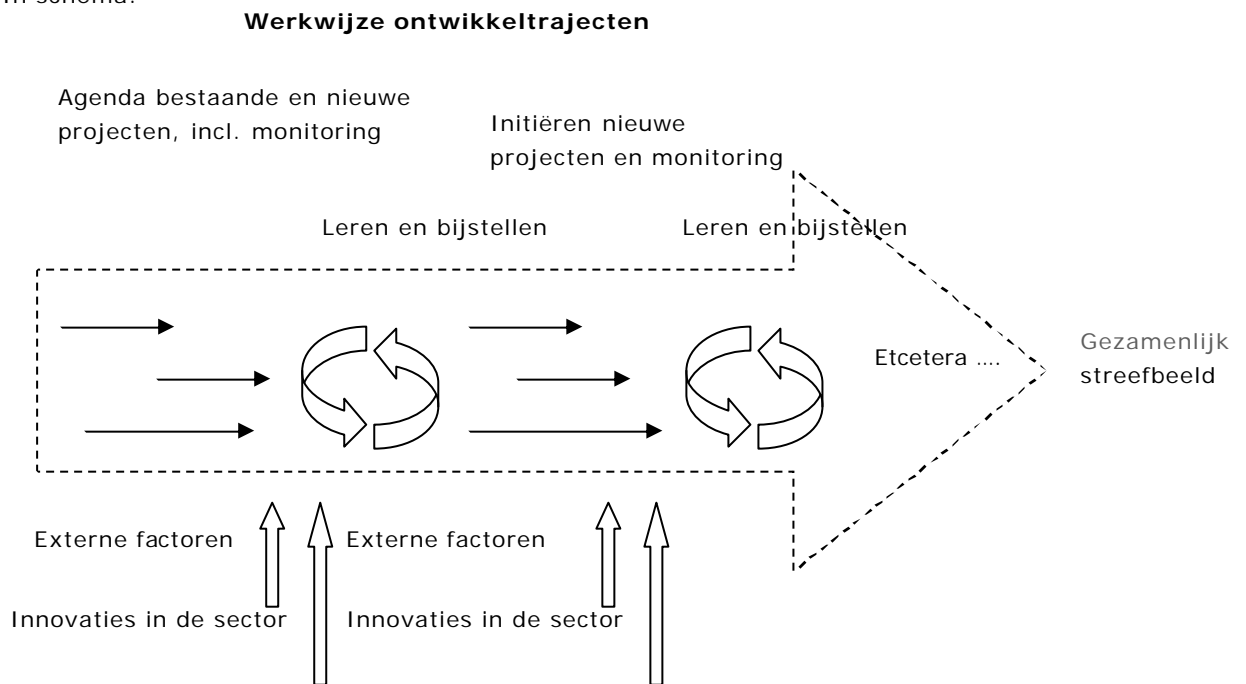
7.2.2 In samenhang starten met alle tien trajecten

Een organisatorische en inhoudelijke bundeling in clusters en een opsplitsing in trajecten is nodig om de trajecten op gang te krijgen (en te houden). De clusters en trajecten zijn evenwel zeer nauw met elkaar verweven. Een maatregel in het ene traject kan een doel dienen dat in een ander cluster centraal staat. Kennis in het ene traject is van belang voor de keuzes voor maatregelen in een ander traject. De verschillende ontwikkeltrajecten zullen dan ook in samenhang met elkaar moeten worden opgepakt en aangestuurd. In het volgende hoofdstuk zijn de verschillende ontwikkeltrajecten beschreven.

8 Ontwikkelagenda 2010 en verder

De essentie van een ontwikkeltraject is dat partijen vanuit een gezamenlijk streefbeeld een agenda voor de korte en lange termijn ontwikkelen om dit streefbeeld te bereiken, waarbij 'leren door doen' centraal staat.

In schema:

Op basis van een ordeningskeuze die voortvloeit uit de bouwstenen, de discussies met verschillende partijen, een inhoudelijke ordening en maatregelen onderscheiden we tien ontwikkeltrajecten. Dit is het startpakket voor het programma in 2010. In het Programma 'Naar een rijke Waddenzee' is het zeer denkbaar dat na een jaar blijkt dat één of twee trajecten samen genomen kunnen worden, dat een traject afvalt of dat er nieuwe trajecten bij komen. De trajecten zijn geen doelstelling op zich, maar een voertuig om zaken zo goed mogelijk in ontwikkeling te brengen. Issues die nu niet in een traject opgepakt worden maar wel van belang blijken voor de programmadoelstellingen, blijven onder de aandacht. Dit is een verantwoordelijkheid voor de programmaorganisatie (zie hoofdstuk 11).

8.1 Tien ontwikkeltrajecten

Naast de inhoudelijke input uit de bouwstenen zijn ook andere factoren meegenomen in de vertaalslag naar ontwikkeltrajecten om het Waddengebied te herstellen. Denk hierbij aan alle bestaande beleidskaders, beleidsprocessen en uitvoeringsprojecten. Daarbij is de afgelopen

periode ook input verzameld in gesprekken met vertegenwoordigers van gebruikers in het waddengebied. Belangrijke elementen voor het benoemen van ontwikkeltrajecten waren daarbij:

1. Inspelen op bestaande dynamiek: Welke trajecten lopen al?
2. Arena's: Welke arena's (groepen actoren die meewerken rondom een thema) bestaan al?
3. Effectiviteit: Van welke trajecten verwachten we dat de inzet effectief zal zijn. Dit is onder meer afhankelijk van de directe relatie tot de doelstelling (doelgerichtheid), maar zeker ook met het oog op de te verwachten inzet (geld, middelen)
4. Urgentie: Welke vraagstukken zijn actueel of vragen om een snelle start, bijvoorbeeld omdat zij randvoorwaardelijk zijn voor andere processen en projecten.
5. Haalbaarheid: Welke trajecten zijn inhoudelijk haalbaar. Hierbij kan worden opgemaakt dat een traject kan beginnen als onderzoek- of verkenningsproject, of als experimentele transitie pilot en later wordt verbreed.
6. Draagvlak: In welke mate is te verwachten dat bestuurlijk en maatschappelijk draagvlak te realiseren is en welke eisen stelt dit aan het proces?
7. Flexibiliteit: In welke mate is er gedurende een proces nog bij te sturen. Denk hierbij aan regret en no regret maatregelen, waarbij het voor de hand ligt om 'regret'-maatregelen pas te nemen als er grotere zekerheid is over consequenties.

Dit heeft geleid tot tien ontwikkeltrajecten in vier clusters met ontwikkelingen die nauw op elkaar ingrijpen:

1.Cluster Voedselweb en biodiversiteit

- Traject 'Completeren voedselweb'
- Traject 'Stimuleren van sedimentstabiliserende biobouwers'
- Traject 'Leren van kombergingsgebieden'
- Traject 'Verduurzaming visserij'

2.Cluster Morfologie en water

- Traject 'Natuurlijk bereikbaar: innovatie in baggeren en transport'
- Traject 'Integrale management agenda Eems-Dollard'

3.Cluster De randen van het wad

- Traject 'Overgangen vaste wal - natte wad'
- Traject 'Klimaat en slimme zandtoevoer'
- Traject 'Natuurherstel en Afsluitdijk'

4.Cluster Internationale inbedding

- Traject 'Internationale inbedding'

De ontwikkeltrajecten zijn het startpakket voor 2010. Tijdens de uitvoering kan blijken dat het nodig is ontwikkeltrajecten af te laten vallen of toe te voegen.

Hieronder is per traject uitgewerkt wat de scope is, hoe het traject zich verhoudt met de doelstellingen, welke maatregelen (voor zover bekend bij de programmaorganisatie) al

bestaan, welke maatregelen genoemd zijn in de bouwstenen en/of consultaties sindsdien, welke voorstel er ligt voor prioriteitstelling binnen het traject voor de komende periode.

8.2 Cluster Voedselweb en biodiversiteit

Hieronder volgt een nadere toelichting op de trajecten binnen het cluster Voedselweb en biodiversiteit, met daarbij ook de reeds lopende initiatieven, binnen het bestaande beleid. Gezien de verwevenheid van de trajecten is ervoor gekozen om de korte-termijn agenda als een geheel te presenteren, in par. 8.2.5.

8.2.1 Ontwikkeltraject 'Completeren voedselweb'

Natuurlijk eten en gegeten worden

Natuurlijke populaties en interacties tussen soorten

Beschrijving

De Waddenzee is een van de meest productieve zoutwater-ecosystemen ter wereld. Tegelijkertijd is het zeer ondiep, met regelmatig droogvallende platen. De Waddenzee biedt ook een veelheid aan overgangszones tussen land, zee en zoetwater. In de gematigde klimaatzone van de wereld is een dergelijk gebied vrijwel uniek. Mede vanwege de ligging in grote vogeltrekroutes is het getijdengebied van de Waddenzee aantrekkelijk voor allerlei vogelsoorten. Met een uitzonderlijke soortenrijkdom en ecologische specialisatie tot gevolg.

De Waddenzee vervult diverse functies in het leven van ongewervelde dieren, vissen en vogels. De functies zijn samen te vatten als foerageergebied, kraamkamer en – voor vogels - rustgebied voor de rui en in de trek. De hoge voedselproductie van de Waddenzee ondersteunt vogel-, vis-, schaaldier en zeezoogdiersoorten tot ver buiten de geografische grenzen van het gebied.

In de 'Bouwsteen Voedselweb' is aannemelijk gemaakt dat er wezenlijke veranderingen hebben plaats gevonden in de complexe keten van primaire en secundaire producenten. Er vinden (ook onnatuurlijke) verschuivingen in soorten plaats, in grootte van individuen en wijzigingen in de interacties tussen de trofische niveaus. De invloed van invasieve exoten is groot; beleid om in de toekomst de import van invasieve exoten te voorkomen, dient te worden opgezet.

Er zijn belangrijke kennislacunes geconstateerd bij dit thema. Daardoor bestaan er veel verschillende visies op de materie. Bijvoorbeeld door de invasie van allerlei exoten (Amerikaanse Scheermes, Japanse Oester) en de klimaatverandering bieden beelden van het voedselweb uit het verleden weinig houvast voor een toekomstig streefbeeld. Daarom is er geen herstelpaas met een situatiebeschrijving uit het verleden geformuleerd, maar een wensbeeld waaraan een veranderde menselijke beïnvloeding ten grondslag ligt, binnen de huidige maatschappelijke context en rekening houdend met een ecosysteem dat nooit stabiel is, maar zich bij voortdurend ontwikkelt.

Afbakening

Het uitgangspunt is dat er in deze rijke, productieve ondiepe kustzee een grote biodiversiteit zal zijn (inclusief de vogelsoorten die ervan leven), waarbij alle functies binnen het voedselweb worden ingenomen, en met elkaar in balans zijn. Het Programma 'Naar een rijke Waddenzee' richt zich dus niet primair op herstel van individuele soorten, maar op herstel van de functies die bepaalde soortgroepen vervullen en op het herstel van de habitats waar deze groepen in leven. Hierbij moeten we ons niet beperken tot de Waddenzee maar ook aandacht hebben voor de aangrenzende wateren.

Oplossingsrichtingen

Vanuit dit traject wordt ingezet op twee oplossingsrichtingen:

Leren: Mede gezien de complexiteit van de materie is het opdoen van kennis erg belangrijk bij dit traject, kortom, de nadruk valt op 'leren'. Het 'doen' is in dit stadium vooral gericht op het monitoren van maatregelen die in andere trajecten worden uitgevoerd (zoals verbetering van het spuiregime in de Afsluitdijk, aanleg van vispassages, verbetering van de slibhuishouding van de Eems-Dollard en de verduurzaming van de visserij) en hierbij goed te kijken naar de effecten op het voedselweb.

Randvoorwaarden: Oplossingen moeten primair gericht zijn op het in balans brengen van menselijk handelen en de natuurlijke processen. Hiermee krijgt het systeem de kans zich te herstellen volgens haar eigen dynamiek. De oplossingen worden dus gezocht in wegnemen van belemmeringen en het weer op gang helpen van sleutelprocessen in het ecosysteem. Dit wordt vervolgens weer gemonitord om vervolgstappen te kunnen bepalen.

Dit traject heeft dus een belangrijk agenderend en initiërend karakter.

Reeds geïnitieerde of geplande maatregelen bestaand beleid

- Kennisprogramma's, zoals:
  - Onderzoeksagenda Waddenacademie
  - ZKO
- Lopende initiatieven om kennis op te doen:
  - Tal van monitoringsinitiatieven
  - Project Waddensleutels en Mosselwad
  - Diverse projecten voor aanleg van vispassages en kleinschalige zoet-zout verbindingen

Er liggen relaties met aanpassingen spuiregime (bv. in relatie tot Watervisie Lauwersmeer en uitbreiding spuicapaciteit Afsluitdijk) en Habitatherstel en andere maatregelen uit het KRW-programma

Betrokken partijen

Rijkswaterstaat, LNV, waterschappen, CWN, RUG, NIOO, partners conv. Vaarrecreatie/TOW etc.

Relatie met andere ontwikkeltrajecten

Het traject 'Completeren voedselweb en biodiversiteit' hangt samen met de trajecten:

- o Innovatie baggeren en transport;
- o Verduurzaming visserij;
- o Stimuleren van sedimentstabiliserende biobouwers;

- o Natuurlijke overgangen natte wad – vastelandkust;
- o Leren van kombergingsgebieden;
- o Integrale Management agenda Eems – Dollard;
- o Internationale inbedding.

Relatie met bestaande beleidstrajecten

Kaderrichtlijn Water, Gemeenschappelijk Visserijbeleid, Beheerplannen Natura 2000
Waddenzee, Noordzeekustzone

8.2.2 Ontwikkeltraject 'Stimuleren van sedimentstabiliserende biobouwers'

Beschrijving

Biobouwers zijn planten of dieren die banken, bedden of riffen vormen, zoals mosselen en zeegras. Zij hebben direct of indirect effect op het leefgebied voor andere soorten door het veroorzaken van fysische veranderingen in levend en dood materiaal. In estuariene gebieden hebben biobouwers grote effecten op de sedimenthuishouding door het vastleggen van slib, of juist het destabiliseren van de bodem. Door structuur te bieden aan andere organismen om zich te vestigen, dragen biobouwers bij aan een goede biodiversiteit. En door hun filtratiecapaciteit hebben ze een positieve invloed op de helderheid van het water, waardoor algen en planten zich beter kunnen ontwikkelen en een evenwichtig voedselweb ontstaat. Hun invloed strekt zich daarmee uit over veel grotere oppervlakten dan hun eigen oppervlakte alleen. De aantallen van bepaalde soorten biobouwers, zoals zeegras en mosselen, zijn in de Waddenzee dramatisch afgenomen in de afgelopen decennia. Andere soorten zijn echter toegenomen (Japanse oester, Amerikaanse Zwaardschede). Tegelijkertijd hebben zich grootschalige veranderingen voorgedaan (klimaatverandering, afsluiting Lauwerszee en Zuiderzee). Er is veel kennis beschikbaar over kansen en bedreigingen voor vestiging van biobouwers, maar in deze context is nader onderzoek en het nauwkeurig volgen van nieuwe ervaringen in de praktijk zijn nodig om vervolgens conclusies te trekken voor vervolgstappen.

Afbakening

Dit ontwikkeltraject gaat over het stimuleren van sediment stabiliserende biobouwers, flora zowel als fauna. Er is een sterk verband met de slibhuishouding, maar maatregelen die specifiek daarop aangrijpen (in relatie tot baggeren, aanleg van sedimentvangende kwelders e.d.) worden in andere clusters genomen.

Doelstelling

Het doel van dit ontwikkeltraject is het vergroten van arealen biobouwers met het oog op: Biodiversiteit: biobouwers zijn een waarde op zich en hebben hun waarde als voedsel en leefomgeving voor andere soorten in het voedselweb.

'Helderheid' water: doordat biobouwers slib kunnen vastleggen en het water filteren dragen ze zelf ook bij aan het verbeteren van de waterkwaliteit.

Klimaat en veiligheid: doordat biobouwers slib kunnen vastleggen kunnen ze bijdragen aan het creëren van luwtes en het meegroeien van de Waddenzeebodem met de zeespiegelstijging.

Oplossingsrichtingen

De oplossingsrichtingen richten zich er op:

- Stellen van randvoorwaarden: aan andere trajecten gericht op het creëren van waterhelderheid en rust op de bodem, zodat biobouwers een kans krijgen zich te vestigen.
- Actief eenmalig ondersteunen: van de ontwikkeling van biobouwers in het systeem, zoals het planten van zeegras, om dit vervolgens goed te monitoren.

Reeds geïnitieerde of geplande maatregelen

- Begrijpen van de processen in ontwikkeling mosselbanken met projecten Mosselwad en Waddensleutels
- Studie en experimenten aanplant zeegras (aangekondigd t.b.v. uitvoering KRW)
- Habitatherstel in het kader van KRW – maatregelenpakket : zie Zeegras, Mosselwad en verwijderen Griesberg Brunnermond
- Transitie van de mosselsector conform Convenant Transitie Mosselsector en Natuurherstel Waddenzee (oktober 2008)

Betrokken partijen

Rijkswaterstaat, LNV, CWN, gebruikers, waaronder PO Mossel, garnalensector, visserij vaste vistuigen), RUG, NIOO, Kustvereniging/EUCC, VROM, Universiteit Utrecht, IMARES, SOVON, NIOZ.

Relatie met andere ontwikkeltrajecten

Het traject 'stimuleren van biobouwers ' hangt samen met de trajecten:

- o Innovatie baggeren;
- o Verduurzaming visserij;
- o Completeren voedselweb;
- o Natuurlijke overgangen natte wad – vastelandkust;
- o Leren van kombergingsgebieden;
- o Integrale management agenda Eems – Dollard
- o Internationale inbedding.

8.2.3 Ontwikkeltraject 'Verduurzaming visserij'

Beschrijving

Op 21 oktober 2008 is het Convenant transitie mosselsector en natuurherstel Waddenzee gesloten, tussen de minister van LNV, de mosselsector en een aantal natuurbeschermingsorganisaties. Hierin zijn afspraken gemaakt over de transitie naar een duurzame mosselvisserij in 2020 en natuurherstel in de Waddenzee. In het Plan van Uitvoering fase 1 (4 maart 2009) zijn deze verder uitgewerkt en medio december 2009 krijgt het Plan van Uitvoering zijn definitieve beslag. Het opstellen van het Plan van Uitvoering staat onder leiding van de 'Regiegroep Meijer' (voorzitter: Wim Meijer, leden: leidinggevendenden van de organisaties die het convenant hebben ondertekend) .

Ook tussen de garnalenvisserij, Stichting Noordzee en de Waddenvereniging en LNV zijn medio juni 2009 afspraken gemaakt om te komen tot een Agenda Duurzame Garnalenvisserij. De werkgroep Duurzame Garnalenvisserij (voorzitter: Hein Sas, leden: vertegenwoordigers van de garnalensector, LNV en natuurbeschermingsorganisaties) is hier mee bezig. Medio december 2009 dient deze met een werkplan te komen op het gebied van te verrichten onderzoek en de met voorrang uit te voeren maatregelen om de effecten van deze vorm van visserij op het ecosysteem te verminderen.

Tenslotte wordt onder regie van gedeputeerde Hollenga in de tweede helft van 2009 een brede visie op de visserij op de Waddenzee opgesteld, in het verlengde van het advies van de Raad voor de Wadden over de waddenvisserij. De transitie van de mosselvisserij en het verduurzamingtraject van de garnalensector zijn beginpunten voor de brede visie. Daarbij wordt gedacht aan oprichting van een platform voor de algehele waddenvisserij.

Tot slot kan worden genoemd dat er wordt geëxperimenteerd met het handmatig rapen van oesters en met een geïntegreerde visserij. Bovendien staat de kleinschalige Waddenzee-visserij, inclusief de vermarkting van de gevangen vis als streekproduct, in de belangstelling. Samenvat kan worden gesteld dat er sinds kort meerdere trajecten lopen die zijn gericht op het vorming, c.q. behoud van visserijsectoren in de Waddenzee die ook op lange termijn ecologisch, economisch en maatschappelijk verantwoord zijn.

Afbakening

Het voorliggende Programma 'Naar een rijke Waddenzee' komt mede voort uit het Convenant transitie mosselsector en natuurherstel Waddenzee. Onderdeel van dit ontwikkeltraject is dan ook de verdere uitwerking en uitvoering van het Plan van Uitvoering van de transitie van de mosselsector. Voor de stand van zaken en de verdere stappen wordt hier verwezen naar de Tussenrapportage fase 2 Plan van Uitvoering van de Regiegroep Meijer (oktober 2009). Ook hier geldt de relatie met de aangrenzende wateren en vooral met de visserij op de Noordzee.

Doelstelling

Hoofddoel van de oplossingsrichting "verduurzaming visserij" is het herstel van een ecologisch gezien zo rijk mogelijke Waddenzee in 2030 voor de natuur en de visserij. Bij een duurzame visserij is er voldoende herstelvermogen van bodemflora- en fauna en vispopulaties om de effecten van visserij te kunnen opvangen. Karakteristieke soortgroepen blijven voorkomen.

Het streven van dit ontwikkelingstraject is om, in het verlengde van de uitwerking van het mosselconvenant, de agenda voor de garnalensector en de visie op een duurzame visserij Waddenzee, te komen tot een gezamenlijk transitietraject voor de gehele visserij in de Waddenzee, gericht op een ecologisch en sociaal-economisch duurzame visserij op de Waddenzee in 2020.

Oplossingsrichtingen:

De hiervoor benodigde oplossingsrichtingen hebben voornamelijk te maken met het zoeken naar alternatieve vangstmethoden (MZIs, pulskor, bijvangstbeperkende maatregelen) en het beperken van de effecten van bodemberoering (transitie mosselsector, sluiting van gebieden) zowel in de Waddenzee als in de Noordzee. Ook een analyse van de huidige vergunningpraktijk met mogelijk verbeteringsuggesties hoort bij dit ontwikkeltraject. De verduurzaming van de visserij wordt reeds in verschillende trajecten opgepakt – zie beneden. Het borgen van samenhang hiertussen is echter nodig en dit moet de focus zijn van het programma Rijke Zee.

Reeds geïnitieerde of geplande maatregelen bestaand beleid:

- Mosselwad (Waddenfonds 2009)
- Waddensleutels (Waddenfonds 2009) Project verduurzaming garnalenvisserij (Waddenfonds 2009)
- Sluiting mosselbanken in De Vlieter (mosselconvenant)
- Toegewezen projecten in het kader van de regeling "Innovatie in de visketen" (o.a. nieuwe vistuigen met minder bijvangsten, geïntegreerde binnendijkse zilte aquacultuur, duurzame teelt van mosselen in combinatie met zeewier, krabbenvisserij zonder bodemberoering)
- Vergunningverlening geïntegreerde visserij
- Experiment met rapen van Japanse oesters

Betrokkenen partijen

PO mossel, PO's garnalensector, St. geïntegreerde visserij, stand want visserij, CWN, St. Noordzee, RCW, LNV, EUCC c.s., RUG, NIOZ, NIOO, Imares.

Relatie met andere ontwikkeltrajecten

Het traject 'verduurzaming visserij' hangt samen met de trajecten: Completeren voedselweb, Stimuleren biobouwers, Leren van kombergingsgebieden, Internationale inbedding.

Relatie met bestaande beleidstrajecten:

Beheerplan Natura2000 Waddenzee en Noordzeekustzone, zie verder bovengenoemde trajecten

8.2.4 Ontwikkeltraject 'Leren van kombergingsgebieden'

Beschrijving

Eén van de belangrijke aanbevelingen uit de diverse bouwstenen is te focussen op hele kombergingsgebieden bij het nemen van managementmaatregelen om de effecten van bodemberoering in beeld te brengen. Een kombergingsgebied is het gedeelte van de Waddenzee tussen twee wantijen dat door dat zeegat vol- en leegstroomt.

Uit meerdere inhoudelijke bouwstenen blijkt dat het kombergingsgebied het juiste schaalniveau is om interacties in het Waddensysteem te bestuderen en om doelgericht maatregelen te nemen. Het op dit schaalniveau bevorderen van helderheid en het bieden van ruimte en rust op en in de wadbodem, voor biobouwers zoals zeegras, schelpdierbanken en kwelders is genoemd; evenals het bevorderen van rust op de droogvallende platen, voor vogels en zeehonden.

In het Nederlandse Waddengebied zijn er zeven kombergingsgebieden, in de internationale Waddenzee in totaal 21. Ieder gebied kent zijn eigen ecologische kenmerken, maar ook zijn economisch belang. Trilateraal is afgesproken dat de verschillende Waddenlanden delen van het wad sluiten voor schadelijke menselijke activiteiten om de ontwikkeling van zo'n gebied te kunnen bestuderen en uitspraken te doen over de referentietoestand van een ongestoorde Waddenzee. Begin 2006 is hiervoor een gebied ten zuiden van Rottum gesloten. Om een beeld te hebben in welke richting te systeem zich ontwikkeld wordt deze gemonitord. Ook in Duitsland en Denemarken zijn gebieden gesloten. Van belang is om de resultaten hiervan naast elkaar te leggen.

Afbakening

De nadruk bij het 'leren van kombergingsgebieden' ligt enige nadruk op het sublitoraal, omdat hierover relatief weinig kennis bestaat; ecologische processen op de wadplaten zijn in het algemeen beter bestudeerd.

Doelstelling

Het doel van dit ontwikkeltraject is om een proces op te starten waarbij zo veel mogelijk kennis wordt ontwikkeld over het effect van maatregelen op de kombergingsgebieden in en buiten Nederland. Daarnaast zal vanuit dit traject ook bezien worden welke andere schaalniveaus zich lenen voor studie en maatregelen.

Oplossingsrichtingen

Leren: Op de schaal van een kombergingsgebied valt er te leren hoe het ecosysteem reageert op bodemberoerende activiteiten. Het komend jaar ligt de nadruk op het verkrijgen van kennis uit praktijkgebieden (referentiegebieden, ervaringen in Denemarken en Duitsland) zodat geleerd kan worden van diverse maatregelregimes. Concreet moet dit leiden tot een digitale atlas van de 21 kombergingsgebieden in de trilaterale Waddenzee, met daarbij overzicht over de in die gebieden getroffen maatregelen en een analyse van de effecten van die maatregelen. Daarbij is ook een relatie te leggen met effecten van zandsuppleties.

Reeds geïnitieerd of geplande maatregelen bestaand beleid

- Referentiegebied onder Rottum, afgesloten voor visserij
- Transitie mosselzaadvisserij, start verduurzamingstrajecten visserij (zie bij traject 'Verduurzaming Visserij')
- Agenda voor een duurzame garnalenvisserij, incl. vaststelling onderzoeksgebieden
- Uitwerken concept van Eilanden van Stille in samenwerking met V&W en Defensie

Betrokkenen

LNV, visserijsectoren, RCW, CWN, RWS, Samenwerkende Handhaving, provincies, CWSS, etc.

Relatie met andere ontwikkeltrajecten

Het traject 'leren van kombergingsgebieden' hangt samen met de trajecten:

- Natuurlijk bereikbaar: innovatie in baggeren en transport;
- Verduurzaming visserij;
- Completeren voedselweb;
- Stimuleren van sedimentstabiliserende biobouwers;
- Internationale inbedding.

Relatie met bestaande en beleidstrajecten:

Beheerplan Natura2000 Waddenzee en Noordzeekustzone, uitvoering mosselconvenant, maatregelenpakket Kaderrichtlijn Water, trilateraal Waddenseaplan

8.2.5 Werkagenda voor het cluster Voedselweb en biodiversiteit (als geheel)

De agenda voor de korte termijn (2010 – 2011) beslaat zowel onderzoek als concrete maatregelen. Deze passeren hieronder de revue.

Onderzoek/kennisagenda (de onderstaande punten dienen simultaan te worden aangevat, er is dus geen prioriteitsvolgorde):

1. Habitatkaart: voor zowel biobouwers als voedselweb dient er meer inzicht te komen in kansrijke locaties voor ontwikkeling van bijzondere natuurwaarden. Van belang zijn:
  - Bodemstructuur
  - Waterbewegingen (stroming, golfslag, beschutting)
  - Diepteligging (en veranderingen daarin)
  - Schelpdierbestanden (op basis van resultaten van schelpdiersurveys, PRODUS e.d.)
  - Vogels (fourageren, rusten, broeden)
  - Zeezoogdieren (fourageren, verzorging jongen)
  - Mate van verstoordheid
  - Interpretatie van dit alles

Zo'n kaart is iets van de lange adem, maar de ontwikkeling dient zo snel mogelijk ingezet te worden, met inventarisatie en harmonisatie van bestaande gegevens. Ook internationaal. RUG (H. Olff) en NIOZ (T. Piersma) zijn er al mee bezig, maar een breed gecoördineerde opzet, inclusief nadere inventarisatie van aanwezige data en wensen van gebruikers, is nodig.
2. Geharmoniseerde lange-termijn monitoring op essentiële procesindicatoren van het ecosysteem (met name primaire productie, filtratie door bodemfauna e.d.). Eveneens internationaal op te zetten. De Waddenacademie is daar al mee bezig. Een nadere inventarisatie van wat er in dat kader gebeurt en van de eisen die het Programma 'Naar een rijke Waddenzee' met zich mee brengt is nodig. Een bijeenkomst hierover tussen overheden, De Waddenacademie en CWN wordt voor begin december 2009 gepland.
3. Internationaal vergelijkend onderzoek: in Duitsland en Denemarken wordt anders omgegaan met kombergingen. Er zijn grote verschillen in visserijdruk, in sommige kombergingen wordt zelfs in het geheel geen visserij toegestaan. Wat zijn daarvan de gevolgen? Het doel is om lering te krijgen over effectieve beleidsstrategieën. Contact met het Trilateraal Secretariaat is nodig, in samenspraak met de cluster Internationaal.
4. Draagkrachtonderzoek: in diverse trajecten, zoals de transitie van de mosselsector komt de vraag aan de orde wat de draagkracht van de Waddenzee is, en met name of zich verschuivingen tussen schelpdierpopulaties kunnen gaan voordoen als gevolg van diverse maatregelen (zoals opschaling MZI's). de westelijke Waddenzee staat daarbij centraal. Gedacht kan worden aan de volgende stappen:

- Het verkrijgen van meer inzicht ('afschatten') in mogelijke draagkrachteffecten van bepaalde ontwikkelingen, op basis van bestaande (historische) gegevens
  - Op basis van meting van elementaire procesindicatoren (zie punt 2): het opstellen van een eenvoudig ecosysteemmodel (gebiedsgemiddelde primaire productie versus consumptie) van de westelijke Waddenzee
  - Ontwikkeling van een stelsel van indicatoren en van een monitoringplan, ten behoeve van een eenvoudig 'early warning' systeem voor draagkrachteffecten in de Waddenzee.
5. Inzicht in ecosysteemfuncties en herstelmogelijkheden biobouwers:
- Onderzoek rol Japanse oesters in het ecosysteem t.a.v. biobouwer en biodiversiteit
  - Studie mogelijkheden zeegras en pilotonderzoek verspreiden groot zeegraszaad
  - Onderzoeken van de betekenis van zeevegetaties, anders dan zeegras

Concrete maatregelen (ook hier staan de punten niet in prioriteitsvolgorde):

1. Exoten: er dient een solide exotenbeleid opgezet te worden, waarin monitoring in de Waddenzee en beheersing van exoten-vectoren naar de Waddenzee primair zijn. E.e.a. in samenwerking met Team Invasieve Exoten (Tom van der Have) en de cluster Internationaal.
2. Maatregelen in andere clusters samen met adequate monitoring van effecten, betreffende onder meer:
  - Beter spuiregime Afsluitdijk
  - Vispassages
  - Verkennen slibhuishouding Waddenzee en Eems-Dollard
3. Mosseltransitie, vorm te geven in definitief Plan van Uitvoering (medio december), waaronder:
  - Voortgaande sluiting mosselzaadbanken
  - Opschalingsstappen MZI-areaal
  - Uitwerking innovatiestrategie mosselzaadinvang
  - Leren van (monitoring)resultaten Mosselwad, Waddensleutels en De Vlieter
4. Duurzame garnalenvisserij, met de volgende stappen
  - Opstellen werk- en onderzoeksagenda (gereed medio december)
  - In uitvoering nemen van beide agenda's
5. Visie op een duurzame Visserij: het traject van visie naar concrete maatregelen inzetten, in afstemming met de verduurzamingsplannen van de mossel- en garnalenvisserij en de overige activiteiten hierboven voorzien.

8.3 Cluster Morfologie en Water

8.3.1 Ontwikkeltraject 'Natuurlijk bereikbaar: innovatie in transport en baggeren'

Beschrijving

Slib is een natuurlijk element in het Waddenecosysteem. Maar te veel slib in de waterkolom verstoort de processen in het ecosysteem en heeft een negatief effect op de voedselproductie. De themagroep Wadbodem en waterkolom heeft zich gericht op vier menselijke factoren die een Rijke Zee in de weg staan. Eén van die factoren is de opwerveling van slib, veroorzaakt door menselijke activiteiten. Baggeren is daarbij een element, met name in de Eems-Dollard.

Onderscheid dient gemaakt te worden tussen de directe effecten door baggeren en de door baggeren ontstane morfologische verandering, zoals op de Eems het geval is. Door de morfologische veranderingen ontstaan negatieve effecten op het systeem die zich zelf in stand houden. Er zijn dus directe en indirecte effecten van het baggeren te onderscheiden.

Tegelijkertijd is het waarborgen van de bereikbaarheid het uitgangspunt.

Vooralsnog is de probleemanalyse een kwalitatieve benadering, aangezien een goede

kwantitatieve relatie tussen baggeren en slibconcentraties in de Waddenzee ontbreekt. Dit geldt niet voor kwantitatief onderzoek in de directe nabijheid van verspreidingslocaties.

Bovendien moet bedacht worden dat de slibhuishouding in de Waddenzee voor een groot deel wordt bepaald door grootschalige dynamische natuurlijke processen van zand- en slibtransport in de Waddenzee.

De gedachte is dat met innovaties in watertransport en baggertechnieken zowel bereikbaarheid als een minimalisering van de milieueffecten gegarandeerd wordt. Anders baggeren leidt tot minder zwevend slib in het water en tot rust en ruimte voor de ontwikkeling van biobouwers en voor de groei van natuurlijke populaties. Minder zwevend slib in het water leidt tot meer licht in het water en mogelijk tot een robuuster en evenwichtiger voedselweb, en biedt mogelijkheden voor het ontstaan van biobouwers. Met innovaties in het watertransport, zowel in de techniek als in de logistiek neemt de noodzaak tot ingrijpen in de wadbodem af. Hoewel teveel slib negatief is, is slib ook drager van voedingsstoffen en is het terugstorten van baggerspecie in de Waddenzee bedoeld om de sedimenthonger van de Waddenzee tegen te gaan.

Opgemerkt wordt dat bij baggerwerkzaamheden onderscheid wordt gemaakt tussen enerzijds initieel baggeren om een vaargeul op diepte te brengen en anderzijds onderhoudsbaggeren dat regelmatig plaats vindt om de vaargeul op de gewenste diepte te houden.

Afbakening

Vanuit dit traject worden door de benadering van leren door doen passende oplossingen geagendeerd en geïnitieerd en kennis vergaard gericht op de juiste inzet voor vermindering van (door baggeren en varen veroorzaakt) significante hoeveelheden zwevend slib in de Waddenzee.

Innovaties in watertransport worden uiteraard gezocht binnen de vigerende beleidskaders voor natuur, milieu en transportveiligheid.

Doelstelling

De bedoeling van dit ontwikkeltraject is de onnatuurlijke slibbelasting in het Waddeneecosysteem als gevolg van baggeren en transport zoveel als mogelijk te beperken op basis van goede inzichten.

Oplossingrichtingen

De oplossingsrichtingen zijn samen te vatten tot:

- Anders gaan varen, en
- Anders baggeren om vaarroutes en havens op diepte te houden.

Bij 'anders gaan varen' richt de aandacht zich op die plekken van de Waddenzee waar het vaartransport een onevenredig negatief effect op het waddeneecosysteem heeft. Het gaat dan om die plekken waar van nature de Waddenzee te ondiep is om te varen (wantij, delen van wadplaten) of waar de diepgang van de Waddenzee en actuele of toekomstige bereikbaarheidswensen elkaar in de weg zitten.

Bij 'anders gaan baggeren' (of anderszins de vaarroutes op diepte houden) gaat het vooral om het beperken van het baggerbezwaar. Door middel van een andere spuistrategie van zoet naar zout, kan mogelijk het baggerbezwaar in de achterliggende havens aan de Waddenzee verminderd worden.

Agenda traject Natuurlijk bereikbaar: innovatie in baggeren en transport

Reeds geïnitieerde initiatieven

- Monitoring ontwikkeling verspreidingslocatie Harlingen
- Verkenning slibhuishouding Waddenzee (KRW/SGBP 2010-2015): in 2010 organiseert RWS een werkconferentie om de nodige kennisleemten over de slibhuishouding (onder meer met het oog op de effecten op het ecosysteem) op de Waddenzee in kaart te brengen. Deze werkconferentie wordt georganiseerd als vervolg op de KRW-Gebiedsgroep Waddenzee. De relatie met slibvangst door kwelders, klimaatbuffers en zachte overgangen tussen land en water kunnen vanuit het Programma 'Naar een rijke Waddenzee' in de slibconferentie worden ingebracht.

Agenda voor de korte termijn 2010 en 2011

- Middels de Verkenning slibhuishouding Waddenzee helder krijgen wat de bijdrage is van baggeren en terugstorten ervan op de slibhuishouding van de Waddenzee.
- Starten met de verkenning innovatieve bereikbaarheid Ameland.
- Aansluiten bij B&O activiteit voor concretiseren innovatie watertransport/veren.
- Zie traject 'leren van kombergingsgebieden: bestaande kennis uit andere gebieden inventariseren naar effecten van anders of minder baggeren, met name Duitsland en Denemarken
- Verkenning naar alternatieve spui bij Harlingen waardoor vermindering baggerbezwaar in de haven van Harlingen ontstaat.

- Verkenning naar mogelijke innovaties in baggeren in de Waddenzee en aangrenzende havens in relatie tot 'Building with Nature'.

Verdere stappen vanaf 2011

- Bestaande kennis uit andere gebieden inventariseren naar effecten van anders of minder baggeren, met name Duitsland en Denemarken.

Betrokken partijen

Transportbedrijven, Ministerie van Economische Zaken, Ministerie van Verkeer en Waterstaat (beleid en uitvoering (RWS), gemeenten, provincies, havenbedrijven, Doeksen, Wagenborg, Teso, recreatiesector, natuurorganisaties.

Relatie met andere ontwikkeltrajecten

Het traject 'Natuurlijk bereikbaar: innovatie in transport en baggeren' hangt samen met de trajecten:

- o Stimuleren sedimentstabiliserende biobouwers;
- o Leren van kombergingsgebieden;
- o Integrale Management Agenda Eems – Dollard;
- o Internationale inbedding.

De monitoring bij de initiatieven omvat door zijn integraliteit ook de effectiviteit van dit ontwikkeltraject.

Relatie met bestaande beleidstrajecten

Maatregelenprogramma Beheer & Ontwikkelplan, Maatregelenpakket Kaderrichtlijn Water, (internationale) kaders transportveiligheid, Beheerplannen Natura 2000 Waddenzee en Noordzeekustzone.

8.3.2 Ontwikkelingstraject 'Integrale agenda Eems-Dollard'

Beschrijving

De Eems, die stroomt in het grensgebied van Duitsland en Nederland, vormt samen met de Dollard het laatste estuarium in de Nederlandse Waddenregio. In de Eems spelen problemen rond troebelheid (afname fytoplankton, zuurstofgebrek), de emissies van contaminanten (met als gevolg achteruitgang van soorten en onevenwichtigheid in de voedselketen) en het gebrek aan dynamiek als gevolg van kanalisering, inpoldering etc. (afname kwelders, zoet-zout overgangen, etc).

Dat de Eems-Dollard onder druk staat is duidelijk. Zo constateert de bouwsteen Waterbodembodem en Waterkolom een duidelijk trend in toename van de concentratie zwevend stof. Ook vanuit de bouwsteen Herstel van het voedselweb wordt geconstateerd dat de toestand van de Eems en daarmee het Eems-Dollard estuarium de afgelopen jaren drastisch is verslechterd. Dit blijkt zowel uit de veranderingen in de kwaliteit van het water (zuurstofgehalten) als uit de toestand van het Dollard-ecosysteem. Echter, er zijn ook nog veel leemten in kennis.

Tegelijkertijd vinden er op dit moment grootschalige ontwikkelingen plaats in de Eemshaven met o.a. de voorgenomen bouw van een drietal energiecentrales door NUON, RWE en Advanced Power en de plannen voor de vestiging van een LNG-terminal. Ter facilitering van deze ontwikkeling zijn de plannen voor verbreding en verdieping van de vaargeul in procedure. Dit mede tegen de achtergrond van de wens om de Eems-Dollard regio te ontwikkelen als een duurzame grensoverschrijdende havenregio met plaats voor een energierotonde.

Tegen de verschillende plannen lopen op dit moment verschillende juridische procedures. Procedures die er toe hebben bijgedragen dat de bouw van de centrales inmiddels vertraagd is met bijbehorende kosten voor de initiatiefnemers. Ter compensatie van effecten van de bouw van de centrales is inmiddels langs de dijk een natuurgebied ingericht, wordt gewerkt aan plannen voor mitigatie van de effecten op de natuur (stikstof depositie grijze duinen) op de eilanden Schiermonnikoog en Ameland en is de garnalensector in het Nederlandse deel van de Dollard uitgekocht. Van een breed natuurherstel voor de Eems-Dollard is echter geen sprake.

In het kader van de KRW en in de subcommissie Eems-Dollard met Duitsland zijn afspraken gemaakt over het opstellen van een Integraal managementplan Eems-Dollard. Daarbij gaat het niet alleen om maatregelen vanuit de Kaderrichtlijn Water, maar ook in relatie tot de aanwijzing van het Eems-Dollard estuarium als Habitatrichtlijn gebied en om de aspecten scheepvaart en veiligheid. Vanwege juridische procedures tegen de habitataanmelding in Duitsland is hier nog geen voortgang geboekt. Aanwijzing van de Eems-Dollard als Habitatgebied door Duitsland is voorwaarde om Duitsland te kunnen betrekken bij het Integraal Managementplan Eems.

De meerwaarde van het Programma 'Naar een rijke Waddenzee' op dit onderdeel is met name het bij elkaar brengen van de verschillende initiatieven die zicht ontplooiën rondom de Eems-Dollard op het grensvlak economie en natuur. Vanuit het Programma 'Naar een rijke

Waddenzee' kan gezocht worden naar een slimme wijze van bundeling en ondersteunen van de verschillende trajecten waarbij Duitse betrokkenheid randvoorwaarde is. Het eindplaatje is, net als dat voor de Westerschelde is gelukt, een gezamenlijke bilaterale lange termijnvisie voor het gebied te ontwikkelen. Mogelijk dat in dit deel van de Waddenzee de grenzen aan de groei zijn bereikt.

Afbakening

Dit ontwikkeltraject komt voort uit de breed gedragen behoefte om van de Eems weer een gezond, levend estuarium te maken gekoppeld aan een duurzame economische ontwikkeling van de Eemshaven en Delfzijl en aan de Duitse zijde. Dit estuarium heeft als laatste niet afgesloten rivierarm van het Nederlandse Waddengebied een bovengemiddelde betekenis voor het Waddenecosysteem. Dit ontwikkeltraject is apart benoemd, omdat de behoefte aan systeemherstel enerzijds en de zoektocht naar een duurzame ontwikkeling van de economie in de Eems-Dollard regio anderzijds in de tijd bij elkaar komen. Dit ontwikkeltraject vervangt niet de trajecten zoals die op dit moment vanuit de provincie Groningen of het E-pact worden ondernomen, maar agendeert deze hier nadrukkelijk in het Programma 'Naar een rijke Waddenzee' omdat deze essentieel is in het natuurherstel van de Waddenzee.

Doelstelling

De bedoeling van dit ontwikkeltraject is om nu de verbetering van de ecologische kwaliteit van het Eems-Dollard gebied en een duurzame ontwikkelingen in de Eemshaven, Delfzijl en aan de Duitse zijde van de Eems-Dollard hand in hand laten gaan. Het traject is erop gericht integraal het initiatief te nemen en waar nodig te versterken. Vertrekpunt voor Nederland van dit ontwikkelingstraject is om te komen tot een gezamenlijk streefbeeld en bijbehorende uitvoeringsagenda voor natuurherstel en een duurzame economische ontwikkeling in de Eems-Dollard regio. Aandachtspunten zijn het verminderen van de effecten van baggeren in het gehele Eems-Dollard estuarium, het herstellen van de verbindingen met het achterland en klimaatadaptatie. Deze uitdaging ligt er niet alleen voor de betrokken Nederlandse partijen, maar ook voor de betrokken Duitse partijen. Op schaalniveau NW-Europa verdient dit estuarium met bereikbaarheidsvraagstuk ook aandacht.

Relatie met streefbeeld

Dit is samen met het ontwikkeltraject Afsluitdijk een geografisch, en minder een thematisch ingesteld ontwikkeltraject. Dat betekent dat nagenoeg alle elementen van het streefbeeld 2030 voor het Eems-Dollard-estuarium van toepassing zijn, schoon en helder water, voedsel in overvloed, aanwezigheid biobouwers en (internationale) verbindingen. Het streefbeeld vermeld expliciet: *In de Eems-Dollard is natuurherstel op gang gekomen in goede afstemming met de economische ontwikkelingen van de Eems-Dollard regio.*

Agenda traject Integrale Management Agenda Eems-Dollard

Reeds geïnitieerde of geplande maatregelen bestaand beleid:

- Vaargeulverdieping Eems-Dollard: MER tbv te publiceren ontwerp tracébesluit gereed; passende beoordeling tbv. NB-wet volgt na vaststelling tracébesluit (trekker RWS) Afspraak 10 BenO-plan

- Verkenning slibhuishouding in de Eems-Dollard (KRW/SGBP 2010-2015) en baggerstort Eems. Onderzocht wordt of de baggerstort met minder negatieve gevolgen en tegen lagere kosten kan worden uitgevoerd (trekker: Eemscmissie) Afspraak 10 BenO-plan
- Verbinding van de Dollard met het stroomgebied van de Westerwoldse Aa (Waddenfondsproject)
- Uitwerken programma en afsluiting deelconvenant integrale ontwikkeling en herstel Eems Dollard gebied (E-pact)
- Uitwerken concept Evenwichtige economische Eemsdelta (prov. Groningen)
- Initiatieven aan Duitse kant (uit E-pact overzicht).

Maatregelen korte termijn 2010-2011

- Verbinden lopende en geplande Eems-Dollard trajecten in Nederland richting Lange Termijnvisie Eems-Dollard met Duitsland.
- Opstellen contouren conceptplan van aanpak Integraal Managementplan Eems-Dollard incl. een inventarisatie van de mogelijkheden van natuurherstel in de Eems-Dollard, gezamenlijk streefbeeld en bespreken met sleutelspelers in Nederland en in Niedersachsen (in relatie tot voortgang E-pact en initiatief provincie Groningen om te komen tot integrale agenda).
- Opstellen Integraal Managementplan Eems-Dollard (trekker RWS). Afspraak subcommissie Eems-Dollard en KRW.
- Mogelijk sluiten e-pact met integrale ontwikkelagenda tussen bedrijven en NGO's.

Verdere stappen in ontwikkeltraject

- Uitwerken integraal managementplan binnen afspraken deelconvenant integrale ontwikkeling en herstel Eems-Dollard-gebied.
- In afstemming met Duitsland de mogelijkheden voor een Lange Termijnvisie voor de Eems-Dollard onderzoeken.

Betrokkenen ontwikkelingstraject

RWS, GSP, NUON, RWE, provincie Groningen, Waterschappen, Oevereigenaren, CWN, LNV, Greenpeace, Milieufederatie Groningen.

Relatie met andere ontwikkeltrajecten

Het traject 'Integrale agenda Eems-Dollard' hangt samen met de trajecten:

Directe relaties met:

- Completeren voedselweb
- Stimuleren van sedimentstabiliserende biobouwers
- De Randen van het Natte Wad

Procesafstemming met trajecten:

- Leren in kombergingsgebieden
- Internationale inbedding.

Relatie met bestaande en beleidstrajecten:

Beheerplan Natura2000 Waddenzee en Noordzeekustzone, Stroomgebiedsplannen en maatregelenpakket Kaderrichtlijn Water

8.4 Cluster 'De randen van het Natte Wad'

8.4.1 Ontwikkeltraject 'Overgangen vaste land – natte wad'

Beschrijving

De overgang van het natte wad naar de vastelandskust is nu op veel plaatsen scherp en hard. Ecologische en klimaatdoelstellingen maken verzachting en bredere gradiënten nodig. Deze doelstellingen zouden hierbij wel eens hand in hand kunnen gaan. Vier inhoudelijke invalshoeken staan daarbij centraal:

Jonge kwelders: Jonge kweldervegetatie is belangrijk vanuit het oogpunt van biodiversiteit, omdat een aantal plantenetende watervogels er afhankelijk van is, andere vogels er broeden, en omdat het veel kenmerkende planten en insectensoorten herbergt. In het samenhangende waddensysteem is een tekort aan jonge kwelders.

Natuurlijke verjonging van kwelders is door dijk- en kadeaanleg beperkt. Daardoor verouderen kwelders langs de vastelandskust. Verouderende kwelders hebben minder variatie in biotopen en soorten van planten en dieren.

Zoet-zout: Zoete en zoute watersystemen zijn van elkaar gescheiden door dijken, sluizen en kades. De migratie van vissen en andere waterfauna tussen de deelbiotopen in hun levenscyclus wordt belemmerd. Ook kunnen vissen niet migreren tussen het open water van de Waddenzee en de wateren op de bedijkte kwelders en de inlagen achter de zeedijk. Incidenteel worden grote hoeveelheden zoet water in het zoute water gespuid met lokale sterfte van soorten in de Waddenzee.

Klimaat: Een geleidelijke overgang van het natte wad naar de vastelandskust draagt bij aan de klimaatbestendigheid van het Waddengebied. Vooral de vegetatie van de jonge kwelders is in staat veel slib in te vangen. De jonge kwelder-vegetatie is in staat sediment in te vangen zodat de zeespiegelstijging bijgehouden kan worden, en de golfenergie op dijken wordt verminderd. Oudere kwelders vangen door hun scherpere overgangen minder sediment in. Bij harde grenzen (zoals de huidige Afsluitdijk) is van meegroeien met de zee geen sprake.

Landschapsbeleving: Juist de overgangen tussen land en water zijn aantrekkelijk en leveren een van de belangrijkste kwaliteiten van het Waddengebied. Mooie kusten, rijke dijken, afgewisseld met kwelders bieden een hoge kwaliteit voor landschapsbeleving.

Samenhang en overzicht: Op al deze invalshoeken zijn tal van, ook vaak al heel concrete, initiatieven gaande. Het overzicht ontbreekt dikwijls, projecten worden los van elkaar ontwikkeld en uitgevoerd en informatie-uitwisseling komt niet tot stand. Dit traject is er in belangrijke mate op gericht het overzicht te verkrijgen van al die initiatieven, daar waar nodig te verbinden, het faciliteren van het maken van goede keuzes voor vervolgstappen en ervoor zorgen dat praktijkervaring worden doorvertaald naar kennis en andersom.

Afbakening

Dit traject gaat niet over de overgangen van het natte wad met de Waddeneilanden en over het opheffen van harde overgangen bij de Afsluitdijk en kwelders in het Eems-Dollardgebied. Daarvoor zijn aparte trajecten benoemd.

Doelstelling

Doelstelling is het realiseren van meer geleidelijke overgangen tussen zoet en zout water en van land naar water. Met het vergroten van het areaal natuurlijke kwelders wordt de aanwezigheid van alle successiestadia nagestreefd, zodat de biodiversiteit toeneemt. Doordat jonge kwelders kunnen bijdragen aan de invang van slib en door afname van de golfoploop op de dijken, neemt de veiligheid toe. Dijken die minder hard zijn en bijdragen aan de biodiversiteit en landschapsbeleving. Door meer natuurlijke overgangen zijn de migratiemogelijkheden van organismen gewaarborgd.

Oplossingsrichtingen

Met het ontwikkelen van natuurlijke overgangen van natte wad naar vastelandskust neemt de biodiversiteit toe en ontstaat een vollediger voedselweb. Jonge kwelders houden meer sediment vast en de Waddenzee kan meegroeien met zeespiegelrijzingen. Dit ontwikkeltraject richt zich op het ontwikkelen van meer natuurlijke, geleidelijke overgangen tussen het natte wad en de jonge en oude kwelders en de inlagen achter de zeedijk.

De afvoer van zoet water uit het achterland kan geleidelijker, en meer gedifferentieerd naar plaats en tijd plaatsvinden. Door het vergroten van de uitwisseling wordt ingezet op verbetering van de migratiemogelijkheden voor vissen en andere aquatische organismen via zowel technische maatregelen in dijken als bij de inrichting van natuurlijke, open zoet-zout-overgangen.

De zeekering kan ontwikkeld worden naar een dijklichaam dat integraal onderdeel wordt van het Waddensysteem. De aanwas van jonge kwelders en het beheer van oudere kwelders kan zo worden uitgevoerd dat de kwelder maximaal bijdraagt aan de veiligheid.

Agenda traject Overgangen vaste land - natte Wad

Reeds geïnitieerde of geplande maatregelen bestaand beleid

Deze lijst is niet uitputtend, ook zijn projecten bij elkaar genomen

- Kwelderherstelproject Groninger kwelders (Waddenfondsproject, Gronings Landschap, Natuurmonumenten, Vereniging Oevereigenaren en gebruikers))
- Verkwelderingen Noord-Friesland Buitendijks (Fryske Gea/RWS)
- Kwelderherstel Balgzand
- Evaluatie verkweldering polder Breebaart (Groningen)
- Kwelderherstelmaatregelen Kaderrichtlijn water
- Natuurontwikkeling brakwatergebieden en hoogwatervluchtplaatsen binnendijks
- Diverse vispassage projecten vanuit maatregelenpakket waterschappen (individueel, in combinatie met dijkversterkingen), maatregelenpakket KRW
- Verbinding Dollard – achterland stroomgebied Westerwoldse Aa: waterberging en natuurvriendelijke oevers (Waddenfondsproject)
- Watervisie Lauwersmeer met natuurlijker peildynamiek die past bij de prioritaire habitats en soorten, betere uitwisseling zoet-zout en migratiemogelijkheden.

Agenda voor de korte termijn 2010 – 2011

- Opstellen generiek werkprotocol ecologisch verantwoord spuien op de Waddenzee gereed; 2010 (ook ter ondersteuning doelen complementeren voedselweb). Partijen: waterschappen, gemeenten en provincies.
- Voorbereiden experimenten en onderzoek voor ander spuiregim (Harlingen, Dokkumer Nieuwe Zijlen, Zoutkamp en kleinere spuilocaties). Partijen: waterschappen, terreinbeheerders.
- Een verkennende studie naar vormgeving, locaties, voorwaarden en meerwaarde voor natuur, veiligheid en beleving van een brede zeeverende dijkzone (denkende aan Deltadijken en Rijke Dijken). En opstarten van een dialoog
- over deze concepten. Partijen: Wetterskip Fryslan, Hoogheemraadschap NHNK, terreinbeheerders, bewoners.
  - Uitzetten van nader onderzoek naar het ecologisch en uit veiligheidsoogpunt gewenst areaal hoge en lage kwelders.
  - Uitwerken beheerplan voor de kwelder oostelijk van de veerdam bij Holwerd. Partijen: Staatsbosbeheer, Ecolana (Agr. Natuurvereniging) Wetterskip Fryslân.
  - In beheerplannen opnemen en tot uitvoering brengen van vergroten dynamiek op de kwelders, gericht op verjonging, aangroei, versterken van de diversiteit en uitwisselingsmogelijkheden.
  - Binnendijkse parels (zoals in het B&O-plan opgenomen dienen er kleine aaneengeschakelde binnendijkse natuurgebieden ontwikkeld te worden). Eerste inventarisatie, rekening houdend met agrarische belangen en andere gevoeligheden. Partijen: gemeenten, bewoners, waterschappen, Coalitie Wadden Natuurlijk.
  - Het realiseren van vismigratiemogelijkheden bij uitwateringspunten (o.a. Zwarte Haan, Zuiderhaven Harlingen, Spuisluis Delfzijl) en bij de lopende kwelderherstelprojecten. Partijen: gemeenten, provincies, waterschappen.
  - Maatregelen gericht op het vernatuurlijken van de overgangen tussen natte wad en vastelandskust gebundeld en in samenhang gebracht in de beheerplannen Natura2000.

Prioriteiten langere termijn

- Spuiregim: werkprotocol geïmplementeerd toegespitst naar locatie voor alle spuilocaties; eind 2011 (ook ter ondersteuning doelen complementeren voedselweb)
- Daar waar kwelders massa hebben voorzichtig starten met toelaten van erosie en natuurlijke verjonging. Partijen: via bestaande overlegstructuren.
- Aansluitend op de Watervisie Lauwersmeerpartijen nader bijeen brengen gericht op herstel van een natuurlijker waterbeheer in het Lauwersmeer. Partijen: Provincies, waterschappen, gebruikersorganisaties, natuurbeheerders, Rijkswaterstaat.
- Versterken vismigratiemogelijkheden bij realisatie Wieringer randmeer.
- Uitvoeren vismigratiemaatregelen van de beheerplannen van RWS en waterschappen.
- Voorbereiden aanvullende vismigratiemaatregelen voor de planperiode(n) na 2015
- Start overleg over het consolideren van het integrale monitoringprogramma en de verbinding wetenschap – praktijk.

Betrokken partijen

RWS, Wetterskip Fryslân, andere waterschappen en Hoogheemraadschap, provincies, LNV, Coalitie Wadden Natuurlijk, Vereniging van Oevereigenaren / individuele kweldereigenaren / agrarische natuurverenigingen, Milieufederaties.

Relatie met andere ontwikkeltrajecten

Het traject 'natuurlijke overgangen wad – vastelandskust' hangt samen met de trajecten:

- o Completeren voedselweb;
- o Stimuleren sedimentstabiliserende biobouwers;
- o Leren in kombergingsgebieden;
- o Integrale Management Agenda Eems – Dollard
- o Internationale inbedding.

Relatie met bestaande en beleidstrajecten:

Beheerplan Natura2000 Waddenzee en Noordzeekustzone, maatregelenpakket Kaderrichtlijn Water, Deltaprogramma, Kennis voor klimaat, Watervisie Lauwersmeer

8.4.2 Ontwikkeltraject 'Klimaat en slimme zandtoevoer'

Beschrijving

Wat is er voor nodig om de Waddenzee klimaatbestendig te maken? De Waddenzee is klimaatbestendig als het gebied ook de komende eeuw bij een veranderend klimaat zijn kenmerkende elementen behoudt en daardoor bijdraagt aan de veiligheid van het achterliggende land en de eilanden. Klimaatbestendig is een Waddenzee die bij eb deels droogvalt, zeewaarts begrensd wordt door een eilandenreeks en aan de landzijde door een kwelderzone. Onderdeel van de kenmerkende opbouw zijn ook de binnen- en buitendelta's in de zeegaten en de zandige Noordzeebodem in de ondiepe kustzone.

Klimaatbestendigheid sluit echter niet uit dat de samenstelling van flora en fauna, de huidige gebruiksvormen, de ligging van de eilanden, duinen en kustlijn veranderen. Het blijkt zelfs een van de manieren te zijn waarop de Waddenzee zich op natuurlijke wijze kan aanpassen aan de klimaatverandering. De Waddenzee kan een natuurlijke klimaatbuffer zijn. In een klimaatbuffer worden de gevolgen van de klimaatverandering opgevangen door het reactiveren of revitaliseren van natuurlijke landschapsvormende processen die ruimte bieden aan natuur, wonen, werken en recreatie, en die meegroeien met het tempo waarin de klimaatverandering zich voltrekt. Realisatie van een klimaatbuffer kan maatregelen vergen op de ene plek om de klimaateffecten op een andere plek op te vangen. Natuurlijke klimaatbuffers zijn een manier om de kwaliteiten van het gebied te behouden. Bij de Waddenzee zijn beide aan de orde; de ontwikkeling tot natuurlijke klimaatbuffer pakt positief uit voor het gebied zelf maar helpt ook om de beveiliging tegen overstromingen op peil te houden. Bij een stijgende zeespiegel wordt dat steeds belangrijker.

Afbakening

Dit ontwikkeltraject gaat vooral over het vastleggen van grote hoeveelheden zand en de klimaatadaptatie op en rond de Waddeneilanden. De ontwikkelingsrichtingen uit het thema klimaat met betrekking tot de wadplaten (waaronder biobouwers) en de vastelandkwelders zijn in andere ontwikkeltrajecten beschreven. Met dit ontwikkeltraject wil het Programma 'Naar een Rijke Waddenzee' ook agenderend zijn voor de verkenningen van het deelprogramma Wadden van het Deltaprogramma.

Doelstelling

Het doel van dit ontwikkeltraject is processen en projecten in gang te zetten die de natuurlijke dynamiek van de Noordzeekustzone, de duinen en de eilandkwelders versterken en waar nodig herstellen. Dit met als achterliggend doel de Waddenzee als klimaatbuffer te versterken, zodanig dat de Waddensysteem zelf in staat is zich aan te passen en mee kan groeien met de zeespiegelstijging.

Oplossingsrichtingen

Om het Waddenosysteem als klimaatbuffer te kunnen laten functioneren lijkt de zandhuishouding de belangrijkste sleutel. Dit manifesteert zich in de Noordzeekustzone (kunstmatige zandsuppleties), in de zeegaten (o.a. kunstmatige zandsuppleties) en op delen van de eilanden (meer toelaten van dynamiek en uitwisseling van zand tussen de Noordzee en

de Waddenzee over de eilanden heen). Voor alles geldt, daar waar het veilig kan en effectief is. De reikwijdte van de zandmotor dient nader te worden verkend.

Deze zandhuishouding is al sinds lange tijd onderwerp van studie en uitvoeringsprojecten. Suppleties, baggeren, duindynamiek, kwelderontwikkeling op de eilanden. Omdat al deze locaties en processen sterk met elkaar verweven zijn is een integrale aanpak noodzakelijk. Deze ontbreekt echter vaak: de kennis uit het ene project komt moeilijk terecht in andere projecten. Dat wordt versterkt doordat meerdere organisaties betrokken zijn bij dergelijke projecten: verschillende onderzoeksinstellingen, meerdere diensten van Rijkswaterstaat, Waterschappen, terreinbeheerders, provincies en gemeenten.

In het aan elkaar verbinden en uitwisselen ligt een belangrijke uitdaging voor het programma 'Naar een Rijke Waddenzee'.

Agenda traject 'Klimaat en slimme zandtoevoer'

Reeds geïnitieerde of geplande maatregelen bestaand beleid

- Dialoog dynamisch kustbeheer op Schiermonnikoog
- Onderzoek naar kennis over en draagvlak voor dynamisch kustbeheer
- Kennisontwikkeling door Taskforce Waddenduinen – Expertteam Droge Wad
- Uitwerking en presentatie ecosysteembenadering Waddeneilanden in Eilanden Natuurlijk
- Waddenfondsaanvragen dynamiek eilandkwelders, gesprekken hierover op de eilanden
- Integratie van elementen van het klimaatbufferconcept in voorbereiding dijkversterkingen
- Beleidsontwikkeling met betrekking tot basiskustlijn, dijkkringen en dynamisch kustbeheer
- Project De Slenk, Ameland (zoet-zout overgang)
- Convenant Zandsuppletie
- Planvorming en uitvoering dijkversterking (o.a. Ameland)
- Schetsschuit mogelijkheden klimaatbuffer Ameland-West/Borndiep, waaronder onderzoek naar veiligstelling Fugelpolle Ameland als leerdoelstelling voor andere gelijke projecten.

Agenda voor de korte termijn 2010-2011

- o De dialoog te voeren met eilandbewoners om de mogelijkheden te verkennen van het toelaten meer duin- en kwelderdynamiek op Ameland, Vlieland, Schiermonnikoog en het oostelijk deel Terschelling.
- o Versterking van het areaal natuurlijke kwelders en de kwaliteit van de eilandkwelders bij aankomende dijkversterkingen
- o Realiseren van meer duindynamiek en herstel van het zandcontact Noordzee-Waddenzee Ameland oost mede in relatie tot de N2000 doelstellingen en het borgen van de veiligheid
- o Realiseren van meer duindynamiek en herstel van het zandcontact Noordzee-Waddenzee Schiermonnikoog oost mede in relatie tot de N2000 doelstellingen en het borgen van de veiligheid

- o Uitwerken en publiceren actuele kennis over de werking van duin- en kwelderdynamiek voor klimaatvraagstukken. Dit vereist ook actieve informatieuitwisseling tussen projecten Noordzeekust en het Waddenzeegebied.
- o Opzetten en in gang zetten van een goed monitoringprogramma (met 0-situatie)
- o Formulering uitgangspunten vanuit het programma Naar en Rijke Zee richting de uitwerking van het Deltaprogramma.

Prioriteiten langere termijn

- o Uitvoering geven aan de oplossingsrichtingen waarvoor op de korte termijn de dialogen en verkenningen zijn gestart. Uiteraard tot uitvoering overgaan wanneer de maatregelen effectief zijn en er voldoende draagvlak is en/of nationale of internationale kaders (bijvoorbeeld het Deltaprogramma) inzet vragen.
- o Uitwerken en inventariseren actuele kennis over de zandmotor; benoemen van kennisvragen richting actuele zandtransporten van Noordzee naar de Waddenzee.

Betrokken partijen

Rijkswaterstaat, waterschappen en hoogheemraadschap, gemeenten, terreinbeheerders, Coalitie Wadden Natuurlijk, provincies, LNV, belangengroepen, Waddenacademie, kennisinstituten.

Relatie met andere ontwikkeltrajecten

Het traject 'klimaatmaatregelen eilanden' hangt samen met de trajecten:

- o Stimuleren sedimentstabiliserende biobouwers;
- o Rust in kombergingsgebieden;
- o Integrale agenda Eems – Dollard
- o Internationale inbedding.

Relatie met bestaande en beleidstrajecten:

Deelpogramma's Waddenzee en Kust Deltaprogramma, Beheerplan Natura2000 Waddenzee en Noordzeekustzone, maatregelenpakket KRW en H&I (RWS), beleid dijkringen, convenant zandsuppletie, hoogwaterprogramma etc.

8.4.3 Ontwikkeltraject 'Afsluitdijk'

Beschrijving

Op dit moment liggen vier integrale toekomstvisies en twee basisvoorstellen Afsluitdijk bij de Staatssecretaris van V&W. Op basis hiervan wordt in 2010 toegewerkt naar een voorkeursbeslissing.

De te kiezen visie zal allereerst moeten voldoen aan de eisen op het gebied van veiligheid. Vanuit natuurherstel gezien moet de te kiezen variant minimaal voldoen aan N2000. Daarbij wordt gezocht naar een integrale oplossing met meerwaarde voor (in elk geval) natuur, recreatie en duurzame energieopwekking.

De Afsluitdijk is niet alleen belangrijk voor het IJsselmeer. Ook op het systeem van de Waddenzee heeft deze dijk veel invloed. Aan de Waddenzeekant van de Afsluitdijk bestaan zeer belangrijke natuurwaarden. Met een brakke zone tussen het zoute en het zoete water bestaan kansen voor het terugbrengen van een systeem dat schaars is in het Waddengebied. En de overgang zoet-zout biedt ook kansen voor energieopwekking (osmose). Kortom, het bruist van de belangen, wensen en ideeën rond de 75-jarige Afsluitdijk. Voor het ecosysteem van de westelijke Waddenzee zijn deze ontwikkelingen belangrijk. Als ze goed vorm worden gegeven kunnen ze de nu harde grens verzachten en helpen de ontbrekende of onderontwikkelde elementen van het Waddenecosysteem te realiseren. Samen met het ontwikkeltraject Integrale agenda voor de Eems-Dollard is dit een geografisch bepaald ontwikkeltraject. De initiatieven van de andere ontwikkeltrajecten werken ook in dit traject door.

Afbakening

Dit ontwikkeltraject neemt niet de toekomstverkenning Afsluitdijk over. Wel beoogt dit ontwikkeltraject dat de uitgangspunten voor natuurherstel een volwaardige plek in de voorkeursbeslissing en de daarna volgende uitvoering krijgen. Dit ontwikkeltraject draagt dus onderwerpen aan voor de te nemen beslissingen en voor aanpalende ontwikkelingen rond de Afsluitdijk. Overigens was in de toekomstverkenning en verdere besluitvorming voorzien in een traject van burgerparticipatie.

Doelstelling

De uitdaging is om de bij de renovatie en het toekomstbestendig maken van de Afsluitdijk ook de natuurkwaliteiten van de Waddenzee (en het IJsselmeer) te versterken. Bij de renovatie van de dijk liggen de kansen voor natuur vooral in het 'verzachten' van de harde scheiding en tussen de zoet- en zoutwaterovergangen en het deels terugbrengen van de dynamiek tussen het IJsselmeer en de Waddenzee, bijvoorbeeld door een zorgvuldig spuiregime en ruime vispassages. De noodzaak van klimaatadaptatie maakt dat een meegroeiende, robuuste variant de voorkeur zal verdienen. Bij het kiezen van een visie en zeker bij het inrichten van de waddenzijde van de dijk moet binnen de randvoorwaarden van veiligheid het waddensysteem leidend zijn. Het inrichten van een overgangsbekken van de dijk is een mogelijkheid die in een voorkeursbesluit in 2010 wordt uitgewerkt. Naast deze zaken zijn er kansen voor het ecosysteem voor de korte termijn, zoals het instellen van een aangepast spuiregime. Zie daarvoor de betreffende ontwikkeltrajecten.

Relatie met streefbeeld

Dit is samen met het ontwikkeltraject Eems-Dollard een geografisch, en minder een thematisch ingesteld ontwikkeltraject. Dat betekent dat nagenoeg alle elementen van het streefbeeld 2030 voor dit traject van toepassing zijn, schoon en helder water, randen van de Waddenzee, voedsel in overvloed, aanwezigheid biobouwers en (internationale) verbindingen. Het streefbeeld vermeldt verder: *Het spuien van zoet water bij de Afsluitdijk ... gebeurt veel gespreider in tijd en plaats, zodat voor het mariene leven dodelijke zoetwaterbellen vermeden worden en er juist een continue lokstroom van zoet water ontstaat...* De overgangen naar het IJsselmeer en Lauwersmeer zijn minder hard en beide gebieden vervullen weer een functie voor de Waddennatuur.

Oplossingsrichtingen

In wezen is dé oplossingrichting van dit ontwikkeltraject het geïmplementeerd krijgen van de sleutelfactoren van natuurherstel van het Waddenecosysteem in de Toekomstverkenning Afsluitdijk, het beleid met betrekking tot het IJsselmeer (Deltaprogramma) en andere ontwikkelingen rond de afsluitdijk die een positief of negatief effect kunnen hebben op het Waddenecosysteem.

Agenda traject Afsluitdijk

Reeds geïnitieerde of geplande maatregelen bestaand beleid.

- 'Traject om te komen tot een Voorkeursbeslissing: onder leiding van het Directoraat-Generaal Water van Verkeer en Waterstaat wordt door Rijkswaterstaat een verkenning uitgevoerd die medio 2010 tot een voorkeursbesluit van het kabinet zal leiden. De uitgangspunten en overwegingen uit dit Programma Naar een Rijke Zee zullen een plaats vinden in het beoordelingsmodel.
- In planontwikkeling Afsluitdijk wordt aandacht besteed aan zoet-zout overgangen en het aparte traject waarin een nieuwe spuilocatie (ES2) nabij Kornwerderzand wordt ontwikkeld. Dit laatste project ES2 is gericht op het uiterlijk 2016 realiseren van extra spuicapaciteit in de Afsluitdijk. Omdat het project zich in een andere fase bevindt (halverwege planstudie) dan de renovatie van de Afsluitdijk is er voor gekozen dit project autonoom te laten bestaan. Wel vindt er een intensieve afstemming plaats tussen beide projecten, waarbij tevens de uitgangspunten (klimaatscenario's en dergelijke) worden afgestemd.
- Deltaprogramma: deelprogramma IJsselmeer en Waddengebied

Agenda voor de korte termijn 2010 - 2011

- Inbrengen van probleemanalyse en oplossingsrichtingen in planproces extra spuicapaciteit; ecologisch verantwoord spuien (nadere definiëring ecologisch verantwoord spuien).
- Inbrengen en ondersteunen van ecologische probleemanalyse en oplossingsrichtingen in het planproces voor de Afsluitdijk. Het programma 'Naar een Rijke Zee' kan daartoe een plaats krijgen in de criteria, wensen en mogelijkheden van het planproces. Ook zal de 'burgerparticipatie' daartoe een volwaardige plaats krijgen in het planproces.
- Opstellen gezamenlijke agenda voor inbreng in voorkeursscenario, waaronder mogelijk de volgende punten:
  - o Verkenning slibhuishouding en zandtransporten aan de wadzijde van de Afsluitdijk

- o Verkenning kansen voor herstel biobouwers (mosselbanken, zeegras, kwelders) in relatie tot ingrepen rond Afsluitdijk
- o Vismigratie kansen uitwerken
- o Brakke zone aan IJsselmeerkant als herstel van estuarium onderdelen te benutten
- o Opzetten monitoringsprogramma en modellering slib- en zandtransporten in het kombergingsgebied Marsdiep
- o Verkenning landschappelijke inpassing Afsluitdijk in Wadden(wildernis)beeld.

Verdere stappen vanaf 2011

Afhankelijk van het voorkeursbesluit en afhankelijk van Deltaprogramma over rol van IJsselmeergebied.

Betrokkenen partijen

Directeurenoverleg Afsluitdijk (VenW, RWS, LNV, VROM en FIN) Def., OCW, CWN, VBIJ, provincies Noord-Holland en Friesland, gemeenten, marktpartijen en onderzoekspartijen etc.

Relatie met andere ontwikkeltrajecten

Het traject 'Afsluitdijk' hangt samen met de trajecten:

- Completeren voedselweb
- Stimuleren sedimentstabiliserende biobouwers;
- Overgangen vaste land - natte wad

Relatie met bestaande en beleidstrajecten:

Belangrijkste trajecten: Uitwerking Deltaprogramma IJsselmeer, Beheerplan Natura2000 Waddenzee en Noordzeekustzone en IJsselmeer en Stroomgebiedplannen en maatregelenpakket Kaderrichtlijn Water.

8.5 Cluster en Traject Internationale inbedding

PM. voorgestelde monitoringtrajecten nog te checken

Beschrijving

In juni 2009 is de Nederlands-Duitse Waddenzee door de UNESCO aangewezen als Werelderfgoed gebied. Met de aanwijzing gaf de UNESCO ook aanbevelingen mee voor versterking van het Werelderfgoed: betrokkenheid van Denemarken, ontwikkelen van een overall strategie voor recreatie en toerisme, ontwikkeling van een monitoringprogramma voor exoten, versterken van de samenwerking met de landen langs de 'african eurasian flyway'. Ook beveelt de commissie een voortdurende aandacht voor 'key treaths'. Deze aanbevelingen zullen in trilateraal verband moeten worden opgepakt. Maar de aanbevelingen zijn ook relevant voor het Programma Naar een Rijke Waddenzee en liggen in lijn met de aanbevelingen uit de bouwsteen Internationaal.

De oplossingsrichtingen van de Themagroep Internationaal, zoals ook samengevat in paragraaf 6.6. (advies van de themagroep 'internationale functie van de Waddenzee') richten zich, ten eerste op de implementatie van een 'early-warning' systeem voor gebieden langs de trekroute, wadvogels, zeezoogdieren, vissen. Het gaat daarbij om het borgen van afstemming van huidige monitoring en nieuwe onderzoeksvoorstellen, zowel nationaal, trilateraal als internationaal. Zo wordt het in de bouwsteen uitgewerkte voorstel voor geïntegreerde populatiemonitoring van vogels verbonden met de het voorstel uit de positionpaper van de Waddenacademie 'Metawad: de Waddenzee als zwakke schakel in een internationaal meta-ecosysteem' (25 juni 2009).

Maatregelen vanuit het Natuurherstelprogramma gericht op het thema Internationaal zullen worden afgestemd in trilateraal verband. Daarmee wordt het mogelijk de maatregelen ook breder in te zetten dan alleen in de Nederlandse Waddenzee. Ook biedt het de mogelijkheid te leren van het functioneren en de invloed van het management daarop van/in de Duitse en Deense Waddenzee. We leggen de relatie met de huidige trilaterale monitoring en de voorstellen die in het geactualiseerde Wadden Sea Plan en Joint Declaration voorliggen.

De tweede oplossingsrichting uit de Bouwsteen 'Internationale Samenhang' voor het verkennen (zowel inhoudelijk als politiek) van het overdragen van gebiedsgebonden bevoegdheden aan een orgaan met een trilateraal werkgebied is op dit moment niet aan de orde. Tijdens de trilaterale conferentie op Sylt voorjaar 2010 zal de nieuwe Waddenseaboard worden geïnstalleerd om de samenwerking tussen de drie landen voor de Waddenzee verder te versterken.

Een goede bescherming van de Waddenzee en de andere gebieden langs de trekroute staat of valt bij internationale samenwerking. Huidige activiteiten en nieuwe actievoorstellen zowel vanuit UNESCO, de trilaterale samenwerking, internationale verdragen als de bouwsteen 'Internationale Samenhang' liggen in elkaars verlengde en zijn voor korte en lange termijn geagendeerd in het ontwikkeltraject.

Voor een gedeelde financiering en gezamenlijk draagvlak is het zaak om de inzet primair te richten op acties die in het verlengde liggen van het trilaterale Waddenseaplan en het bijbehorende actieprogramma. Maatregelen die verder gaan dan de acties die in trilateraal verband zijn afgesproken zullen niet direct op (financiële) ondersteuning van Duitsland en Denemarken kunnen rekenen. Nederland kan daarin, zoals bovenbeschreven, wel nadrukkelijk het voortouw innemen. In de komende vergaderingen van de TWG zal Nederland het Programma Naar een Rijke Waddenzee en de voorgestelde (internationale) acties dan ook agenderen om deze te verankeren in het actieprogramma van het Waddenseaplan.

In het verlengde van de aanbevelingen vanuit de UNESCO, de bouwsteen Internationaal en de Waddenacademie, alsmede de ontwikkelingen en ervaringen trilateraal richt het Programma 'Naar een Rijke Zee' zich voor de korte termijn op:

Agenda traject Internationale inbedding

Agenda voor de korte termijn 2010-2011

1. Staat en beheer ecosysteem

a. Implementatie 'early warning'-systeem

- 'Early warning'-systeem vogels
    - ontwikkelen en operationaliseren nationale geïntegreerde populatiemonitoring voor 13 soorten (2010-2012)
    - Operationaliseren trilaterale broedvogelmonitoring 10 soorten (2010)
    - Uitwerken en operationaliseren trilateraal alert systeem (2010-2011)
  - Monitoringprogramma in TMAP voor Vis (2010)
  - 'Early warning'-systeem gebieden
    - Opzetten en operationaliseren geïntegreerde monitoring via WaLTER (2010-2012)
    - Opzetten en operationaliseren trilaterale inventarisatie kombergingsgebieden (2010-2011)
    - Opzetten geïntegreerde monitoring via LTER in overwintergebieden (2010-2011)
    - Evaluatie onderzoek broedgebieden (Rusland) afgelopen 15 jaar (ganzen en steltlopers) en uitwerken nieuw werkplan (2010)
    - Exoten (doorvoeren afspraken UNESCO Werelderfgoed) (start: 2010)
  - 'Early warning' benutten in beleids- en beheerscyclus (beleidsrelevantie) (start: 2010)
- b. Structurele financiering voor structurele monitoring (start: 2010)*

2. Internationale samenwerking Oost-Atlantische vogeltrekroute

- Verkenning & prioritering aansluiting Nederland bij bestaande en geplande activiteiten binnen AEW (2010)

- Definiëring gerichte projecten ihkv Wings over Wetlands' 'Critical Sites Network' en aansluiting bij andere rijksprogramma's (2010-2011)
- Planontwikkeling voor organiseren van draagvlak, versterken van lokale capaciteit en structuren voor natuurbescherming en uitwisselingsprogramma's (2010-2011)

Agenda op hoofdlijnen lange termijn

1. Staat en beheer ecosysteem

a. Implementatie 'Early warning'-systeem

- 'Early warning'-systeem vogels
  - Nationale geïntegreerde populatiemonitoring voor 13 soorten is structureel (2012) en wordt ook trilateraal doorgevoerd (2015-2020), als aanvulling op de trilaterale (broed)vogelmonitoring.
  - Uitvoeren nieuw werkplan onderzoek broedgebieden
- Kennisontwikkeling levenscyclus en gebruik gebieden vissen (2013-2020)
- Naar een 'early warning'-systeem voor zeezoogdieren (voortzetting bestaande monitoring (2012-2020))
- Naar een 'early warning'-systeem voor gebieden langs de hele flyway
  - Vijf- tot tienjaarlijkse inventarisatie kombergingsgebieden Waddenzee
  - Opzetten geïntegreerde monitoring via LTER langs hele flyway (2012-2020)
- 'Early warning' benutten in beleids- en beheerscyclus (beleidsrelevantie) (conform tijdpad implementatie early-warning systemen)

b. Herstelkansen verdwenen soorten

c. Structurele financiering voor structurele (doorvoeren: 2011-2020)

Verkenning noodzaak (zowel politiek als inhoudelijk) implementatie trilaterale Waddenzee autoriteit.

2. Overheid

- Verkenning en verdere implementatie internationale afwegingskaders (start verkenning: 2011)
- Afstemming trilateraal beleid op Waddenzeeherstel

3. Internationale samenwerking Oost-Atlantische vogeltrekroute

- Voorzetten aansluiting Nederland bij bestaande en geplande activiteiten binnen AEWA (2011-2020)
- Uitvoeren Wings over Wetlands' 'Critical Sites Network' en aansluiting bij andere rijksprogramma's

- Verkenning planontwikkeling voor organiseren van draagvlak, versterken van lokale capaciteit en structuren voor natuurbescherming en uitwisselingsprogramma's (uitvoering 2011-2020)

Betrokken actoren

CWSS, Duitse en Deense overheden, CWN, Wetlands Internationale, WNF, Birdlife International, FIBA, LNV, BUZA, etc.

Relatie met andere ontwikkeltrajecten

Het traject 'Internationale inbedding' hangt samen met de ontwikkeltrajecten:

- Completeren voedselweb (maatregelen ook in trilateraal verband uitvoeren)
- Biobouwers (mn leren van experimenten en ervaringen trilateraal en UK)
- Verduurzaming visserij (mn MSC certificering ook in trilateraal verband, alsmede visie duurzame visserij)
- Leren van kombergingsgebieden (maatregelen in trilateraal verband uitvoeren)
- Innovatie in baggeren en transport (leren van andere delen trilaterale Waddenzee)
- Integrale management agenda Eems-Dollard (relatie Duitsland)
- Randen Waddenzee (maatregelen ook in trilateraal verband uitvoeren)
- Klimaat en slimmere zandtoevoer (maatregelen ook in trilateraal verband uitvoeren)

9 Borging van het beheer van het herstelde wad

In het Plan van Aanpak Programma 'Naar een rijke Waddenzee' is opgenomen dat bij de integrale aanpak van het natuurherstel ook hoort het behoud van het bereikte herstel met een bijbehorende geïntegreerd instrumentarium. In de notitie "integraal beheer voor het wad" (Beheerraad februari 2009) staat: *"Beheer is te zien als sluitstuk van de beleidscyclus. Uit de agendering, het beleid, de vaststelling van doelen en het maatregelenpakket volgt het beheer"*. Bij beheer van het natte wad wordt veelal gedacht aan fysiek beheer. Echter bij beheer van het natte Wad gaat het daarnaast ook om monitoring, regulering (zoals het verlenen van vergunningen en vastleggen in beheerplannen), handhaving en inspectie, educatie/voorlichting/gastheerschap en financiële borging van het beheer.

Activiteiten korte termijn

De basisbenadering in dit programma voor de korte termijn (2010-2011) is dat bij de concrete projecten afspraken gemaakt worden over het beheer, over welke aspecten van integraal beheer het gaat, wie verantwoordelijk is en hoe het beheer gefinancierd en gereguleerd wordt. Zo zullen bij bv. kwelderherstel primair afspraken gemaakt moeten worden over de verantwoordelijkheid van het fysiek beheer en de borging van de financiering van het beheer. Bij de recente sluiting van De Vlieter ligt het accent van beheer veel meer op regulering (inzet art. 20 instrumentarium) en de monitoring van de effecten en evaluatie daarvan.

Activiteiten langere termijn

Bovenstaande benadering voor de korte termijn moet worden ondersteund door onderliggende beelden en analyses. Daartoe heeft de Beheerraad recent een gezamenlijk toekomstbeeld geformuleerd over het beheer van de Waddenzee. Belangrijke elementen in deze toekomstvisie zijn: een gedeelde visie op beheer bij de beherende organisaties, het invullen van de 'witte' vlekken waar aanvullend beheer wenselijk is, een heldere verantwoordelijkheid, heldere doelen voor het beheer en (ondanks de verschillende verantwoordelijkheden) één werkwijze en benadering van de gebruikers op het Wad.

Verdere uitwerking behelst in ieder geval dat het volgende wordt uitgewerkt:

- Heldere afspraken over rol- en taakverdeling in het beheer. Met name moet duidelijk worden wie opdrachtgevers zijn en welke partijen de uitvoering kunnen doen. Hier ligt met name een rol voor de Beheerraad.
- Middelen die ook structureel beschikbaar zijn om doelen en resultaten te realiseren. In het hoofdstuk organisatie en financiën wordt hier op ingegaan.
- Verwerking en vastlegging van doelen en resultaten in relevante regelgeving en beheerplannen. Dit zijn zowel beheerplannen van de individuele beheerders voor specifieke gebieden als de Natura 2000 beheerplannen. Tevens kan het daarbij gaan om de inzet van het Visserijbesluit of art. 20 van de Natuurbeschermingswet.

- Afstemming en samenwerking tussen alle betrokken beheerders ten aanzien van de diverse doelen en elementen van het beheer.
- Adequate monitoring en evaluatie van de voortgang van het Programma 'Naar een rijke Waddenzee', maar vooral ook de monitoring van de resultaten van maatregelen. In het volgende hoofdstuk wordt hier separaat op ingegaan (eerste opzet voor 1 oktober, verdere uitwerking na 1 oktober)

10 Borgen van het cyclisch proces van 'leren door doen'

Kernpunten kennisstrategie

Dit Programma 'Naar een rijke Waddenzee' kent als centrale strategie voor natuurherstel 'leren door doen', waarbij voortdurend moet kunnen worden gezien of de verwachtingen over de effecten van maatregelen en innovaties overeenkomen met opgedane ervaringen in de praktijk. Kernpunten voor de kennisstrategie en monitoring zijn daarbij:

- Lerende aanpak: Voor zowel het Programma 'Naar een rijke Waddenzee' als het transitieproces geldt: stappen zetten, effecten op ecologie en economie monitoren, lessen trekken en nieuwe stappen op basis daarvan voorbereiden.
- Kennis over effecten van maatregelen zal plaatsvinden d.m.v. intensieve en onafhankelijke monitoring.
- Monitoring en onderzoek hebben tot doel: leren van de effecten van maatregelen en innovaties en risicoreductie van ongewenste effecten die inherent zijn aan het transitieproces.
- Essentieel is het organiseren van feedback: Informatie en communicatie over onderzoekresultaten in het transitieproces, opdat nieuwe inzichten kunnen worden benut bij het bepalen van de verdere transitie.
- Door het experimentele karakter van het transitieproces en het Programma 'Naar een rijke Waddenzee' is het karakter van het onderzoek op onderdelen vanzelfsprekend eveneens experimenteel. De aanpak maakt dat ook monitoring en onderzoek ook een lerend, adaptief karakter hebben.

Dit betekent dat in deze beginfase van de uitvoering van het Programma 'Naar een rijke Waddenzee' niet een omvattend vastgesteld onderzoeksprogramma gemaakt moet worden dat voor de lange termijn de te onderzoeken vragen en monitoring inhoudelijk en organisatorisch vastlegt.

Wel gaat het erom om voor meerdere jaren een onderzoeksagenda op te stellen die het mogelijk maakt kennisvragen te ordenen naar urgentie. Onderzoek dat noodzakelijk is om de eerste stappen in het transitie proces van een goed kennisfundament te voorzien, moet tijdig en adequaat worden uitgevoerd.

Er is natuurlijk al veel relevant onderzoek gedaan (1) en ook lopen er nog allerlei relevante onderzoekstrajecten (2) en is er sprake van andere routes waarlangs relevant onderzoek nog gaat worden opgestart (3). Vanwege kosteneffectiviteit, maar zeker ook om wetenschappelijke kwaliteit te bevorderen, is het voor de kennisstrategie van belang hierbij maximaal aansluiting te vinden. Daarbij gaat het om zowel nationale als internationale onderzoeksactiviteiten, voor het merendeel met publieke middelen gefinancierd. Binnen Nederland zijn in ieder geval onderzoeksprogramma's van V&W/Rijkswaterstaat en OCW (NWO/ZKO) relevant.

Met de Waddenacademie is de afspraak gemaakt om nauw samen te werken bij het noodzakelijke en continue proces van onderzoeksafstemming. Afgesproken is dat een gezamenlijk team met betrokkenen van het programma en de Waddenacademie begin 2010:

- o De overlap in kennisbehoefte en -agenda's van De Waddenacademie en het Programma 'Naar een rijke Waddenzee' nader in kaart brengt. Vastgesteld is dat er grote overlap aanwezig is.
- o Die kennisagenda's omzetten naar een werkprogramma voor 2010 en zo mogelijk ook 2011-2012
- o Onderdelen van het werkprogramma zijn:
  - Beoordelen en prioritering van de kennisvragen tegen de achtergrond van de beschikbare budgetten, aanwijzen prioritair onderzoek & monitoring
  - Nader definiëren daarvan (vraagstelling uitwerken, grote lijnen van de onderzoeksmethodiek uitwerken, verband met uitvoeringsprojecten van het programma naar een rijke Waddenzee, LTER en andere partijen leggen, relatie leggen met reeds lopende onderzoeken)
  - Initiëren daarvan (fondsen identificeren en aanspreken, onderzoeksinstellingen benoemen) of koppelen met bestaande kennistrjecten
  - Taken verdelen tussen De Waddenacademie en de programmaorganisatie om het bovenstaande te bewerkstelligen

Hierbij is het van belang om goed in de pas te lopen met lopende en te ontwikkelen kennisstrategieën van opdrachtgevers. Bij de beoordeling van de kennisvragen voor de financiering daarvan houden de verschillende partners hun eigen verantwoordelijkheid.

Evaluatie en voortgangsrapportage

In het Plan van Uitvoering is afgesproken:

"Jaarlijks vindt een brede evaluatie van de voortgang plaats, waarin wordt teruggekeken op de eerdere ingezette stappen, de resultaten van de lopende monitoring worden geëvalueerd, wordt bezien of het traject zo uitpakt als eerdere werd ingeschat, en wordt vooruitgekeken naar de volgende stappen."

"In 2014 wordt een algehele tussenbalans van de geboekte resultaten en gedane inspanningen opgemaakt, zowel bij de uitvoering van het Programma 'Naar een rijke Waddenzee' als bij de uitvoering van de mosseltransitie."

In dit Programma 'Naar een rijke Waddenzee' wordt bij de genoemde evaluatiemomenten aangesloten. Dat wil zeggen dat jaarlijks de programmamanager rapporteert aan de Regiekamer over de voortgang van de ontwikkelingstrajecten, de voortgang van de projecten en de effecten van de daarbinnen uitgevoerde maatregelen (zie volgend hoofdstuk).

In 2014 vindt dan een breder evaluatie plaats.

11 Organisatie van de uitvoering

11.1 Inleiding

Het Programma Naar een Rijke Waddenzee is een uitvoeringsprogramma, dat lopende en nieuwe initiatieven met elkaar verbindt, dat direct start met concrete maatregelen waar het kan en dat op basis van leren door doen nieuwe projecten voor natuurherstel initieert. *Het programma neemt de aansturing of uitvoering van bestaande initiatieven van organisaties niet over, maar probeert deze vooral te verbinden aan het geformuleerde streefbeeld, andere initiatieven, kennisvragen, etc. en initieert met de organisaties in het gebied nieuwe initiatieven.*

De uitvoering van het programma vraagt dus om een organisatie die direct aan de slag gaat met het verbinden van lopende projecten en initiatieven, nieuwe samenwerkingsverbanden vorm kan geven, die complexe processen in beweging brengt en die het programma Naar een Rijke Waddenzee stevig positioneert. De uitvoeringsorganisatie van het programma sluit aan bij bestaande organisaties in het Waddengebied en heeft tegelijkertijd voldoende zelfstandigheid om de uitvoering echt op gang te brengen.

De uitvoering van het programma 'Naar een rijke Waddenzee' staat in deze paragraaf centraal.

11.2 De partners van het Programma 'Naar een rijke Waddenzee'

Bij het opstellen van het programma 'Naar een rijke Waddenzee' werken Rijk, regionale overheden, natuurorganisaties en in toenemende mate gebruikers van de Waddenzee nauw samen.

Het eigenaarschap van het programma 'Naar een rijke Waddenzee' wordt hiermee door veel partijen gedragen en dat maakt het plan sterk. Tegelijkertijd vraagt de uitvoering van het plan om een slagvaardige organisatie, die krachtig genoeg is om op korte termijn initiatieven op te pakken en die flexibel genoeg is om ruimte te bieden voor ontwikkelingen in de toekomst. Voorwaarde daarvoor is dat:

de programmaorganisatie

- optimaal gebruik maakt van bestaande (uitvoerings)organisaties in het Waddengebied,
- goed verbonden is met lokaal, regionaal en rijksbestuur, de gebruikers in het gebied en natuurorganisaties,
- voldoende zelfstandig is om nieuwe initiatieven te initiëren,
- beschikt over de juiste mensen en voldoende budget,
- ruimte heeft een organisatie in ontwikkeling te zijn die in 2014 wordt geëvalueerd.

11.3 Uitgangspunten voor de programmaorganisatie

De programmaorganisatie hanteert dezelfde uitgangspunten als het programma Naar een Rijke Waddenzee zelf:

- Stroomlijning
De programmaorganisatie stemt lopende en nieuwe initiatieven op elkaar af (maar neemt de aansturing of uitvoering van bestaande initiatieven niet over)
- Richting geven
Het streefbeeld zoals beschreven in De Rijke Zee staat centraal voor alle activiteiten.
- Andere manieren van samenwerken
Het aanjagen en faciliteren van coalities om tot kansrijke ontwikkelingen te komen.
- Leren door doen
De nadruk op doen waar het kan, de ruimte voor leren waar het nodig is en het organiseren van de monitoring en het terugkoppelen naar nieuwe initiatieven.

Op basis van deze uitgangspunten zijn bevoegd gezag van Rijk en regio, natuur(belangen)organisaties en gebruikers van het wad vertegenwoordigd in alle lagen van de organisatie: van de uitvoering van de initiatieven tot de sturing van het programma. Deze nieuwe manier van samenwerken vraagt van elke organisatie om uit te stijgen boven haar eigen organisatietaak en vraagt om mensen die daar steeds weer opnieuw toe kunnen verleiden, het vraagt om mensen die zich eigenaar voelen van het programma en die zich verantwoordelijk voelen voor de uitvoering ervan. Het vraagt om aanjagers die lastige trajecten kunnen oppakken, nieuwe samenwerkingsvormen kunnen laten ontstaan en initiatieven kunnen laten uitgroeien tot een uitvoeringsagenda, het vraagt om mensen die 'meters kunnen maken' in de uitvoering omdat ze tijd hebben voor de uitvoering van het programma; het vraagt om overzicht en bundeling van krachten.

11.4 De programmaorganisatie

De programmaorganisatie van het programma Naar een Rijke Waddenzee heeft drie belangrijke functies te vervullen:

- Uitvoeren
- Coördineren en monitoring
- Sturen

De uitvoering van de activiteiten in het programma ligt primair bij de bestaande organisaties in het gebied. De coördinatie en de monitoring van het programma zijn de verantwoordelijkheid van het programmateam, de sturing van het programma is de verantwoordelijkheid van de Regiekamer.

De programmaorganisatie in beeld:

11.4.1 De Regiekamer stuurt

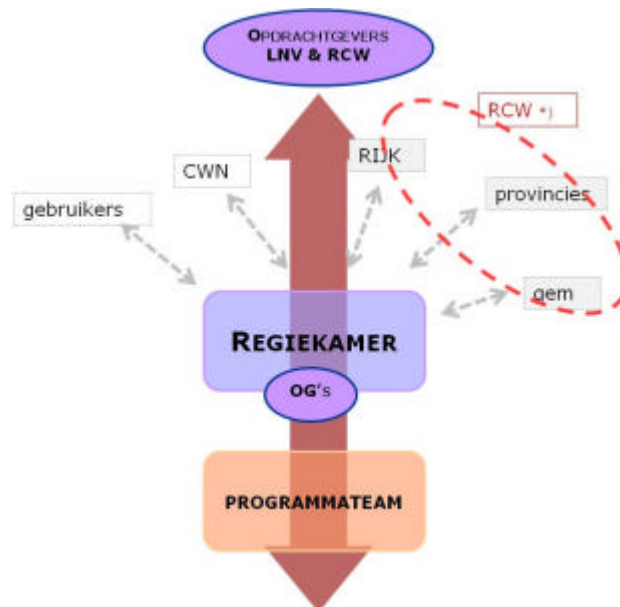
De Minister van LNV en het Regionaal College Waddengebied (vertegenwoordigd door de voorzitter van de RCW) geven opdracht voor de uitvoering van het programma Naar een Rijke Waddenzee. De Minister van LNV is hierbinnen eindverantwoordelijk voor het natuur- en visserijbeleid in Nederland. De RCW staat borg voor de regionale bestuurlijke en maatschappelijke inbedding van het programma.

De sturing van het programma vraagt om een brede groep die het eigenaarschap van de uitvoering van het programma als verantwoordelijkheid op zich neemt, de Regiekamer draagt het Programma 'Naar een rijke Waddenzee'. De Regiekamer vormt het bestuur van het programma en vervult de volgende functies:

- Er op toezien dat het programma uitgevoerd wordt in het afgesproken tempo en met inzet en betrokkenheid van partijen die samenwerking zijn aangegaan.
- De richting van de uitvoering van het programma jaarlijks vaststellen; doelen bijstellen waar nodig.
- De gezamenlijke verantwoordelijkheid voor de uitvoering van het programma blijvend dragen en stimuleren bij overheden, terreinbeheerders, belangenorganisaties en gebruikers van het Wad.

- Het (bestuurlijke) gezicht zijn van het programma naar buiten toe en in de eigen organisaties.
- Besluiten nemen binnen de kaders van het programma; ambassadeur voor genomen besluiten zijn wanneer instemming van overheden noodzakelijk is (erkennen bestaande democratische afspraken).
- Beslechten van meningsverschillen.
- De uitvoering van het programma mogelijk maken door verantwoordelijkheid te dragen voor financiering en bemensing van het programma.
- Vervullen van het opdrachtgeverschap richting programmateam.

*) In de RCW zijn ook de waterschappen vertegenwoordigd. Inbreng van waterschappen in onderdelen van het programma wordt op niveau van de Regiekamer verzorgd door de beide regisseurs natuur en in de ontwikkelingsrichtingen op projectniveau rechtstreeks met betreffende waterschap.

De Regiekamer gevormd door:

- afvaardiging van het Rijk (LNV en RWS),
- een afvaardiging van de regio (Regionaal regisseur natuur RCW en gemeentelijke vertegenwoordiging),
- een afvaardiging van de natuurorganisaties (drie natuurbelangenorganisatie(s) en terreinbeheerder(s)),
- een afvaardiging van de gebruikers van het wad (drie, uit de sectoren visserij, recreatie en economie algemeen).

De Regiekamer heeft een onafhankelijke voorzitter die het streefbeeld van de Rijke Zee en de werkwijze van het programma belichaamt en kan uitdragen. De voorzitter ziet er op toe dat de Regiekamer de integrale uitvoering van het programma stuurt. Hij/zij stimuleert de leden van

de Regiekamer het gezamenlijk belang, de uitvoering van het programma, steeds voorop te stellen. De voorzitter moedigt de leden van de Regiekamer aan verder te kijken dan de grenzen van de eigen organisatie, elkaar te helpen waar mogelijk én elkaar aan te spreken waar nodig. De voorzitter staat boven alle partijen, stuurt op het proces in de Regiekamer zelf en vertegenwoordigt zelf alleen het belang van de uitvoering van het programma Naar een Rijke Waddenzee.

De vertegenwoordigers van het rijk dragen, waar nodig, zorg voor de afstemming met andere relevante departementen, zoals bijv. VROM, EZ, Defensie.

Tot de evaluatie van de programmaorganisatie (2014) komt de Regiekamer vier maal per jaar bijeen.

11.4.2 Het dagelijks opdrachtgeverschap

Vanuit een breed platform als de Regiekamer is een compact 'dagelijks bestuur' nodig om via directe lijnen met de programmamanager beslissingen te kunnen nemen. Het Rijk (LNV, convenant Mosseltransitie) en de Regio (Beheer & Ontwikkelingsplan) zijn de opdrachtgevers van de uitvoering van het Programma 'Naar een rijke Waddenzee' en daarom de aangewezen partijen om het dagelijks bestuurlijk opdrachtgeverschap invulling te geven. De regisseurs Natuur van de RCW nemen deze taak op zich, waarmee de verbinding met Rijk en regio goed is vormgegeven.

De dagelijks bestuurlijk opdrachtgevers:

- Fungeren als dagelijks aanspreekpunt namens de bestuurlijk opdrachtgevers voor de programmamanager en het programmabureau.
- Zijn de schakel tussen de Regiekamer en de programmamanager.
- Dragen zorg voor besluitvorming op overheidsniveau wanneer meningsverschillen binnen de Regiekamer niet opgelost kunnen worden of de bevoegdheid van de Regiekamer te boven gaan, met in achtneming van de verantwoordelijkheid die de Minister van LNV heeft voor het natuur-en visserijbeleid ook in internationaal verband.

11.4.3 Het programmabureau coördineert de uitvoering en organiseert de monitoring

Het programmabureau is de spin in het web en verantwoordelijk voor de dagelijkse uitvoering van het programma. Zij is dagelijks gezicht van het Programma 'Naar een rijke Waddenzee', het programmateam coördineert de uitvoering en organiseert de monitoring van het programma.

Het programmabureau bestaat uit een programmamanager, de trekkers van de ontwikkelingstrajecten en een compacte staf (aanjagers, secretaris, secretariaat, financiering en communicatie).

Het programmabureau draagt bovendien zorg voor de organisatie van een goede monitoring van het programma.

Er zal een directe link tussen het programmabureau en de wetenschappelijke kennisbronnen voor het natte wad zijn. De Waddenacademie speelt hier een rol in. De vormgeving van het monitoringsprogramma en de organisatie van de link met de kennisbronnen is uitgewerkt in hoofdstuk 10.

Het programmabureau stelt tweejaarlijks een uitvoeringsagenda op, die jaarlijks wordt bijgesteld. Hierin staat beschreven welke concrete projecten in het kader van het programma uitgevoerd worden en welke mijlpalen voor de initiatieven op de agenda staan. Het programmateam organiseert jaarlijks een conferentie. De conferentie is een ontmoetingspunt voor (het ontstaan van) nieuwe samenwerkingsvormen en voor het uitwisselen van de resultaten van leren door doen.

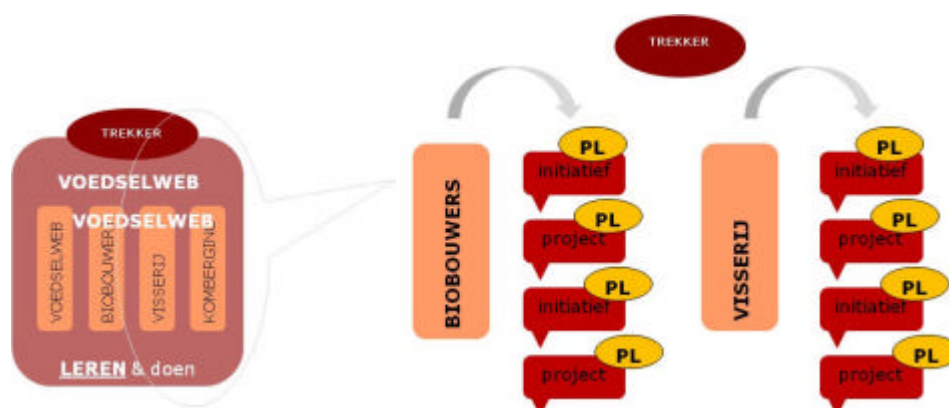
Het programmabureau:

- Verbindt bestaande initiatieven
- Brengt hiervoor de juiste partijen bij elkaar aan tafel
- Stemt de initiatieven onderling op elkaar af en zorgt voor integrale uitvoering (over de grenzen van de ontwikkelingstrajecten heen)
- Zorgt voor een adequate afstemming met het opstellen van het beheerplan N2000, de uitvoering van maatregelen in het kader van KRW en de uitwerking van de plannen voor het Deltaprogramma
- Start met betrokken partners zelf initiatieven die om een onafhankelijke trekkersrol vragen.
- Stimuleert dat maatregelen in uitvoering worden genomen
- Verzorgt de communicatie over het programma
- Ondersteunt de partners van het programma bij het zoeken van financieringsbronnen voor de uitvoering van maatregelen in het programma en kijkt ook naar financieringsbronnen op de langere termijn.
- Rapporteert over de voortgang van de uitvoering van het programma aan de Regiekamer.
- Rapporteert over de besteding van het budget van het programma aan de Regiekamer
- Organiseert de monitoring van het programma (de leercirkel: meten, interpreteren en vertalen, toepassen van gegevens, aanpassen van uitvoering of doelen)
- Stelt tweejaarlijks de richting van de uitvoering voor aan de Regiekamer en past deze jaarlijks aan (uitvoeringsprogramma)
- Treft elkaar wekelijks, tijdens de programmadag

De tien ontwikkelingstrajecten zijn georganiseerd in drie clusters (+ internationaal) die ieder een eigen accentverschil kennen in de balans tussen 'leren door doen'. Daarmee verschilt ook het uitvoeringstempo van de clusters.

Ieder cluster krijgt een eigen trekker (niet altijd een full time functie per cluster). Deze trekkers zijn aanjagers, procesversnellers. Binnen het programmateam Programma 'Naar een rijke Waddenzee' zijn de trekkers gezamenlijk verantwoordelijk voor de verbinding tussen de verschillende ontwikkelingstrajecten, de Waddenzee is tenslotte een samenhangend systeem.

Samen met de projectleiders van de initiatieven en projecten in de ontwikkelingstrajecten van het programma vormt elke trekker een ontwikkelingsteam.

Naast de trekkers van de clusters zet het programmabureau zonnig 'aanjagers' in die afhankelijk van de te initiëren processen en de bestaande initiatieven kunnen worden ingezet om processen verder te ontwikkelen. Deze 'aanjagers' zijn procesmanagers die complexe trajecten in beweging kunnen brengen, die partijen kunnen verbinden in nieuwe samenwerkingsvormen om zo creatieve oplossingen te vinden.

De staf van het programmateam is ondersteunend voor de programmamanager en voor de trekkers van de ontwikkelingstrajecten.

Daarnaast is de staf verantwoordelijk voor een aantal algemene taken, zoals

- Het programmasecretariaat,
- Budgetbewaking van het programma en ondersteuning verwerven financiering initiatieven programma
- Opstellen (programma) verantwoordingsrapportages
- Communicatie
- Voorbereiding bijeenkomsten Regiekamer
- Organisatie jaarlijks conferentie
- Organisatie eerste programma-evaluatie (2014)

Waar mogelijk zal samenwerking met het RCW-secretariaat worden gezocht om activiteiten op elkaar af te stemmen en elkaars inzet te versterken.

11.4.4 De projectleiders van de projecten en initiatieven voeren het programma uit

Programma-activiteiten binnen een ontwikkelingstraject worden voor het grootste deel uitgevoerd door projectleiders van bestaande organisaties. Het programmateam is voor de uitvoering van het programma afhankelijk van de inspanningen van de projectleiders, die in de

meeste gevallen beschikbaar gesteld zijn door de partners van het programma Naar een Rijke Waddenzee.

Om de verantwoordelijkheid van het programmateam waar te kunnen maken, stellen de partners van het programma voldoende capaciteit beschikbaar om de initiatieven en projecten uit te voeren. Uitvoeringsafspraken tussen programmateam en projectleiders worden onderling vastgelegd in een vorm die voor alle betrokken partijen passend is.

12 Financiering van het Programma 'Naar een rijke Waddenzee

12.1 De financieringsbehoefte in kostensoorten

Omdat de maatregelen in het programma nog niet helemaal zijn uitgekristalliseerd is het op dit moment te voorbarig om de financieringsbehoefte van het totale programma te berekenen. Wel is het zinvol om voor het programma Naar een Rijke Waddenzee een onderscheid te maken tussen de verschillende soorten activiteiten en financieringsstromen die we al weten en die we nog kunnen verwachten.

Programmaorganisatie behelst de personele kosten, huisvestings- en kantoorkosten e.d. van het programmateam. De kosten voor de programmaorganisatie bedragen jaarlijks € 1,1 miljoen. Om continuïteit in het programmateam te waarborgen is een garantie van financiering tot de evaluatie in 2014 van belang.

Het **versnellingsbudget** betreft een gemiddeld bedrag per ontwikkelingstraject dat specifiek inzetbaar is voor initiatieven die nog in een pril stadium verkeren, waarvoor een verkenning noodzakelijk is om haalbaarheid en draagvlak van het initiatief een slag verder te helpen en bijvoorbeeld om een aanvraag voor het Waddenfonds voor te bereiden. Het gaat hierbij om een bedrag dat de programmamanager in overleg met de Regiekamer kan programmeren. Hierdoor kan alert gereageerd worden op nieuwe initiatieven, zonder dat de versnelling afhankelijk is van termijnen van fondsen en tranches. Een gemiddeld budget voor het eerste jaar van € 150.000 per ontwikkelingstraject en een budget van € 100.000 voor de volgende jaren tot 2014 is een realistische begroting om de gewenste ontwikkelingen in het Programma 'Naar een rijke Waddenzee' in gang te kunnen zetten en initiatieven klaar te stomen voor aanvragen voor uitvoeringsbudget.

Een belangrijke bron van de financiering van maatregelen zal het Waddenfonds zijn, in het leven geroepen voor extra investeringen in projecten in en rond de Waddenzee op ecologisch en economisch gebied. Aanvragen bij het Waddenfonds vragen om een cofinanciering van 10% voor ecologische projecten. Op basis van de ervaring uit de eerste twee tranches en de verwachtingen voor de toekomst is het realistisch rekening te houden met een jaarlijkse **cofinanciering** van € 1,1 miljoen.

De uitvoering van de **maatregelen** zelf zal verreweg de grootste investering vergen. Op basis van het tweejaarlijks uitvoeringsprogramma kan een reële inschatting gemaakt worden.

Het monitoringsplan van het Programma 'Naar een rijke Waddenzee' wordt verder uitgewerkt. Kosten voor de **monitoring** kunnen in dit stadium nog niet worden aangegeven en zullen ook direct onderdeel moeten zijn van de te ontwikkelen projecten. Het opstellen van het monitoringsplan zal in nauw overleg met de Waddenacademie en de betrokken ministeries plaatsvinden.

In schematisch overzicht:

FINANCIERING PROGRAMMA NAAR EEN RIJKE WADDENZEE	2010	2011 t/m 2014 jaarlijks	2014 t/m 2030
Programmaorganisatie	1,1 MJN	1,1 MJN	pm
Versnellingsbudget	1.5 MJN	1 MJN	pm
Cofinanciering	1,1 MJN	1,1 MJN natuur- maatregelen	pm
Uitvoering maatregelen	pm	pm	pm
monitoring	pm	pm	pm

12.2 De dekking

Een slagvaardige programmaorganisatie vraagt om een stabiele financiering. Tegelijkertijd zullen een aantal belangrijke bronnen van financiering voor de maatregelen juist fondsen zijn. Een stabiele financiering van de programmaorganisatie en het versnellingsbudget is een randvoorwaarde om integraal aanspraak te kunnen maken op de diverse fondsen. Daarom wordt er gewerkt aan het volgende financieringsconcept:

- Voor de financiering van de programmaorganisatie en het versnellingsbudget wordt gewerkt aan een gegarandeerde bijdrage tot de evaluatie van het programma in 2014 om continuïteit en slagkracht in het Programma 'Naar een rijke Waddenzee' te houden.
- De coördinatie van het beschikbaar stellen van deze budgetten (programmaorganisatie en versnellingsbudget) valt onder verantwoordelijkheid van het ministerie van LNV, de bijdragen zelf kunnen van verschillende partijen afkomstig zijn.
- Commitment aan de doelen van het programma vertaalt zich ook in het bijdragen aan de financiering van het programma, met in achtname van verantwoordelijkheden en draagkracht.
- Voor de dekking van de maatregelen van het programma zal voor een belangrijk deel een beroep gedaan worden op diverse fondsen. Voor de uitvoering van het programma brengt dit een onzekerheid met zich mee. Voor de mogelijke financieringsbronnen van de maatregelen is een overzicht opgesteld. Een aantal bronnen financiert nu al maatregelen die bijdragen aan het realiseren van de doelen van het Programma 'Naar een rijke Waddenzee'. RWS levert bijvoorbeeld een bijdrage middels financiering van het KRW-maatregelpakket waarin 14 maatregelen zitten die volledig bijdragen aan de doelen van het programma De Rijke Waddenzee.
- Voor overige financiering van de maatregelen kan o.a. gedacht worden aan: het Waddenfonds, diverse programma's en subsidies van het ministerie van LNV en het ministerie van VROM, het toekomstige Deltafonds, het Europees Visserijfonds en LIFE+ gelden en diverse provinciale budgetten.

Het ministerie van LNV heeft voor 2010 € 2 miljoen toegezegd voor het versnellingsbudget en de programmaorganisatie [ook voor de direct daaropvolgende jaren is ook een dergelijk bedrag in de meerjarencijfers opgenomen], aangevuld met de inzet van capaciteit vanuit de Dienst Landelijk Gebied. Over de bijdragen aan de bemensing van het programmateam en de financiering door Rijkswaterstaat, de provincies en het CWN worden nadere afspraken gemaakt. Op dit moment wordt door RWS geïnterviewd of vanuit het KRW-maatregelenpakket slim vraagstukken uit het programma naar een Rijke Waddenzee gekoppeld kunnen worden passend binnen de programmering vanuit RWS en de oplossingsrichtingen vanuit het Programma 'Naar een Rijke Waddenzee'.

13 Communicatie en afstemming met wonen, werken en recreëren

13.1 Inleiding

Het programma Naar een Rijke Waddenzee is nieuw. Er zijn veel partners bij betrokken, zowel op sturend niveau als in de uitvoering. Het programma heeft als doel om bestaande initiatieven te stroomlijnen, nieuwe initiatieven te initiëren en om zaken te agenderen. De verantwoordelijkheid voor de aansturing van elk initiatief kan sterk wisselen. Bij enkele nieuwe initiatieven is de programmaorganisatie leidend, vaker zal de verantwoordelijkheid voor een project liggen bij één van de partnerorganisaties. Daarnaast raakt het programma andere projecten in het Waddengebied op terreinen als wonen, werken en recreëren, waarbij dikwijls dezelfde maar ook andere partijen betrokken zijn. Bovenstaande situatie vraagt om enkele afspraken op het gebied van communicatie. Daarbij staat het faciliteren van de dialoog tussen partijen voorop.

13.2 Communicatie: faciliteren van de dialoog

Voorliggend programmaplan fungeert als 'routeboekje'. Partijen brengen stap voor stap het geformuleerde streefbeeld dichterbij, leren van deze stappen en zetten vervolgens nieuw stappen ('leren door doen'). Dat gaat alleen werken als gebruikers, natuurorganisaties en overheden elkaar vinden in kansrijke coalities en zo in gezamenlijkheid natuurherstel dichterbij brengen. Niet apart, maar samen op. Partijen moeten met elkaar in gesprek komen en blijven, voortdurend de dialoog aangaan over bijvoorbeeld bestaande initiatieven, nieuw te zetten stappen, bereikte resultaten, het ontwikkelen van nieuwe projecten, afstemming en bundeling. Alleen zo kan de gezamenlijke agenda op betrokkenheid en draagvlak blijven rekenen. Belangrijk doel van de communicatie van het programmaplan is dan ook die dialoog tussen partijen te ondersteunen en te bevorderen.

Communicatie kan aan de dialoog bijdragen door het bieden van informatie, het uitwisselen van ervaringen ('feedback') en het bij elkaar brengen van partijen en belanghebbenden. Daarbij is de programmaorganisatie verantwoordelijk voor de communicatie van het programma als totaal ('centraal'). De afzonderlijke partners zijn verantwoordelijk voor het organiseren van de communicatie van hun activiteiten binnen hun organisatie of netwerk ('decentraal'). De communicatie op centraal en decentraal niveau is complementair, in de zin dat ze elkaar aanvullen en versterken.

Centraal in de communicatie in 2010 staat een aanpak die rust op drie pijlers:

- *Bekendheid geven aan het programma Naar een Rijke Waddenzee (informereren)*
- *Inspireren, mijlpalen markeren en verbinden (dialoog en uitwisselen)*
- *Partnerorganisaties en andere betrokkenen organiseren zelf communicatie over hun initiatieven binnen hun organisatie of netwerk, programmaorganisatie faciliteert (organiseren)*

13.2.1 Bekendheid geven aan het programma Naar een Rijke Waddenzee

Om partijen bij het proces te betrekken en te inspireren, is het van belang dat zij een duidelijk beeld krijgen bij het programma. Daartoe moeten betrokken partijen en belanghebbenden in de eerste plaats weten waar het programma over gaat en op de hoogte zijn van de potenties van het programma voor eigen doeleinden. 'Naar een Rijke Waddenzee' als programma moet gaan 'leven' voor betrokken partijen en belanghebbenden, met name de filosofie 'leren door doen'. Goede en actuele informatie is dus van groot belang. In de communicatie ligt daarom de nadruk in eerste instantie op informeren. Het programmabureau ontwikkelt zich tot een informatieloket voor alle activiteiten die binnen de scope van dit programma afspelen.

In de communicatie ligt daarom de nadruk in eerste instantie op informeren, gesprekken voeren, luisteren en samen ontwikkelen, inzicht bieden, kennismaken, uitwisselen en ervaring opdoen. Mensen moeten de gelegenheid hebben om zelf een verbinding te leggen met hun eigen werk en de doelstellingen van het programma.

Allereerst zal de actuele informatie steeds beschikbaar zijn op internet en worden nieuwsfeiten periodiek rondgestuurd in een nieuwsbrief.

Ten tweede is eind 2009 het traject gestart om op bezoek te gaan bij zowel partnerorganisaties (ministeries, provincies, gemeenten, waterschappen, CWN) als bij gebruikers. Dit wordt in 2010 actief voortgezet door de programmaorganisatie. Het programmabureau ontwikkelt zich tot een informatieloket voor alle activiteiten die binnen de scope van dit programma afspelen.

13.2.2 Inspireren, mijlpalen markeren en verbinden

Het eerste jaar starten verkenningen en de dialoog. Daarom is het nodig om mijlpalen te markeren en om de initiatieven, die veelal door de individuele partners worden uitgevoerd en afgerond, met het totale programma te verbinden. Het programma wordt dus gedragen door velen die ieder op eigen moment gezicht kunnen geven aan het programma en hierbij steeds het verband leggen tussen hun successen en de beweging Naar een Rijke Waddenzee. Dit is een kwestie van wederzijds gunnen. De partnerorganisaties spreken af zichzelf en elkaar hierin te stimuleren. Dat kan door gesprekken te voeren, te luisteren, samen te ontwikkelen, inzicht te bieden, kennis te maken, ervaringen op te doen en uit te wisselen. Dat doen partijen zelf in onderlinge contacten, maar het uitwisselen zal ook vanuit het programma worden georganiseerd. Deze moment worden opgehangen aan belangrijke mijlpalen in het proces.

Een eerste mijlpaal zal de vaststelling van het programma zijn, begin 2010. Deze bijeenkomst moet in het teken staan van inspiratie, verrassende samenwerkingsverbanden en leren door doen. Communicatie over andere mijlpalen wordt in een dynamische activiteitenkalender door het programmateam uitgewerkt.

Ieder voorjaar ontstaat op initiatief van het programmabureau een conferentie rond het programma Naar een Rijke Waddenzee. In deze conferenties is ruimte om behaalde successen te vieren en nieuwe thema's te agenderen voor het aankomende jaar.

13.2.3 Partnerorganisaties organiseren zelf communicatie binnen hun organisatie en voor hun projecten, programmaorganisatie faciliteert

Het programma mag zich gelukkig prijzen met zeer communicatief vaardige partners met professionele en uitgebreide communicatienetwerken. Begin 2010 wordt een bijeenkomst georganiseerd met de inhoudelijke contactpersonen en de communicatiemanagers/medewerkers van de partnerorganisaties en het programmateam. Zij bespreken op welke wijze over het programma, of onderdelen daarvan het beste via in- of externe communicatiekanalen kan worden gecommuniceerd en wie wat doet. Uitgangspunt is dat de partnerorganisaties zijn zelf verantwoordelijk voor hun eigen communicatie. De programmaorganisatie biedt de meest actuele informatie aan en communiceert over het plan als totaal. Door een goede taakverdeling tussen programmaorganisatie en partijen lukt het om in de communicatie de afzonderlijke initiatieven steeds te verbinden met het programma. Dit biedt afzonderlijk partijen de ruimte om hun eigen successen als onderdeel van het totaal te communiceren.

Naast de partnerorganisaties zijn er partijen die in initiatieven en strategieën een bijdrage kunnen leveren aan de programmadoelen. Het programmabureau ondersteunt ook hen in hun communicatie in de eigen organisatie.

13.3 Afstemming met wonen, werken en recreëren

Het programma is erop gericht innovaties in gang te zetten die enerzijds de natuurbelangen centraal zetten, maar tegelijkertijd nieuwe kansen bieden aan mensen die in het Waddengebied wonen, werken en recreëren. Vanuit dit perspectief zoekt de programmaorganisatie efficiënt de verbinding met tal van andere initiatieven. Dit zoeken naar verbinding zal ook in de communicatie aandacht krijgen.

Aandachtspunt hierbij is de verduurzaming van de 'vraagzijde'. Denk hierbij aan input vanuit het programma Naar een rijke Waddenzee in het traject over de visie op de havenontwikkeling en de relatie met het convenant vaarrecreatie.

Enkele verrassende samenwerkingsverbanden worden in de eerste helft van 2010 gecreëerd tussen gebruikers (en bewoners) van het Wad met wetenschappers en natuurorganisaties om te komen tot ideeën over duurzame economische ontwikkelingen die natuur als uitgangspunt hebben. Dit leidt medio 2010 tot:

- enkele gemeenschappelijke projectvoorstellen voor het Waddenfonds.
- een bijdrage aan een conferentie waarbij enkele actuele studies over de economische mogelijkheden van Rijke Zee voor natuur en mens wordt uitgewerkt.

14 Tot slot

Voorliggend programmaplan is het resultaat van een jaar lang intensief en nauwkeurig bouwen aan een strategie om gezamenlijk gestroomlijnd te werken aan een rijke Waddenzee. Het plan is geen punt, maar een komma. Gaandeweg zal het plan worden aangescherpt en aangevuld, waarbij steeds intensiever met allerlei actoren in het Waddengebied zal worden samengewerkt. De eerste tekenen van dergelijke samenwerking zijn al zichtbaar. Het denken over de rijke Zee en het werken aan het programmaplan heeft bij diverse overheden, maatschappelijke organisaties en bedrijven al een beweging op gang gebracht om mee te denken en mee te werken. Diverse partijen zien kansen of tonen bereidheid om bij de doelen voor een Rijke Zee aan te haken. Dit vraagt zorgvuldigheid in het vervolgproces van het programma Naar een Rijke Waddenzee. Het is zeer wel mogelijk dat partijen in het totstandkomingproces van deze eerste versie van het programmaplan Naar een Rijke Waddenzee wel zijn uitgedaagd, maar dat ze tegelijkertijd met de initiatieven in deze eerste planversie nog onvoldoende mogelijkheid tot aanhaken wordt geboden.

Het gloednieuwe programmabureau Naar een Rijke Waddenzee gaat er in de eerste helft van 2010 werk van maken om dergelijke 'losse eindjes' in nauw overleg met alle betrokken actoren op te sporen en een vervolg te geven. Zodat het streefbeeld van de Rijke Waddenzee onder het motto 'leren door doen' steeds dichterbij zal komen.

Bijlagen

1. Opdracht Minister Verburg
2. Organisatie
3. DIN

Separate bijlagenbundel:

4. Adviesrapportage van het reviewteam d.d. 1 december 2009
5. Reactie van de Stuurgroep op de adviesrapportage van het reviewteam
6. De bouwstenen van de themagroepen
7. Beleidsanalyse

